

De Politiek van Alledag

Een Culturele Analyse van het Politiek Begrip van Burgers

Het aantrekkelijke van de democratie is
Niet, dat we eens in de vier jaar een
Man mogen kiezen in het parlement,
Voor welks verheven gekissebis we vervolgens
Geen belangstelling kunnen opbrengen,
Maar dat we onszelf mogen
Zijn, zonder te worden opgebracht

Simon Carmiggelt, Het klinkt soms wel aardig

Midas Andries Dutij
Universiteit Utrecht
Faculteit Recht, Economie en Bestuur
Utrechtse School voor Bestuur en Organisatie
Research in Public Administration and Organizational Sciences
Prof. Dr. Paul 't Hart
50.282 woorden
15/04/2016

Abstract

Deze scriptie onderzoekt de wijze waarop burgers in het dagelijks leven begrip hebben van politiek en bestuur. Hierin staat de vraag centraal welke verschillende begripsopvattingen burgers hebben ten aanzien van politiek. De onderzoeksvraag luidt: “Hoe hebben burgers in het dagelijks leven begrip van politiek?”. Via een inductief onderzoeksdesign zijn semigestructureerde interviews gehouden met burgers voor de dataverzameling. Bij het analyseren van deze data valt op dat veel verhalen van burgers gaan over de kloof tussen burger en politiek. Door de bespreking van veel verschillende thema’s ten aanzien van politiek en bestuur wordt er geprobeerd om een breed beeld te geven over hoe burgers nadenken. In de analyse wordt systematisch vergeleken tussen de verschillende manieren van denken over een thema en tussen deze thema’s. Door het denken van burgers diepgaand te analyseren is het de hoop om hiermee een bijdrage te leveren aan de academische discussie over de kloof tussen burger en politiek.

Sleutelwoorden: *Burgers, Kloof, Politiek begrip, Interpretatief onderzoek*

Een persoonlijk voorwoord

Deze scriptie is geschreven voor de voltooiing van de tweejarige onderzoeksmaster *Research in Public Administration and Organizational Sciences* aan de Universiteit Utrecht. Met het schrijven ervan hoop ik aan te tonen dat ik zelfstandig een waardig bestuurskundig onderzoek kan uitvoeren.

Voor mij persoonlijk is dit onderzoek een product van mijn fascinatie voor politieke processen in de breedste zin en politieke ideeën in een nog veel bredere zin. De belevingswereld van andere mensen ten aanzien van politiek heeft mij altijd geprikkeld. Eindeloos discussiëren en ouwehoeren met mensen en tijdelijke vijanden over politiek is iets waar ik mij al sinds mijn jeugd mee vermaak.

Niet gek dat het oorspronkelijke idee achter deze scriptie was om politieke borrelpraat met Jan en alleman te verheffen naar een academische analyse. Daarin was het academische ‘hoe’ nog maar een kleine hobbel, een klein detail. Uiteindelijk ben ik clichégetrouw met vallen en opstaan door deze - bij nader inzien toch wel duivelse - ‘hoe’ heen geworsteld en heb ik hard gewerkt om er iets moois van te maken.

Met vrolijkheid kijk ik nu terug op een scriptie waarvan ik meen dat deze recht doet aan mijn oorspronkelijk idee én aan de academische eisen die mogen worden verwacht van een onderzoeksmaster. En ondanks dat het zo ontzettend suf klinkt ben ik enorm trots dat ik mij met deze scriptie officieel bestuurskundige mag noemen.

Graag zou ik mijn begeleider Prof. Dr. Paul 't Hart bedanken voor zijn ontzettend leuk-kritische houding, altijd welwillend om mee te denken met intellectuele uitstapjes en/of uitspattingen, altijd fijnzinnig in zijn correcties en geduldig wachtend tot ik mijn hoofd geordend had voor de volgende stap. Paul, ik heb veel respect voor de enorme reikwijdte van jouw inzicht en jouw kunde om deze duidelijk te delen. Leuk dat je m'n begeleider was!

Ook veel dank aan de tweede lezer Prof. Dr. Frank Hendriks.

Inhoudsopgave

1. Introductie	6
1.1 Maatschappelijke achtergrond: Kleine en grote verhalen	7
1.2 Wetenschappelijke achtergrond: Een cultureel perspectief	11
1.3 Opzet onderzoek	14
1.4 Afsluiting	15
2. Methodologische verantwoording	16
2.1 Onderzoeksdesign	17
2.2 Methode voor dataverzameling	21
2.3 Werving van burgers	24
2.4 Proces van dataverzameling	26
2.5 Data-analyse	27
3. Het politiek taalgebruik van burgers	29
4. Politiek en democratie	36
4.1 Wat is politiek	37
4.2 Politiek in Nederland	40
4.3 Politici	49
4.4 Partijen	55
4.5 Democratie in Nederland	57
4.6 Afsluiting	65
5. Ontmoetingen met de politiek	67
5.1 Persoon en politiek	67
5.2 Stemmen en verkiezingen	77
5.3 Burgerschap	83
5.4 Afsluiting	85
6. Burgers en de overheid	86
6.1 Overheid en bestuur	86
6.2 Bestuur in de praktijk	96
6.3 Afsluiting	102
7. Conclusie	103
Literatuur	110
Appendix 1	113
Appendix 2	118

1. Introductie

‘En daarom zeg ik ook het zijn allemaal zakkenvullers.’ Het zijn allemaal zakkenvullers is een zin die we vaak horen wanneer we burgers aan het woord horen in bijvoorbeeld een televisiereportage. Vaak wordt deze zinsnede met een zekere frustratie geuit, waarbij de politici worden afgedaan als opportunistisch en enkel in zichzelf geïnteresseerd. Hieraan ligt een zeker beeld van politici ten grondslag dat niet bepaald gunstig te noemen is. Maar wij moeten onszelf ook afvragen wat het beeld is dat wij hebben van burgers die dergelijke opmerkingen maken en dan vooral afvragen wat er eigenlijk bedoeld wordt met de opmerking ‘het zijn allemaal zakkenvullers’. Vaak zullen wij deze zin met een zeker venijn uitgesproken worden horen door burgers, die daarbij waarschijnlijk ongunstig in beeld worden gebracht en die bij ons daardoor een sterk beeld oproepen van de ‘boze, miskende, blanke burger’. De opmerking waarmee deze introductie begint komt echter van een universitair geschoold filosoof en tevens aan het conservatorium opgeleide klassiek pianist die zijn gehele werkzame leven in het buitenland als professioneel concertpianist heeft gewerkt. Dat is niet bepaald het type persoon waar wij gewoonlijk een opmerking over zakkenvullers van zouden verwachten. Daarbij komt dat hij de enige burger is die in dit onderzoek deze opmerking heeft gemaakt.

Dit onderzoek gaat over het begrip dat burgers hebben van politiek. Daarbij gaat het erom *hoe* burgers nadenken over de politiek. In het voorbeeld dat in de vorige alinea wordt beschreven gebruikt een internationaal georiënteerde, hoogopgeleide liefhebber van hoge cultuur een slagzin die wij vaak zullen associëren met de houding van een gemeenschapsgeoriënteerd, laagopgeleid persoon. Dit is enkel een wat extreem voorbeeld, maar het illustreert de noodzaak dat we onszelf soms afvragen wat er eigenlijk wordt bedoeld met zinnen als ‘het zijn allemaal zakkenvullers’ wanneer deze worden gemaakt in een context die wij er niet vaak bij bedenken. Dit zou kunnen duiden op een laag vertrouwen in politici en hun motivaties voor het zijn van een politicus. Toch kunnen er verschillende redeneringen, beoordelingen en afwegingen worden gegeven voor een dergelijk beeld van politici.

Daarmee probeert dit onderzoek een aanvulling te leveren op de bestaande onderzoeken die zich bezig houden met het onderwerp ‘Politiek en Burger’. Het gaat uitgebreid in op de verhalen van burgers. Het richt zich daarbij niet specifiek op één thema zoals het vertrouwen van burgers in politici, maar het probeert een breed scala aan verhoudingen te onderzoeken zoals hoe de burger politieke besluitvorming ziet, hoe de burger de overheid ziet, of hoe de burger de democratie ziet. Het gaat er daarbij ook niet om te kunnen meten hoeveel vertrouwen, hoeveel participatie of hoeveel cynisme er bestaat. Het doel van dit onderzoek is om de verhalen achter dergelijke concepten te analyseren. De hoofdvraag die in deze scriptie wordt gesteld is:

Hoe hebben burgers in het dagelijks leven begrip van politiek?

Met deze vraag wordt expliciet verwezen naar ‘het begrip’ dat burgers hebben. Hiermee wordt geprobeerd om in dit onderzoek nader in de diepte kijken naar wat voor een begripsopvattingen burgers hebben over politieke fenomenen.

In deze introductie zal ik ten eerste de maatschappelijke achtergrond bespreken waartegen dit onderzoek is gedaan. Vervolgens zal worden ingegaan op de relevante wetenschappelijke posities in de discussie over de kloof tussen burger en politiek. Tot slot kom ik tot een overzicht van het onderzoek en de opbouw van deze scriptie.

1.1 Maatschappelijke achtergrond: kleine en grote verhalen

Het onderwerp ‘Politiek en Burger’ is een veel besproken onderwerp zowel in de wetenschappelijke literatuur als in publicaties van overheidsinstituten en de media. Daarbij wordt vaak de vraag opgeworpen of er sprake zou zijn van een kloof tussen de burger en de politiek. Daarbij vallen deze verschillende analyses grofweg in twee posities uiteen. Er zijn ‘kleine’ analyses die gaan over een directe relatie tussen burgers en de politiek. Het gaat dan bijvoorbeeld om de mate van vertrouwen die burgers hebben in bepaalde instituten (*Legitimiteitsmonitor*, 2013). In dit soort onderzoeken wordt expliciet gesproken over de kloof tussen burger en politiek. Daarnaast zijn er ‘grote’ analyses over grotere culturele of sociaal-economische verbanden waarbij wordt gesproken over ‘dominante elites’ en waarin gewone burgers vaak een meer problematische rol wordt toegedicht (SCP, 2014).

Dit is niet een sluitend theoretisch kader, maar het is bedoeld om enig inzicht te krijgen over de verschillende denkwijzen die er bestaan als het aankomt op maatschappelijke ontwikkelingen en de rol van de burger daarbinnen.

Kleine verhalen

In de afgelopen jaren is er een reeks aan onderzoeken gepubliceerd vanuit instituten zoals de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid en het Sociaal Cultureel Planbureau waarin enigszins alarmerend werd gesproken over bepaalde trends die worden waargenomen in de mate waarin burgers tevreden zijn met de politiek en het openbaar bestuur. Daarbij lag soms de focus op burgers onderling en de veranderende sociale structuren van de maatschappij, anderzijds was de directe verhouding van burgers naar politiek en bestuur het onderwerp. Voorbeelden van dergelijke publicaties zijn *Vertrouwen In Burger* (WRR, 2012), *Gescheiden Werelden?* (WRR & SCP, 2014), *Verschil In Nederland* (SCP, 2014) en recentelijk *Meer Democratie, Minder Politiek?* (SCP, 2015). Daarnaast zijn er continue metingen zoals de *Burgerperspectieven* van het SCP dat eens per kwartaal verschijnt en de *Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur* die in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken eens per twee jaar verschijnt.

De aandacht die er op dit niveau bestaat voor het onderwerp is een indicatie voor het maatschappelijke belang dat wordt gehecht aan inzicht in de verhouding die de burger heeft tot de politiek en het openbaar bestuur. Dit komt omdat het direct de kwaliteit van onze democratische samenleving betreft. Ondanks dat het institutionele speelveld wellicht goed functioneert, is het zo dat wanneer bij de burger een groeiend besef rijst van bijvoorbeeld de afbrokkeling van de democratie, dit serieus genomen moet worden. Zoals in de burgeropvatting van democratie naar voren zal komen in dit onderzoek is de politiek, de overheid en de democratie er voor de burger en niet andersom. De kwaliteit van het democratisch bestuur is daarmee ook gelegen in de subjectieve beleving van dat bestuur.

Daarmee is niet gezegd dat alles *'in the eye of the beholder'* ligt, maar als deelnemende en belanghebbende partij zijn burgers wel betrokken bij de boordeling van de kwaliteit van het democratisch bestuur: "Bestuur moet berusten op draagvlak en acceptatie" (Frissen, 2013: 84).

In de *Legitimitetsmonitor Democratisch Bestuur 2013* lezen we: "Het vertrouwen in de politieke partijen beweegt volgens de Eurobarometer statistieken structureel op een lager niveau dan het vertrouwen in de regering of de Tweede Kamer" (Hendriks et al., 2013: 32). Hoewel voor de instituties 'regering' en 'Tweede Kamer' een hoger vertrouwenscijfer wordt toegekend, spelen de politieke partijen toch een belangrijke rol in het representeren van de burgers in deze politieke arena, waarin zij ook een controlerende functie hebben. Een dergelijk laag vertrouwen kan een teken zijn dat burgers zich niet goed gerepresenteerd voelen of dat de kwaliteit van die representatie te laag is. Dit onderzoek komt tot een vergelijkbare signalering.

Politieke partijen en individuele politici die deze partijen vertegenwoordigen worden benaderd als 'politiek subject'. Dit betekent dat mensen zoals de fractievoorzitters van politieke partijen worden benaderend als een ander mens waarmee een dialoog gaande is of hoort te zijn. Dit staat in tegenstelling tot een institutie als de Tweede Kamer dat sterker wordt opgevat als een 'politiek object', waarvan het idee 'Tweede Kamer' goed samenvalt met de opvatting over hoe een democratisch bestuur eruit moet zien. Zoals ook het SCP in haar recente publicatie *Meer Democratie, Minder Politiek?* schetst: "Veel mensen zijn weliswaar ontevreden over de hedendaagse politiek en politici, maar de steun voor het idee van de democratie is groot en de onvrede is niet substantieel groter dan in het verleden. Toch hebben velen het idee dat er wel degelijk 'iets' aan de hand is" (SCP, 2015: 10). Dat 'iets' is hetgeen dat ook dit onderzoek probeert te benaderen.

Als het de sociale structuur van de maatschappij betreft heeft de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid samen met het Sociaal Cultureel Planbureau eind 2014 de belangrijke publicatie 'Gescheiden Werelden?' geschreven. In deze publicatie bespreekt de WRR de vraag of er sprake is van een toenemende polarisering tussen bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving. Een potentiële politieke breuklijn die zij beschrijven voltrekt zich in toenemende mate langs sociaal-culturele lijnen. Waar vroeger de maatschappelijke breuklijnen zich voordeden op sociaaleconomische of religieuze tegenstellingen, zien we nu dat culturele tegenstellingen belangrijker worden (WRR, 2014: 11). De nieuwe 'sociaal-culturele families' hangen volgens het rapport nauw samen met opleidingsniveau van de burgers die deel uitmaken van deze families. In deze families bestaat een sterk verschillende waardenoriëntatie met betrekking tot de afbakening van een gemeenschap, de identiteit van een gemeenschap en de inclusie en exclusie van andere groepen binnen deze gemeenschap. Hierin is de hoogopgeleide sociaal-culturele familie er een waarin de nadruk ligt op individuele identiteit, een kosmopolitische houding en een multiculturele voorkeur, de zogenaamde *universalisten*. De laagopgeleide sociaal-culturele familie is meer monocultureel, heeft een collectivistische identiteit en richt zich sterker op het lokale, ofwel de *particularisten* (WRR, 2014: 18). Hieruit volgen dan ook nog eens maatschappelijke opstellingen zoals hoog versus laag sociaal vertrouwen. Volgens de WRR bestaat er vooralsnog een groot midden

waarin het overgrote deel van de burgers een positie inneemt. Zij waarschuwt echter wel voor verdere polarisering.

Paul Frissen schrijft over deze kloof: “[...] die is met name cultureel van aard. [...] De kloof lijkt zich bovendien te verdiepen, omdat traditionele mechanismen en instituties voor verzoening niet meer of minder goed werken” (Frissen, 2013: 68 - 69). De discussie gaat in dit soort publicaties ook over de vraag of er sprake is van een probleem. Naast alarmerende signalen worden vaak ook andere cijfers en theoretische overwegingen gepresenteerd die deze signalen voorzien van nuance. Juist in deze nuance wil dit onderzoek bijdragen leveren door de verhalen van burgers meer in de diepte te willen analyseren. Als we teruggaan naar de concertpianist aan het begin met zijn opmerking over zakkenvullers, zouden we op het eerste gezicht zeggen dat zo’n uitspraak niet goed samenvalt met de hoogopgeleide sociaal-culturele familie uit het WRR rapport. Toch zegt ook de WRR in zijn bespreking van de mate waarin er een probleem bestaat dat juist het concept ‘familie’ verwijst naar de mogelijkheid dat leden van verschillende families meer op elkaar kunnen lijken dan leden binnen de families, ondanks een culturele bloedlijn.

Grote verhalen

Ondanks dat deze verschillende onderzoeken vergelijkbare cijfers presenteren en ondanks hun accentverschillen, is het ‘iets’ waarover het SCP schrijft een reden waarom dit onderzoek van belang is. De samenleving is uiteraard altijd in beweging en hoe het bestuur daarop reageert is altijd een belangwekkend onderwerp. Toch kunnen we als we kijken naar grotere verhalen over de maatschappij komen tot de stelling dat de maatschappij met een toegenomen snelheid verandert in de tijd waarin we leven. Daarbij valt te denken aan de *usual suspects* van globalisering, individualisering, en de toename van de informatie technologie.

Voor denkers als Zygmunt Bauman is dit een reden om een nieuwe historische tijd aan te duiden, die van de moderniteit naar de *liquid modernity*, waarin de bouwstenen van een samenleving uit vloeibare elementen bestaan. Of Bruno Latour die met zijn *anthropocene* duidt op het tijdperk waarin de mens het wezen van het bestaan kenmerkt. Voor sociale wetenschappers als Manuel Castells zijn deze drie processen de voorwaarde van een ernstige verstoring van de naoorlogse maatschappelijke orde, waarop ook het functioneren van onze democratische natie staten is gebouwd: “[...] *the transformation of the material foundations of life, space and time, through the constitution of a space of flows and of timeless time, as expressions of dominant activities and controlling elites*” (Castells, 2011: 1). In deze netwerkmaatschappij zijn de politieke arrangementen nog maar weinig adequate om effectief en democratisch te kunnen besturen.

Vanuit dergelijke grote verhalen rijst dan vaak een apocalyptisch beeld over de rol die burgers spelen in onze nieuwe maatschappelijke orde, waarin het democratisch bestuur eigenlijk een camouflage is van een dominante bestuurselite van politici, *captains of industry* en de media. Ook dichterbij huis vinden we deze meer extreme opvattingen over de democratische orde in de vorm van Ewald Engelen. Hij beschrijft recentelijk in zijn boek ‘De Schaduwelite (2014)’ het dominant werkzame discours van neoliberalisme dat door zowel de politici, de beleidsmakers, de grote bedrijven als de media wordt gehanteerd en die deze

samenbindt tot een grote bestuurselite waar eigenlijk het groot kapitaal het voor het zeggen heeft: “De schaduwelite die het in Nederland in de afgelopen vijftien jaar voor het zeggen heeft gehad: bankiers, vastgoedbeleggers, projectontwikkelaars, hun politieke handlangers bij gemeenten en semipublieke instellingen (ziekenhuizen, scholengemeenschappen, woningbouwcorporaties, universiteiten), de parafinanciële hulptroepen, die het kopen, verkopen, doorverkopen en bouw mogelijk maken (advocaten, accountants) en de sprookjesvertellers die het allemaal van legitimatie hebben mogen voorzien (economen, consultants, opinieleiders, commentatoren)” (Engelen, 2014: 25).

Dit onderzoek gaat niet over dergelijke theorieën, maar het is wel van belang om ook dit soort theorieën over de veranderende politiek-maatschappelijke verhoudingen te benoemen. In de gesprekken die zijn gevoerd met burgers wordt door hen weinig tot niet gesproken met termen als ‘globalisering’, ‘kapitalisme’ of ‘individualisering’. Dat neemt echter niet weg dat sommige verhalen van burgers appelleren aan dit soort processen of zienswijzen. Over het waarheidsgehalte daarvan wil ik geen uitspraak doen, voorop staat in dit onderzoek dat burgers wel degelijk kunnen verwijzen naar dergelijke grotere maatschappelijke processen, waarmee ze in dit onderzoek relevant worden. In dergelijke extremere en grotere theorieën is de rol en invloed van een burger nihil en dit wordt dan ook geproblematiseerd: De burger als Calimero. Vanuit de burgers wordt een vergelijkbare rol soms ook zo ervaren, maar wordt het niet tot zelden via grootse theorieën uitgesproken.

Wat is een relevante maatschappelijke achtergrond?

Deze kleine versus grote verhalen over politiek-maatschappelijke ontwikkelingen staan wel op enigszins gespannen voet met elkaar. In de theorieën die meer direct gaan over de verhouding tussen burger en politiek zien we dat er (nog) geen reëel bestaand probleem is, maar wel dat er dreigingen bestaan voor de politiek-maatschappelijke orde. In grotere verhalen draait het sterker om de verwaarloosbare rol die een burger nog speelt in een wereld die wordt gedreven door grootse processen, waarin een kloof misschien wel de minste van de zorgen is. Welke achtergrond is dan relevant? Deze moeilijke vraag zal ik hier niet kunnen beantwoorden omdat dat niet het onderwerp van het onderzoek is. Alleen ter kennisgeving denk ik wel dat het belangrijk is om te onderstrepen dat er vele theoretische perspectieven mogelijk zijn op de maatschappelijke rol, positie en invloed van de burger die moeten worden meegewogen wanneer we dit onderwerp willen begrijpen.

Dat neemt niet weg dat daarover in een zekere mate gespeculeerd kan worden. Henri Beunders, hoogleraar Publieke Opinie aan de Erasmus Universiteit, schrijft in een essay in de *Groene Amsterdammer* over de rol van de burger en de opgave voor de democratie: “Dat er binnen ‘de democratie’ in sommige tijden een gevoel aanzwelt dat ‘het anders moet’, heeft meer met de *national mood* te maken – optimistisch, pessimistisch of regelrecht opstandig – dan met de democratie zelf. En die *national mood* wordt natuurlijk beïnvloed door grote factoren waar wij weinig vat op hebben: de economie, de demografie, de culturele ontwikkelingen, oorlogen, immigratie of niet, en politieke leiders die al dan niet blijken te deugen” (*Groene Amsterdammer*, 5/11/2015). Dit illustreert het besef dat vele verschillende grote en kleine oorzaken kunnen bijdragen aan een uiteindelijke nationale gemoedstoestand.

Hiervan is het epistemologische probleem dat dit gemoed schijnbaar door de publieke sfeer zweeft en zich ogenschijnlijk willekeurig kan uiten in één bepaald probleem, terwijl het daarvan de vraag is of dat dan een rationele reactie is.

Ook PvdA-denker René Cuperus signaleert een zelfde maatschappelijke sfeer, maar duidt deze in apocalyptische termen: “Niet de temperatuurstijging van de aarde, maar de politieke opwarming van de samenleving zal eerst en vooral onze topaandacht vergen. De maatschappelijke erupties die momenteel rondom het vluchtelingenvraagstuk aan de oppervlakte komen, zijn een symptoom van een systeemcrisis. Ons naoorlogs politiek-democratisch stelsel hapert, piept en kraakt”. Hij vervolgt: “Heftige maatschappelijke ontwikkelingen als globalisering, de migratie-exodus en robotisering raken een politiek-maatschappelijk bestel dat van zijn ankers is losgeslagen. Het sociaal contract tussen burger, politiek en overheid staat onder druk” (*Volkskrant*, 5/11/2015).

Wat opvalt in dergelijke essayistisch analyses is dat er een gedeeld begrip bestaat van de maatschappelijke spanning en dat er een algemeen begrip bestaat waar deze door wordt veroorzaakt, maar dat het duidelijk specificeren van ofwel het probleem ofwel het aanwijzen van concrete oorzaken met veel onzekerheid en discussie verloopt. In dergelijke analyses wisselen de ‘grote’ verhalen en de ‘kleine’ verhalen elkaar af, vullen elkaar aan of zijn het gevolg van elkaar. De relevante maatschappelijke achtergrond voor het begrijpen van de burger in de politieke orde is er dan een van vele mogelijke dwarsverbanden.

Ook *NRC Handelsblad* heeft recentelijk een journalistiek onderzoek gehouden om de Nederlandse burger te peilen. Daarin doemt het beeld op van de steeds breder gevoelde onzekerheid over de toekomst onder burgers, meer dan vroeger het geval was (*NRC Handelsblad*, 4/12/2015). Bestuurskundige Gabriel van den Brink signaleert naar aanleiding van dit journalistieke onderzoek dat er een groot verschil bestaat tussen de belevingswereld van de burger en de realiteit van de politieke elite. Het gebrek aan een gedeeld verhaal kan op den duur leiden tot een reële ondermijning van de democratie (*NRC Handelsblad*, 7/12/2015).

Uit de journalistieke, institutionele en wetenschappelijke onderzoeken blijkt een wens tot het beter leren kennen van de burger. Gevoelsmatig lijkt er een besef te bestaan dat er sprake is van een toegenomen spanning in de maatschappij, waarbij burgers zelf verder onder druk zijn komen te staan. Dit wordt geduid in reflecties over wat dit betekent voor de kwaliteit van ons politiek systeem en haar toekomstige houdbaarheid. Er lijken daarbij voor de burger twee botsende realiteiten te bestaan. Eén waarin de dingen nog steeds de dingen zijn en de samenleving nog steeds betrekkelijk goed doormodert. De ander is een abstracte geloofswereld waarin speculaties over de toekomst van de maatschappij – aangevuld met materieel anekdotisch bewijs - een gevoel van algemene onzekerheid bewerkstelligd. In dat krachtenveld probeert dit onderzoek kennis te maken met de burger.

1.2 Wetenschappelijke achtergrond: een cultureel perspectief

Omdat dit onderzoek een inductieve opzet heeft is er vooraf weinig gebruik gemaakt van bestaande theorieën. Ondanks dat er al veel wetenschappelijk onderzoek is gedaan naar de

verhouding tussen ‘Politiek en Burger’ is er in dit onderzoek gekozen voor aan andere aanpak. In hoofdstuk 2 zal dit verder worden toegelicht. Dat neemt niet weg dat dit onderzoek niet een zekere wetenschappelijke achtergrond heeft die van belang is in het begrijpen van dit onderzoek.

De kloof tussen burger en politiek

Er werd al kort gesproken over de mate waarin er een probleem zou zijn als het op de verhouding van burgers tot de politiek aankomt. Om deze probleemstelling te benaderen wordt dan ook vaak gesproken over ‘de kloof’: “Steeds opnieuw valt treurnis te beluisteren over de kloof tussen politiek en burger” (Frissen, 2013: 66). Het denken over een problematische verhouding komt dus tot uiting in ‘de kloof’. Sommige politieke wetenschappers wijzen echter van de hand dat er een (groot) probleem zou zijn en dat een dergelijke kloof echt zou bestaan: “Als diagnose kan de kloof (of de legitimiteitscrisis, of de vertrouwensbreuk) de toets der kritiek niet doorstaan” (Andeweg & Thomassen, 2011: 22). Andeweg en Thomassen spreken van ‘kloofdenken’ waarbij er zowel bij burgers als bij politici het geloof bestaat dat er een kloof tussen hen instaat. Dit kloofdenken komt op zichzelf wel sterk terug in onderzoeken, maar dat deze kloof daadwerkelijk zou bestaan wordt volgens Andeweg en Thomassen echter niet gevonden. Dus hoe kunnen we dan deze discrepantie verklaren?

Het vele onderzoek dat wordt gedaan naar de vermeende kloof is sterk gericht op verschillende soorten van politiek vertrouwen zoals gemeten in enquêtes. De vraag die Andeweg en Thomassen dus logischerwijs zichzelf logischerwijs stellen is: “[...] of het onderzoek wel deugdelijk is (p. 20)”. Deze vraag beantwoorden zijzelf positief omdat er volgens hen geen sprake kan zijn van een jarenlange, binnen meerdere onderzoeken foute meting. Het kan eventueel zo zijn dat mensen die meer vertrouwen hebben wel eerder geneigd zijn om mee te werken aan een enquête, dus dat daardoor de steekproef niet helemaal representatief is, maar vervolgens tonen andere onderzoeksstrategieën geen ander beeld. Zij concluderen: “Kortom, er zijn geen aanwijzingen dat de kloof tussen burgers en politiek niet wordt gevonden omdat het onderzoek niet zou deugen” (Andeweg & Thomassen, 2011: 20). Maar op de volgende bladzijde schrijven zij: “[...] maar het geloof in de kloof is wel een symptoom dat er iets aan de hand is met ons democratische bestel dat vraagt om preciezere diagnose” (Andeweg & Thomassen, 2011: 22). Toevalligerwijs komt het woord ‘iets’ ook hier weer terug in de verwoording. Hoewel dit natuurlijk niet hetzelfde hoeft te betekenen als het ‘iets’ van het SCP, verwijzen beide ‘iets’ naar een onkenbaar of nog niet kenbaar element dat over het hoofd wordt gezien in de verhouding tussen burger en politiek.

Volgens Paul Frissen wordt de onderzoeks-oriëntatie op politiek vertrouwen sterk ingegeven omdat dit wordt gekoppeld aan democratische legitimiteit (Frissen, 2013: 85). Hij verwijst daarbij naar Frank Hendriks die zegt: “Veronderstelling in deze onderzoeken is steevast dat voor de legitimiteit van het bestuur vertrouwen door en van burgers van groot gewicht is” (Frissen, 2013: 85). Frank Hendriks schrijft zelf in het voorwoord van de *Legitimiteitsmonitor 2013*: “Het was en is niet de bedoeling om de legitimiteit van het democratisch bestuur (quasi-)objectief tot een waarde te reduceren [...]. Democratische

legitimiteit is een sociale constructie, waarbij meerdere dimensies die niet tot elkaar kunnen worden gereduceerd tegelijkertijd relevant zijn. Gelaagde intersubjectiviteit – gedeelde oordeelsvorming op onderdelen – is het hoogst haalbare” (Hendriks et al., 2013: 9). Hieruit spreekt impliciet het vraagteken dat wordt gezet bij de conclusie van Andeweg en Thomassen dat het meten van vertrouwen goed in staat zou zijn om uitspraken te doen over de democratische legitimiteit en in de schaduw daarvan, daarmee ook uit te sluiten dat er geen sprake zou zijn van een kloof. In de volgende sectie zal ik verder ingaan op welke consequenties dit heeft en zou ik dit onderzoek aan de hand daarvan willen positioneren.

Een sociaal-culturele tegenstelling, een culturele benadering

Kunnen we uit de tot nu toe genoemde maatschappelijke en wetenschappelijke achtergronden komen tot een nieuwe aanpak om de relatie tussen burgers en politiek te leren begrijpen? De WRR/SCP schrijft dat we de positie van burgers steeds minder moeten begrijpen vanuit een sociaaleconomische of religieuze as maar meer vanuit een sociaal-culturele, hoewel deze nog niet zeker dominant is. De wetenschappelijke literatuur schrijft over een redelijk stabiele orde, maar waarin er toch ook dreigende signalen zijn. Er is daaropvolgend discussie over de meetbaarheid van belangrijke concepten als vertrouwen. En vervolgens wordt er zowel theoretisch als methodologisch gesproken over een ‘iets’, waar we tot dusver maar moeilijk bij komen.

Deze factoren vormen gezamenlijk de insteek waarop dit onderzoek zich baseert. Er is ten eerste voor gekozen om een inductieve onderzoeksstrategie te hanteren die zich modelleert naar de logica van *grounded theory*. In hoofdstuk 2 wordt hier verder op ingegaan. Door het gebruiken van deze aanpak hoop ik een nieuw perspectief te kunnen bieden op de hierboven genoemde discussiepunten. Daarnaast maakt deze kwalitatieve aanpak het mogelijk om een ander type data te betrekken in de verwerking van de analyse. Daarmee wordt bedoeld dat er een zekere openheid is naar verhalen die ogenschijnlijk niet relevant zijn, omdat ze buiten een duidelijk afgebakend conceptueel kader vallen. Wat bijvoorbeeld ‘cultuur’ of ‘vertrouwen’ is wordt in dit onderzoek niet vooraf gedefinieerd, er wordt geprobeerd dit herkennen in de verhalen van burgers die worden opgetekend.

Paul Frissen schrijft: “Politiek, welk lidwoord we er ook voor zetten, is altijd (ook) een cultureel fenomeen” (Frissen, 2013: 99). Hij verwijst naar Almond en Verba die politieke cultuur zagen als: “[...] een geheel van oriëntatiepatronen ten aanzien van politieke objecten” (Frissen, 2013: 99). In zijn bespreking van politiek als cultuur richt Frissen zich voornamelijk op de politieke theorie welke culturen destilleert en categoriseert binnen dominante arena’s zoals die van het parlement of de beleidsmakers. Het doel van dit onderzoek is echter om inzicht te krijgen in de relatie die burgers tot de politiek hebben via hoe zij denken over politiek. Daarbij is de burgersfeer van het dagelijks leven de arena.

Paul Frissen geeft in zijn verwijzing naar Almond en Verba een belangrijke aanzet wanneer hij spreekt over ‘oriëntatiepatronen ten aanzien van politieke objecten’. In de analyse in dit scriptieonderzoek wordt dit echter uitgebreid naar de vergelijking tussen oriëntatie ten aanzien van politieke *objecten* en oriëntatie op politieke *subjecten*. Het onderscheid ligt in de opvatting van burgers over de mate van bewustzijn en handelingsvrijheid die aan politieke

objecten wordt toegedicht. Concreet betekent dit dat ‘de politicus’ als abstract idee kan bestaan als een functioneel onderdeel van een systeem, waarmee het een object is. Wanneer er echter gesproken wordt over ‘de politicus’ met de invulling van allerlei menselijke eigenschappen wordt dit idee *gesubjectieerd*. In het begrip over politiek in termen van objecten en subjecten is de dynamiek een belangrijk analytisch aanknopingspunt om de relatie van de burger ten aanzien van politiek te begrijpen.

Als we bijvoorbeeld kijken naar de kloof tussen een burger en politiek, zal dit onderzoek laten zien dat de kloof zich specifiek en voornamelijk zal uiten in de burgerbeleving van de representatiefunctie van het politiek *subject* ‘politicus’. Als je dit cultureel wilt begrijpen, komt dat vooral neer op een - soms hevige - botsing tussen de politieke cultuur van de politieke subjecten in bijvoorbeeld het parlement en de politieke cultuur van burgers in het alledaags leven.

1.3 Opzet onderzoek

Voor dit onderzoek is gesproken met 16 burgers in de stad Amersfoort, een middelgrote provinciestad in het midden van Nederland. Deze burgers zijn geen representatieve steekproef van de gehele Nederlandse samenleving, waarmee het onderzoek dus ook geen algemeen bindende conclusies kan geven. Wel probeert dit onderzoek nader te kijken naar de verhalen die burgers vertellen wanneer zij spreken over politiek. Daarbij is geprobeerd om open en ‘dagelijks’ te praten met deze burgers zodat zij zouden praten over politiek zoals zij dat zouden doen met familie, vrienden, collega’s of kennissen.

Er zijn vervolgens semi-gestructureerde interviews gehouden met deze burgers. Deze interviews hadden tot expliciet doel om een sfeer van ‘alledaagsheid’ te creëren. Dit is van belang omdat het onderzoek niet alleen de beredeneerde en goed doordachte verhalen van burgers wilde horen, maar ook verhalen die vanuit een associatieve, intuïtieve of emotionele houding zouden worden verteld. In het interview zijn daarom verschillende elementen opgenomen om te kunnen spreken over politiek. Het hoofdonderdeel bestond uit vignetten, waarbij in fictieve situaties een politiek dilemma werd geopperd waarop de geïnterviewde werd gevraagd om daarop te reageren. Vervolgens is er een onderdeel woordassociaties waarbij woorden als ‘Rechter’ of Tweede Kamer’ werden genoemd en waarbij de geïnterviewde werd gevraagd om zo snel mogelijk te reageren. Tot slot zijn er nog een aantal open vragen gesteld.

In de uiteindelijke analyse zijn de verhalen van deze burgers naar thema verdeeld. Daarvoor zijn de interviewtranscripten gecodeerd om te komen tot een selectie aan verhalen die de verschillende manieren van begrijpen weergeven. Het gaat daarbij dus niet zozeer over de eigenschappen van de geïnterviewde zoals man/vrouw of hoog/laagopgeleid, maar meer over de verschillende manieren waarop een verhouding tot stand komt.

Opzet Scriptie

Ten eerste wordt in hoofdstuk 2 uitgebreid ingegaan op de methodologische keuzes en wordt daarover verantwoording afgelegd. In hoofdstuk 3 wordt een analyse gemaakt van het

taalgebruik van burgers. Omdat de burger veel aan het woord komt is het goed om een gevoel te krijgen van het type taalgebruik dat actief wordt ingezet om over politiek te spreken.

Er zijn drie inhoudelijke thema's die in het onderzoek aan de orde komen: 'Politiek en Democratie', 'Burger en Politiek' en 'Burger en Overheid'. In de hoofdstukken 4, 5, en 6 zal er een analyse worden gepresenteerd van deze drie thema's. In de conclusie in hoofdstuk 7 wordt meer afstand genomen van deze empirische analyse en zullen enkele elementen uit de analyse ook politiek-theoretisch worden geduid.

1.4 Afsluiting

Dit onderzoek gaat over het begrip dat burgers in het dagelijks leven hebben van politiek. Daarbij wordt een inductieve onderzoeksstrategie gebruikt. Doormiddel van interviews met 16 burgers zijn verhalen verzameld over het begrip van politiek en openbaar bestuur. Veel onderzoeken naar de relatie van burgers tot de politiek hebben een kwantitatief karakter. Dit onderzoek herkent veel van de conclusies die uit dergelijke onderzoeken komen, maar het richt zich aanvullend daarop in de diepte van de verhalen die achter zulke conclusies liggen.

Ten tijde van het uitwerken van de interviewtranscripten werd echter de grootschalige studie van het SCP *Meer Democratie, Minder Politiek?* gepubliceerd. Deze voortreffelijke studie combineert veel kwantitatieve data met kwalitatieve data. Zo geven zij ruimte aan het interpreteren van associaties, iets waarvan ik juist hoopte dat dit onderzoek daarin een nieuw type data kon bieden. Bij het lezen van het rapport herkende ik vervolgens erg veel van mijn eerste bevindingen. Het leek erop dat deze studie een zeer vergelijkbaar onderwerp behandelde, waarmee dit scriptieonderzoek werd ingehaald door een grootschaliger, professioneler en gevarieerder onderzoek. Hierdoor ontstond voor dit onderzoek de opdracht om zich te onderscheiden van het SCP rapport. De concurrentie aangaan was onzinnig gegeven het feit dat dit onderzoek veelal zich herkent in de analyses van het SCP.

Een subtiel verschil in het lezen van deze twee onderzoeken is de marge voor interpretatie in de analyse. Het SCP rapport is een brede studie naar de publieke opinie. Dit scriptieonderzoek probeert daaraan toe te voegen dat het zich achter de opinie interesseert voor de denkwereld van de burger. Door soms ruimte te geven aan ruime citaten probeert het de dynamiek bloot te leggen waarmee burgers redeneren. Het probeert zo de burger te leren kennen als politiek subject. Ik reken mij daarin meer ruimte toe voor interpretatie. Daarmee hoop ik toch een interessante bijdrage te kunnen leveren aan dit belangwekkende onderwerp.

2. Methodologische verantwoording

In de Introductie werd al kort genoemd dat dit onderzoek gebruik maakt van kwalitatieve onderzoeksmethoden. In dit hoofdstuk wordt voor deze keuze verantwoording afgelegd. Aangezien de gebruikte onderzoeksmethode voor dataverzameling al een disciplinerende invloed heeft gehad op het eindproduct, zal ik proberen de keuzes zo specifiek mogelijk te verantwoorden en toe te lichten. Ook zal ik eventuele punten van kritiek adresseren die ik in deze verantwoording hoop te ondervangen. Wellicht is het daarbij nuttig om te zeggen dat het een nadrukkelijk doel van dit onderzoek is geweest om door middel van een minder gebruikelijk type data-analyse zich te onderscheiden in het benaderen van het onderwerp ‘Politiek en Burger’.

Het onderzoeksdesign is gemodelleerd naar de logica van *grounded theory*. Daarbij wordt er gekozen om via een inductieve aanvliegroute de theoretische kaders te laten bepalen door de opeenvolgende stappen van empirische dataverzameling (Strauss & Corbin, 1994). Het gekozen onderzoeksdesign is een gangbare methodologie binnen kwalitatief onderzoek (Boeije: 2012: 22).

Interpretatief onderzoek hanteert een andere opvatting van wetenschap dan bijvoorbeeld Andeweg en Thomassen. Wanneer bijvoorbeeld burgers en politici beiden iets ervaren in het contact dat zij met elkaar hebben en dat door beide groepen in de breedte wordt begrepen als ‘een kloof’, dan is juist dat wat wetenschappelijk relevant is. Ten eerste omdat de relevante actoren elkaar identificeren als relevant en ten tweede omdat zij een dergelijke betekenis aan hun relatie geven. Dit onderzoek constateert bijvoorbeeld de kloof niet alleen als een symptoom van ‘iets’ anders binnen een objectieve orde, maar wijst erop dat de kloof zich vooral heel specifiek afspeelt tussen het politiek subject ‘burger’ en het politiek subject ‘politicus’. Omdat het zich zo specifiek en voornamelijk toont in één soort relatie, lijkt het binnen de totaliteit van een ‘objectief’ systeem allemaal mee te vallen, maar dit onderzoek laat zien dat daar een complexe sociale realiteit achter schuil gaat.

Ondanks dat hierin een fundamenteel andere wetenschapsopvatting bestaat, zou het niet helemaal eerlijk zijn om Andeweg en Thomassen alleen maar aan te vallen, mede omdat zijzelf al een goede richting aanwijzen: “Als mensen gevraagd wordt te definiëren wat democratie inhoudt zijn de antwoorden niet gelijkkluidend” (Andeweg & Thomassen, 2011: 22). Daarmee willen ze aangeven dat er verschillende (strijdende) begripsopvattingen bestaan van wat democratie eigenlijk is en waarvan het spanningsveld ook doorwerkt in de praktijk van het democratisch bestel. Dit is dan ook de analytische focus in dit onderzoek.

De initiële onderzoeksvraag waarmee dit onderzoek begon was naar de constructie van politiek begrip bij burgers:

“Hoe hebben burgers in het dagelijks leven begrip van politiek?”

In het beantwoorden van deze vraag was het belangrijk om zo natuurgetrouw mogelijk gesprekken te voeren, waarbij burgers ruimte zouden voelen om te spreken zoals zij dat in het dagelijks leven ook in hun eigen omgeving zouden doen. Uiteraard is het zo dat de

interviewcontext afwijkt van deze dagelijkse praktijk. Daarom is er in de opzet van het interview gekozen voor het werken met verschillende elementen van bevraging: Vignetten, woordassociaties en open vragen. Door een gevarieerde manier van vragen stellen was mijn verwachting dat een ‘dagelijks gesprek’ kon worden benaderd doordat het een appel doet op verschillende manieren van denken: Snel en associatief tegenover beredeneerd en overwogen.

Daarbij zijn de interviews afgenomen in een informele sfeer. Er vond eerst een informeel kennismakingsgesprek voorafgaand aan het interview plaats. Daarbij benadrukte ik de respondent dat ik graag in alle openhartigheid zou willen spreken zonder ‘goed of fout’. Bij elk interview lag er de uitdaging om aan het begin van het gesprek de respondent in te schatten en om een geschikte sfeer te creëren, zodat het gesprek zo spontaan mogelijk zou verlopen.

2.1 Onderzoeksdesign

Het interpretatieve onderzoek in de politicologie is nog altijd een beetje het ondergeschoven kindje: *“The systematic explication of political phenomena through interpretive concepts and methods, despite some notable attempts and a growing intensity of focus, is still at an early stage of development”* (Finlayson, 2004). Meerdere auteurs verbazen zich over de kleine hoeveelheid interpretatief werk naar politieke fenomenen: *“Political anthropology is a minority sport and until recently there was little work by political scientists”* (Rhodes, 2013). Dit wekt veelal verbazing omdat het potentieel van interpretatief onderzoek naar politieke fenomenen door meerdere auteurs wordt erkend. De kracht van interpretatief onderzoek voor de politicologie is wordt door Patterson en Monroe mooi verwoord:

“A narrative is essentially a story, a term more often associated with fiction than with political science. Yet narrative also refers to the ways in which we construct disparate facts in our own worlds and weave them together cognitively in order to make sense of our reality. Since these narratives help us understand ourselves as political beings, narrative becomes an invaluable tool in navigating the myriad of sensations that bombard us daily. Insofar as narratives affect our perceptions of political reality, which in turn affect our actions in response to or in anticipation of political events, narrative plays a critical role in the construction of political behavior. In this sense, we create and use narratives to interpret and understand the political realities around us. We do this as individuals and we do it as collective units, as nations or groups.” (Patterson & Monroe, 1998).

Interpretatief onderzoek naar politieke fenomenen is dus minder gebruikelijk dan bijvoorbeeld kwantitatieve studies. Dit onderzoek sluit zich aan bij de redenen die Patterson en Monroe noemen om toch te willen leren begrijpen hoe we bijvoorbeeld de kloof tussen burger en politiek kunnen interpreteren. Omdat er signalen zijn dat ook in de kwantitatieve hoek een onbevredigende diagnose moet worden gesteld, is het doel van dit onderzoek om een bijdrage te leveren door eens een ander type onderzoek te doen.

Daarbij leunt dit onderzoek leunt op twee onderzoekstradities: *grounded theory* als gevestigde methodologie en ‘phronetisch’ onderzoek als meer recente metafysica. De laatste is

daarbij leidend geweest voor dit onderzoeksdesign, waarbij de logica van *grounded theory* een goed handvat biedt om het proces van dataverzameling te begeleiden. Over het gebruik van beide wordt hier verder uitgebreid. Daarmee kan ook eventuele kritiek op dit (type) onderzoek worden geadresseerd.

Phronesis

Bent Flyvbjerg beschrijft in zijn boek *Making Social Science Matter* (2001) een metafysische blauwdruk voor hoe sociale wetenschappen relevant kunnen worden voor de gemeenschappen waarbinnen ze zich bevinden. Daarbij is zijn voornaamste doel om een begrijpelijk podium te willen delen met de onderzoekspopulatie, waarbij mensen hun verhaal mogen vertellen. *“Phronetic research is dialogical in the sense that it includes, and, if successful, is itself included in, a polyphony of voices, with no one voice, including that of the researcher, claiming final authority. Thus the goal of phronetic research is to produce input to the ongoing social dialogue and praxis in a society, rather than to generate ultimate, unequivocally verified knowledge”* (Flyvbjerg, 2001: 139). Een bijdrage leveren aan de publieke sfeer is volgens hem minstens zo belangrijk als bijdragen aan de wetenschap. In navolging van Nietzsche concludeert Flyvbjerg: *“Hence, ‘objectivity’ in phronetic research is not “contemplation without interest” but employment of “a variety of perspectives and affective interpretations in the service of knowledge”* (Flyvbjerg, 2001: 139).

Dit scriptieonderzoek baseert zich op Flyvbjergs denken. Het voornaamste doel van het onderzoek is om eens uitgebreid burgers aan het woord te laten over politiek, waarbij ze met elkaar kunnen worden vergeleken, en in de interpretatie door mij als onderzoeker in een groot verhaal worden gegoten. Volgens Flyvbjerg is het daarbij van het groot belang dat het onderzoek zich richt op: *“[...] practical activity and practical knowledge in everyday situations. It may mean [...] a focus on known sociological, ethnographic, and historical phenomena such as ‘everyday life’ and ‘everyday people’* (Flyvbjerg, 2001: 134). Zo ligt er in dit onderzoek dan ook de focus op ‘gewone mensen’ in hun ‘dagelijkse leven’. Hoe kunnen we sociaalwetenschappelijk begrijpen hoe mensen zich in hun taal, in hun praktijk, en op hun voorwaarden verhouden tot politiek?

Voor de onderzoeker ligt er dus met name een belangrijke rol in de interpretatie van deze dagelijkse praktijken. Daarbij moet worden opgemerkt dat: *“The interpretation does not require the researcher to agree with the actors’ everyday understanding nor to discover some deep, inner meaning of the practices”* (Flyvbjerg, 2001: 140). Wanneer men ‘phronetisch’ onderzoek doet is het veel belangrijker om vooral een totaalbeeld te krijgen van hoe mensen zich verhouden tot een fenomeen. Daarbij hoeft de onderzoeker het helemaal niet eens te zijn met de onderzoekspopulatie, maar is het belangrijk dat hij of zij interpreteert door er een zekere dialoog mee aan te gaan. Hierin benadrukt Flyvbjerg dat: *“[...] phronetic research is an analytical project, but not a theoretical or methodological one”* (Flyvbjerg, 2001: 140). Het gaat dus vooral om een interpretatieve analyse van verschillende alledaagse verhalen van gewone mensen, dan om uitgebreide theorie- of methodologievorming.

Flyvbjerg verwijst naar Foucault voor het beginpunt van een onderzoek: *“[...] our understanding will suffer if we do not start our analyses with a ‘How’? Asking “How” and doing*

narrative analysis are closely interlinked activities” (Flyvbjerg, 2001: 136). Volgens Flyvbjerg is de ‘hoe’ vraag een meer dynamische vraagstelling waarbij het zowel gaat om begrijpen als verklaren. Voor hem is voor de interpretatie van verhalen de ‘hoe’ vraag het meest belangrijk omdat: “*Narratology, understood as the question of ‘how best to get an honest story honestly told’, is more important than epistemology or ontology*” (Flyvbjerg, 2001: 137). Foucault zelf zoekt met een *how question* vooral naar: “*What happens?*” (Foucault, 1982). Los van alle metafysische haken en ogen is *phronesis* vooral gericht op een intellectueel eerlijke analyse, gegrond in het alledaagse en vandaaruit een verhaal vertelt over (micro)verhoudingen. Daarom is de onderzoeksvraag in dit onderzoek:

“*Hoe hebben burgers in het dagelijks leven begrip van politiek?*”

Daarnaast zit er in dit type onderzoek ook nog een zekere fenomenologische ambitie: proberen een fenomeen te leren kennen door het leren kennen de percepties over dat fenomeen. Daarbij is de kloof tussen burger en politiek bijvoorbeeld kenbaar door het subject van de kloof te leren begrijpen: “*Narrative inquires then develop descriptions and interpretations of the phenomenon from the perspective of participants, researchers, and others*” (Flyvbjerg, 2001: 137). De burgers beleving van politiek is hierbij het voornaamste aanknopingspunt om de kloof te leren kennen.

Al met al wordt er met *phronesis* gezocht naar een plausibele interpretatie door veel verschillende stemmen hun verhaal te laten vertellen. Theoretische of methodologische finesses zijn van een secundaire orde, de analyse is het meest belangrijk. Dit is zo omdat Flyvbjerg vooral deel wilt nemen aan een sociale dialoog. Dit onderzoek leunt zwaar op Flyvjergs’ onderzoeksambitie. Het zoekt naar een manier waarop we de burger in relatie tot de politieke orde kunnen begrijpen.

Toch is het niet zo dat zomaar elk verhaal als wetenschappelijk kan gelden. Mensen laten spreken en daar een interpretatie van geven is niet wetenschappelijk. Flyvjergs ambitie kan niet worden opgevat als *anything goes*. Er moeten zekere waarborgen in het onderzoek zitten waardoor er een zekere systematiek in de dataverzameling zit, evenals in de interpretatie. Enkel omdat theorie en methodologie een andere plaats hebben in dit type onderzoek betekent dat niet dat ze niet belangrijk zijn en blijven. Met name de kwaliteit van de data die wordt gebruikt om de analyse op te baseren is erg belangrijk voor een plausibele interpretatie.

Grounded theory logica

Om de kwaliteit van de data te kunnen waarborgen is er voor gekozen om de dataverzameling te baseren op een gevestigde kwalitatieve methodologie: *grounded theory*. Het doel van *grounded theory* is: “begrips- en theorieontwikkeling” (Boeije, 2011: 22). Daarbij is *grounded theory* in dit onderzoek minder gebruikt om tot theorieontwikkeling te komen en meer tot begripsontwikkeling zoals dat is beschreven door Flyvbjerg. Er is echter wel een systematische opbouw van het onderzoek dat wordt voorgeschreven door *grounded theory*. De kracht van deze methodologie ligt besloten in deze systematiek.

Over *grounded theory* schrijft Hennie Boeije: “Ideaaltypisch worden gedurende het onderzoek de contouren van een theoretisch model duidelijk. In de praktijk bestaat dit type onderzoek vaak voornamelijk uit een beschrijving van de inhoudelijke variatie van bepaald gedrag of een bepaalde visie in een populatie. De reden dat deze inhoudelijke variatie zich voordoet, wordt niet gegeven. Achterwege blijft wat het onderzoeksresultaat tot een theorie zou kunnen maken, namelijk de relatie tussen het voorkomen van een bepaalde visie of bepaald gedrag en bepaalde omstandigheden of een bepaalde context” (Boeije, 2011: 22). Er wordt in deze methodologie voorafgaand aan het onderzoek nog niet nader gespecificeerd welke methode, welke theorie en welke analyse hoe en wanneer zullen worden gebruikt. Tijdens het onderzoek zelf presenteert zich in de data een richting. Dat komt mede door het belang dat wordt gehecht aan het onderscheidende karakter van kwalitatief onderzoek: “[...] *qualitative researchers study things in their natural settings, attempting to make sense of, or interpret, phenomena in terms of the meanings people bring to them*” (Boeije, 2011: 26). Het is voornamelijk belangrijk om te begrijpen hoe mensen betekenis geven aan, en begrip hebben van, bepaalde sociale fenomenen. Interviews zijn daarvoor een gangbare methode van dataverzameling (Boeije, 2011). Zonder al te veel theoretische specificatie vooraf wordt veldwerk verricht, waarbij er constant wordt gereflecteerd op de data. Juist de openheid waarmee het onderzoek begint helpt om open te staan voor een breed scala aan verhalen waarvan het nog niet altijd meteen duidelijk is wat hun functie of positie wordt in de uiteindelijke analyse. Door hierop te blijven reflecteren destilleert zich op een goed moment een bepaald verhaal.

De data is dan ook het hoofdbestanddeel van het onderzoek en geldt als uitgangspunt van elke interpretatie. *Grounded theory* streeft naar theorievorming en baseert zich daarbij op een zekere structuur in het verzamelen van de data. In dit onderzoek wordt echter Flyvbjergs’ credo ter harte genomen: de analyse is uiteindelijk belangrijker dan epistemologie of ontologie. De structuur van *grounded theory* is daarom voornamelijk overgenomen om het proces van data-verzameling goed te begeleiden, niet om de uiteindelijke analyse te disciplineren.

Kritieken op interpretatief onderzoek

Een redelijk gangbare kritiek op dit type onderzoek is dat het elke vorm van ‘objectieve’ systematiek zou ondermijnen, resultaten te procesafhankelijk zouden zijn en conclusies niet algemeen bindend te verklaren zijn. Dit zou een mogelijke inbreuk zijn op validiteitsnormen waarbij tenminste falsificeerbaarheid van de ‘conclusies’, verifieerbaarheid van de data en een te subjectieve invulling van de analyse leidend zijn in deze kritiek. De totstandkoming van dergelijke kritiek wordt geleid door een wetenschappelijk paradigma, welke hier wordt behandeld als zodanig, een ander paradigma. Al met al is er de vraag in hoeverre een ‘subjectief’ onderzoek als wetenschappelijk kan worden beoordeeld. Dit onderzoek heeft echter een expliciet ander doel voor ogen, namelijk het documenteren, de diepte peilen en hierover verhalenderwijs begrip proberen te krijgen. Het is daarvoor belangrijk om goed na te denken over de manier waarop deze verhalen worden verzameld.

Ten eerste is er voor dit onderzoek een redelijk uitgebreide interviewtekst samengesteld die consequent aan elke respondent is voorgelegd. Deze interviewtekst is tot stand gekomen nadat het meermalen, met een totaal van acht, is getest op ‘proefpersonen’. De formulering van de interviewtekst is aangepast na bevindingen over hoe vragen werden geïnterpreteerd, zodat de vragen eenkennig zouden worden geïnterpreteerd. Ook bij de selectie van respondenten is een kader gehanteerd om een redelijke mate van variatie te beogen. Dit kader bestond uit een geografische afbakening, een geslachtsdifferentiatie, een opleidingsniveauverdeling en een leeftijdseis van minimaal 30. Ik zal deze keuzes verderop toelichten.

De data is gecodeerd om zo in de analyse systematisch te kunnen vergelijken. Een marge voor interpretatie is leidend voor de uitkomsten van een vergelijking, echter is de vergelijking zelf van systematische aard. Er is per thema en deelonderwerp een constante vergelijking gemaakt tussen verschillende zienswijze tussen de geïnterviewden onderling. Daarnaast is er een vergelijking tussen de empirische analyse en de wetenschappelijke literatuur.

Dit alles neemt niet weg dat in een strikt analytische zin er één persoon is die enkel eenmaal met zestien andere personen spreekt en zich daarop gebaseerd een beeld probeert te vormen. Dat klinkt nogal willekeurig, dus waarin is de pretentie van wetenschappelijkheid van dit onderzoek dan gelegen?

De wetenschappelijke waarde ligt in de tegengestelde begripsopvatting van representativiteit in dit onderzoek vergeleken met kwantitatief onderzoek. Waar deze laatste verlangt om een beeld te vervaardigen van een grotere, doch afgebakende populatie, tracht dit onderzoek te beantwoorden aan representativiteit door een ‘tijdsbeeld’ te geven waarin niet zozeer de ‘eigenschappen’ van groepen of personen centraal staan, maar de verhalen die worden verteld. Vanwege de aard van verhalen en de verschuiving van populatie als onderzoeksobject naar de verhalen als object, verschuiven ook de mogelijkheden voor het doen van onderzoek. Niet zozeer de personen maar de verhalen die de personen vertellen zijn wetenschappelijk relevant.

2.2 Dataverzameling

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van interviews voor de dataverzameling. Binnen de *grounded theory* benadering zijn interviews voor het verzamelen van data het meest kenmerkend (Boeije, 2012: 22). Er zijn velen soorten interviews mogelijk, waarbij elke variant voor- en nadelen heeft. Omdat dit onderzoek zich richt op ‘allegaagsheid’ was een informele sfeer noodzakelijk. Een semigestructureerd interview leek dan ook een geschikte balans voor het benaderen van een dergelijke sfeer. De gestructureerde symbolische helft is noodzakelijk voor een zekere vergelijkingsmogelijkheid tussen de respondenten. De andere helft laat bewust ruimte open voor een vrije gespreksloop waarin het subject zich kan etaleren in haar subjectiviteit. De gehele interviewtekst is te vinden in Appendix 1.

Om de sfeer van alledaagsheid te benaderen was het belangrijk om een zekere variatie te hebben in het type vraagstelling. Omdat een dagelijks gesprek met mensen geen eenrichtingsverkeer en eenduidig vragen stellen is, is er geprobeerd om via verschillende

typen vraagstellingen een dynamiek te creëren waarbij respondenten op verschillende manieren antwoord moesten geven. De drie typen vraagstelling waren vignetten, woordassociaties en open vragen. Hieronder zal kort worden uitgelegd hoe deze drie zijn gebruikt in de interviewtekst.

Vignetten

Het hoofdbestandsdeel van de interviewtekst besloeg vignetten. Wilks definieert vignetten als: “[...] *simulations of real events depicting hypothetical situations*” (Wilks, 2004). Daarbij wordt de respondent gevraagd om mee te denken met hoe het verhaal zich ontvouwt: “[*vignettes are a technique*] *providing sketches of fictional (or fictionalized) scenarios. The respondent is then invited to imagine, drawing on his or her own experience, how the central character in the scenario will behave*” (Jenkins et al., 2010).

Wilks betoogt dat vignetten een goede manier van vragen stellen zijn omdat ze de geïnterviewde van een zekere afstand laten reageren op een fictief verhaal. Zodoende kunnen ze de gevoelsmatige betrokkenheid van de respondent meer op afstand houden als het op gevoelige of moeilijke onderwerpen aan komt (Wilks, 2004). Omdat gesprekken over politiek snel kunnen veranderen in discussies, heeft het gebruik van vignetten als voordeel dat de geïnterviewde vrijer kan reageren (Wilks, 2004). De onderzoeker kan dan zelf een discussie faciliteren naar aanleiding van de opmerkingen en meningen die worden geuit naar aanleiding van het vignet (Barter & Renold, 2000).

De vignetten in dit onderzoek zijn te lezen in Appendix 1. In totaal zijn er 4 verschillende vignetten gebruikt waarbij steeds een stukje van een fictieve situatie werd voorgelezen, waarop vervolgens een vraag werd gesteld in de trant van ‘Herken je dit’, ‘Vindt je dit een probleem’ of ‘Ben je het daarmee eens’.

Woordassociaties

De vignetten werden aangevuld met het onderdeel woordassociaties, waarbij de respondent werd gevraagd om zo snel mogelijk te reageren op een opgenoemd woord. In totaal zijn er 20 woorden genoemd, onderverdeeld in twee rijen halverwege het interview. Een schematisch overzicht van alle uitkomsten van deze associaties leest u in Appendix 2. Dit onderdeel richt zich zeer specifiek op de cognitieve modus van het associatief denken. Over een precieze betekenis van deze resultaten blijft het speculeren, maar in de analyse worden deze resultaten vooral vergeleken met de andere resultaten.

Een bijeffect van dit interviewonderdeel was dat veel respondenten aangaven het een ‘leuk’ onderdeel te vinden. Respondenten moesten er vaak om lachen, verbaasden zich over hun eigen antwoorden en namen deze dan ook zelf mee in de verdere beantwoording van andere interviewonderdelen. Ook was het een aangenaam moment om even uit het ‘beredeneerde’ en ‘bedachtzame’ te komen. Een van de open vragen was ‘Kun je mij een definitie geven van politiek’ een directe en abstracte vraag. Veel respondenten gaven aan dit een moeilijk beantwoordbare vraag te vinden. In contrast tot de beantwoording van een dergelijke vraag is een woordassociatie een wat gemakkelijker beantwoordbaar onderdeel.

Afgaande op hoe geïnterviewden reageerden vermoedde ik dat dit onderdeel bijdroeg aan een informele sfeer en persoonlijk contact.

Open vragen

De open vragen zijn uiteindelijk opgenomen om expliciet te bevragen naar een meer beredeneerde manier van denken, waarin de vragen in hogere niveaus van abstractie waren geformuleerd. Dit onderdeel is het meest gecorrigeerd in de testfase doordat het hogere niveau van abstractie ook voor een variatie in interpretatie zorgde. Dat is op zichzelf niet per definitie problematisch, echter gaven in de testfase de proefrespondenten aan dat zij zelf al meerdere interpretaties erop nahielden waardoor voor hen de vraagstelling niet duidelijk was. De uiteindelijke open vragen zijn het resultaat van 'kijken wat werkt' door te schaven, schrappen en samen te voegen. Ook de timing in het interview is hierbij van hulp geweest omdat er al drie vignetten en een onderdeel woordassociaties waren behandeld. Daardoor was er al een zekere bekendheid met het onderwerp en de toon van het gesprek, waarbij het wellicht wat makkelijker praatte.

De interviewtekst en onderwerpkeuze

In het gesprek met de respondenten zijn er verschillende onderwerpen aan de orde gekomen die betrekking hebben op politiek, bestuur, beleid en burgerschap. Er zijn echter keuzes gemaakt over de concrete onderwerpen waarover werd gesproken. Een lastige overweging daarbij was in hoeverre ik het functioneel en relevant vond om politiek te bespreken of om over politiek te spreken. Deze twee overlappen elkaar ten dele, maar de interesse in dit onderzoek is het laatste. Dit onderzoek is geen kwalitatief opinieonderzoek naar verschillende politieke thema's waarbij ik meer inzicht wilde krijgen in de totstandkoming van de mening van de burger op deze thema's. Daarom heb ik er voor gekozen om zeer actuele thema's of zeer gepolitiseerde onderwerpen niet expliciet te bespreken, maar wel de ruimte open gelaten wanneer de respondent zelf een dergelijk onderwerp aansneed. Voorbeelden van zulke politieke thema's zijn het integratie- en immigratiedebat of de positie van Griekenland in de Europese Unie. Dergelijke onderwerpen krijgen in de media veelvuldig aandacht, waardoor het aannemelijk is dat veel burgers hier wel iets over weten. Daarmee kunnen het dus ook handige referentiepunten zijn om over de politiek te spreken.

Omdat het in dit onderzoek over het alledaags burgerperspectief gaat, is er ook voor gekozen om in de interviewtekst niet bepaalde beladen woorden te gebruiken zoals 'kapitalisme', 'globalisering', en 'nationalisme'. Het gebruik van dergelijke termen brengt het risico met zich mee dat mensen zeer verschillende opvattingen hebben over deze termen waardoor er een spraakverwarring tijdens het gesprek kon ontstaan. In de interviews zijn vanuit de respondenten dergelijke termen ook weinig tot niet aan de orde gekomen, wat er op wijst dat burgers niet actief dergelijke termen in hun vocabulaire hebben zitten om begrip te hebben van politiek. Interessant hieraan is dat er wel opmerkingen worden gemaakt die impliciet verwijzen naar dergelijke termen. Ik kom hier in de analyse uitgebreider op terug.

Ik erken dat er andere onderwerpen gekozen hadden kunnen worden of dat er voor andere keuzes beargumenteerd zou kunnen worden. Er is gezocht naar een balans tussen

gepolitiseerde en gemediatiseerde onderwerpen en meer latente onderwerpen zoals ‘het partijenstelsel’. Er valt iets te zeggen voor het bespreken van politieke onderwerpen die hoog op de agenda staan zoals integratie en immigratie. Burgers kunnen door dergelijke onderwerpen worden geprikkeld om hun positie uitgebreid toe te lichten. Maar daarin had ik in mijn positie als interviewer dan wellicht ook vaker de rol van ‘de advocaat van de duivel’ moeten opnemen en actief in discussie moeten gaan met de respondent. Mijn afweging is geweest om die situatie te willen vermijden omdat ik niet wilde riskeren dat de burger mijn positie als neutrale interviewer in twijfel zou trekken.

De interviewtekst is meermalen getest op proefpersonen uit mijn eigen omgeving. Het bleek in die fase dat de vraagstelling en onderwerpkeuze de proefpersonen aansprak waarbij iedereen er ten minste *iets* over kon zeggen. De onderwerpkeuze in de interviewtekst leidde ook terug naar de drie overkoepelende thema’s ‘Politiek en Democratie’, ‘Burger en Politiek’ en ‘Burger en Overheid’. Daarin vond ik de interviewtekst uiteindelijk bevredigend en voldoende valide om te kunnen spreken over ‘de’ politiek.

2.3 Werving van burgers

Al eerder werd kort genoemd dat de respondenten die hebben deelgenomen aan dit onderzoek zijn geselecteerd langs enkele lijnen, maar dat hierin geen strikte begrenzing was. Een inductief onderzoek wordt soms verondersteld om met geen enkele kennis vooraf te werk te gaan. Dus welke criteria kun je dan hanteren om toch tot een zinvolle selectie te komen wanneer je weinig voorkennis gebruikt?

Kader

Voordat dit onderzoek begon zijn drie criteria opgesteld waar de geïnterviewden aan moesten voldoen. Ten eerste is gestreefd om een gelijke vertegenwoordiging vrouwen en mannen te interviewen. Ten tweede wilde ik een gelijke vertegenwoordiging van hoog- en laagopgeleid. Ten derde wilde ik dat de respondenten boven de 30 jaar oud zouden zijn.

De man-vrouw verhouding is evenredig: 8 mannen en 8 vrouwen. Moeizamer was het om een gelijke verdeling in opleidingsniveau te krijgen. Gebaseerd op de sterk veronderstelde kloof tussen hoger en lager opgeleide burgers die door de WRR wordt gediagnosticeerd werd het belangrijk om een gelijkmatige verdeling te hebben om op deze categorie te kunnen vergelijken. In de uiteindelijke selectie is er een groter aantal hoger opgeleiden. In eerste instantie was dat enigszins teleurstellend omdat dit de mogelijkheid om op opleidingsniveau te vergelijken weghaalde. Anderzijds vertelden mensen hun opleidings- en arbeidsachtergrond waaruit bleek dat sommige burgers een HBO diploma hebben behaald, maar er vervolgens niets meer mee hebben gedaan. Anderen hebben alleen een Mavo diploma behaald, maar hebben vele interne opleidingen gevolgd. Daarmee ontstond een zekere twijfel of het voor dit onderzoek nog wel relevant was om op opleidingsniveau te vergelijken.

Wat betreft de leeftijd van de deelnemers is er sprake van een oververtegenwoordiging van 50+’ers. De verklaring hiervoor ligt voornamelijk in de bereidwilligheid van oudere burgers om deel te nemen aan dit onderzoek.

In Tabel 2.1 en 2.2 staan overzichten van de achtergrond kenmerken van de respondenten die hebben deelgenomen aan dit onderzoek. Gebaseerd op de combinaties van geslacht, leeftijd, opleiding en arbeidsachtergrond kunnen we toch concluderen dat er een zekere variatie zit in de uiteindelijke selectie. Omdat in de analyse vooral de verhalen van deze mensen centraal staan vind ik deze variatie bevredigend genoeg. Robert Weiss zegt hierover: “[...] *we may prefer to select respondents purposively so that we obtain instances of all the important dissimilar forms present in the larger population*” (Weiss, 1994: 23). Onder de respondenten zaten jonge moeders, mensen in de bijstand, werklozen, 30 jaar bij hetzelfde bedrijf werkenden, mensen werkzaam in verschillende sectoren, iemand die in de gevangenis heeft gezeten, mensen die erg religieus waren en van enkel Mavo opgeleid tot universitair opgeleid. Daarmee is er toch een bevredigende variatie in respondenten.

Respondent	Geslacht	Leeftijd	Opleiding	Arbeidsachtergrond
1	Man	56	HBO	Arbeidsongeschikt
2	Vrouw	55	HBO	Werkloos
3	Man	35	Mavo	Manager IT bedrijf
4	Man	61	HBO	Kapitein Zeevaart
5	Man	66	WO	Pianist
6	Man	63	Mulo	Postbezorger
7	Man	56	HBO	IT Consultant
8	Man	64	Mulo	IT Consultant
9	Vrouw	60	WO	Werkloos
10	Vrouw	63	HBO	Werkloos
11	Vrouw	34	HBO	Lerares speciaal onderwijs
12	Vrouw	55	Mavo	Werkloos
13	Vrouw	38	HBO	Maatschappelijk werker
14	Vrouw	53	WO	GZ Psycholoog
15	Man	49	Mavo	Stukadoer
16	Vrouw	41	HBO	Huisvrouw

Tabel 2.1 Achtergrondkenmerken deelnemende burgers

Achtergrondkenmerken	Aantal respondenten:
Leeftijdscategorie	
30 - 44:	3
45 - 59:	6
60+:	7
Geslacht	
Man:	8
Vrouw:	8
Opleidingsniveau	
Mavo/Mulo:	5

HBO:	8
WO:	3
Werk	
Werkzaam:	10
Zonder werk:	6

Tabel 2.2 Verdeling achtergrondkenmerken deelnemers

Werving

Als onderzoeker heb ik ook een praktische afweging moeten maken bij de keuze voor het werven van deelnemers. De vraag was waar ik respondenten bereid kon vinden om deel te nemen aan dit onderzoek. Ik heb mede daarom voor de stad Amersfoort gekozen omdat ik daar ben opgegroeid. Ik heb nog steeds veel contacten daar en ik hoopte deze contacten te kunnen gebruiken bij het werven van deelnemers.

Ten eerste heb ik meerdere oproepen gedaan op *Facebook*, waarbij ik contacten uit Amersfoort vroeg of zij wellicht mensen kenden die zouden willen deelnemen. Daaruit zijn 6 respondenten gekomen. Vervolgens heb ik mensen in mijn eigen netwerk een e-mail gestuurd met de vraag of zij mogelijke respondenten voor dit onderzoek konden aanbrengen. Bij beide oproepen heb ik sterk benadrukt dat ik de deelnemers niet persoonlijk wilde kennen. Ook vrienden-van-vrienden waren daarbij al te dichtbij. Zelf heb ik meerdere mensen afgewezen alleen op basis van dat ik vermoedde dat zij mij wellicht van naam zouden kennen, waarbij ik dit al een te korte afstand vond tot de respondent. Via *snowballing* – het steeds verder doorverwezen worden – is het uiteindelijk is het gelukt om een 16-tal burgers te werven.

2.4 Het proces van dataverzameling

Het achterliggende idee van de opzet van deze scriptie is dat het minder rigide en eenduidig dan een survey onderzoek is, maar dat neemt niet weg dat er wel een zekere wens bestaat om een vergelijkbare set aan interviews over te houden, waarbij het niet de bedoeling is dat deze zozeer van elkaar verschillen dat dit systematische vergelijkingsmogelijkheden beperkt.

Ten eerste bestaat er de situatie dat praten over ‘politiek’, zeker met een accent op het ‘dagelijkse’, een heikele bezigheid kan zijn. Ik wilde de respondenten zoveel mogelijk ruimte geven om hun verhaal te doen zonder daarbij zelf over te komen als veroordelend wanneer zij deze vrijheid zouden benutten. Anderzijds ben ik van mening dat niet alles zomaar zonder toelichting gezegd kan worden omdat verhalen juist hun betekenis krijgen in de context van een gesprek en niet door enkel een uitspraak. Daarom heb ik soms de respondent proberen uit te dagen door vanuit een andere positie in te gaan op het verhaal dat werd verteld, waarbij de respondent nadrukkelijk vroeg om te reageren op mijn tegenreactie. Ik wilde echter niet in een discussie met de respondent terecht komen, waarbij mijn status als interviewer in het geding zou kunnen komen. Het was dus bij tijd en wijle balanceren voor mij als interviewer.

Soms deed zich ook de situatie voor waarin een respondent een verhaal vertelde, maar waarvan het gevoel bij mij rees of dit wel het gehele verhaal was. In die situaties heb ik geprobeerd om ‘mee’ te praten met de respondent. Zo zijn er respondenten geweest die er

soms wat meer eigenzinnige of iets sterker afwijkende denkbeelden op nahielden, waarvan ik vermoedde dat de respondent op dat moment twijfelachtig was om deze volledig met mij te delen. In dergelijke situaties probeerde ik mij soms ‘extra’ neutraal op te stellen. Zeker wanneer deze wat verder stond van mijn eigen persoonlijke denkbeelden poogde ik een extra stap te zetten door de politieke sfeer soms wat te verlaten.

Tijdens het afnemen van de interviews viel het mij op dat de respondenten vaak na afloop aangaven het een leuk gesprek te hebben gevonden. Er bestond onder hen soms wel twijfel over of zij wel of niet het ‘goede’ antwoord gaven. Ik probeerde hen er dan van te verzekeren dat er geen goed of fout bestond en dat ik graag luisterde naar het verhaal dat zij wilde vertellen.

Voorafgaand aan het interview wilden respondenten vaak weten wat precies het doel was van het onderzoek. Daarbij vertelde ik dan al vaak dat ik vooral hoopte op een leuk en open gesprek. Dit herhaalde ik vaak aan het begin van het interview. Mede hierom was er weinig verschil in hoe respondenten reageerden op het interview. Zonder uitzondering waren zij openhartig en bereidwillig om hun verhalen te vertellen.

De periode waarin de interviews zijn afgenomen bestond uit vijf weken vanaf augustus tot september. In die vijf weken waren er gelukkig geen grote politieke incidenten. Het jaar 2015 was een betrekkelijk onrustig politiek jaar, maar ten tijde van het afnemen van de interviews waren er geen grote incidenten. Er was echter wel sprake van het vluchtelingenprobleem dat zich steeds groter begon te ontwikkelen in de mediaberichtgeving. Toch hebben niet veel respondenten hieraan gerefereerd in hun verhalen. Het onderwerp is wel eens aan de orde gekomen, maar altijd in relatie tot een specifieke vraag of vignet.

De interviews zijn op één na bij de respondenten thuis afgenomen. De respondenten werd van te voren gevraagd of zij anderhalf uur de tijd wilde nemen voor dit interview. Over de duur van een interview zegt Robert Weiss: “[...] a reasonable expectation is that the interview will go for one and a half hour or 2 hours” (Weiss, 1994: 56). De gemiddelde duur van een interview was uiteindelijk 77 minuten, waarbij kennismaking en achteraf gesprekken niet zijn inbegrepen. Daarin zat echter wel de nodige variatie. Het kortste interview duurde 50 minuten, het langste interview duurde 119 minuten. Dit heeft in grote mate te maken met de lengte van de antwoorden van de respondenten. Sommige respondenten waren erg kort en bondig in hun antwoorden, anderen waren lang van stof en wijdden veelvuldig uit. In de interviews die korter duurden is geprobeerd de respondenten te prikkelen om verder uit te wijden over hun antwoorden, maar daarbij werd soms aangegeven dat ze er niet meer over te zeggen hadden. Bij de respondenten die wat langer van stof waren is geprobeerd om hen bij het onderwerp zelf te houden.

2.5. Data analyse

Voor de analyse van de data zijn alle interviewtranscripten gecodeerd¹. De transcripten zijn eerst open gecodeerd en vervolgens axiaal gecodeerd (zie hieronder). Op basis van de axiaal gecodeerde teksten zijn er per thema en sub-thema steeds citaten met elkaar vergeleken om te

¹ Alle transcripten zijn gecodeerd in het computerprogramma NVivo.

komen tot de analyse van de percepties, ervaringen en denkbeelden die burgers hebben in hun relatie tot politieke fenomenen.

Coderen is volgens sommige een fundamenteel onderdeel van de uiteindelijke analyse: *“The majority of qualitative researchers will code their data both during and after collection as an analytic tactic, for coding is analysis. [...] Coding is only the initial step toward an even more rigorous and evocative analysis and interpretation for a report. Coding is not just labeling, it is linking”* (Saldana, 2009). Hoewel coderen en analyseren in hetzelfde zijn, is elke analyse voor een groot deel afhankelijk van de codes die worden toegekend aan de data. Het proces van coderen kan daarom ook verdeeld worden in verschillende stappen.

Ten eerste zijn de interviewtranscripten open gecodeerd. Bij open codering worden de gegevens zorgvuldig gelezen en in verschillende fragmenten ingedeeld. Hierbij wordt nog niet naar de relevantie van het onderzoeksmateriaal gekeken (Boeije, 2011: 85). Er zijn willekeurig zes interviewteksten open gecodeerd om tot een eerste lijst aan codes te komen.

Na analyse van deze codes bleek echter dat er teveel codes waren die niet relevant waren voor de uiteindelijke analyse. Na lang puzzelen met de open codes zijn er verschillende codes samengevoegd langs de lijnen van thema's en sub-thema's. Hierbij zijn verschillende categorieën geformuleerd die meerdere codes konden bevatten. Dit is het proces van axiaal coderen. Daarbij wordt er gekeken naar de dekking van verschillende codes, worden er codes geschrapt en codes samengevoegd tot nieuwe codes (Boeije, 2011: 99).

In de analyse in dit onderzoek is er uiteindelijk per thema en sub-thema gecodeerd om systematisch te kunnen vergelijken. Op basis van het per sub-thema vergelijken ontstaat er een complex beeld aan verschillende verhalen binnen een thema, waarbij het belangrijk is om te zoeken naar opvallende verschillen en opvallende overeenkomsten. Op basis daarvan kunnen we beginnen met interpreteren.

3. Het politiek taalgebruik van burgers

De menselijke conversatie in het algemeen is een akoestisch proces, waarin de een een gedruis maakt, dat door de ander alleen maar wordt verdragen omdat hij, zodra het ophoudt, de dan vacante stilte zelf mag opvullen.

- Simon Carmiggelt, Het klinkt soms wel aardig

In dit onderzoek krijgen burgers veel ruimte om hun denkbeelden te uiten. Er is voor gekozen om soms ruime citaten op te nemen in de analyse zodat de dynamiek van het denken door burgers goed zichtbaar wordt. Voor het lezen van dit onderzoek is het daarom goed om een zekere bekendheid te krijgen met de reikwijdte van het vocabulaire en het repertoire van concepten welke door burgers worden gebruikt om over politiek te praten.

Om de lezer gevoel te geven voor het taalgebruik dat burgers hanteren om zichzelf uit te drukken over politieke onderwerpen, presenteer ik hieronder enkele overzichtstabellen. Hierin wordt de afwezigheid of bescheidenheid van bepaald type woordgebruik afgezet tegenover woorden die veelvuldig worden gebruikt. Omdat het onderzoek zich richt op de dagelijkse beleving van burgers, wil ik doormiddel van een systematisch overzicht inzicht geven in het taalgebruik van burgers in dat dagelijkse leven. Hierin viel voor mij als onderzoeker op dat het vocabulaire van burgers sterk verschilt van het vocabulaire waarmee sociale wetenschappers of bijvoorbeeld politieke commentatoren in kranten dergelijke onderwerpen benaderen.

De reikwijdte van het vocabulaire kenmerkt zich door meer algemeen gebruik van woorden zoals 'sociaal', 'eerlijk', of 'elkaar'. Dit algemeen taalgebruik wordt aangevuld met concrete woorden zoals 'geld' en 'landen'. Ook de termen 'Links – Rechts' om politieke verschillen te begrijpen worden vaker gebruikt dan bijvoorbeeld 'Neoliberaal – Sociaaldemocratisch'. Er kunnen meerdere verklaringen mogelijk zijn voor deze verschillen. Wellicht zijn de laatstgenoemde termen al te politiek beladen. Wellicht zijn ze te betekenisloos voor burgers. Of wellicht zijn Links en Rechts de traditionele publiekscategorieën die moeizaam slijten. Het gaat mij er hier om om te kunnen illustreren dat het vocabulaire redelijk begrensd is tot of het algemene en/of het concrete.

Woorden als 'kapitalisme' zijn van een andere orde. Dit soort termen zijn vaak al een duiding van grotere maatschappelijke verbanden. Dat neemt natuurlijk niet weg dat burgers geen begrip hebben van wat dergelijke woorden kunnen betekenen. Maar in het taalgebruik dat zij zelf hanteren worden dergelijke termen niet of weinig actief gebruikt.

In de volgende tabellen wordt per categorie een aantal woorden weergegeven die de hoeveelheid respondenten die het woord zelf gebruiken laten zien. In de kolom daarnaast is weergegeven hoe vaak dit woord in totaal is genoemd in de zestien interviewteksten. Woorden die in elkaars verlengde liggen zijn met een (/) achter elkaar weergegeven. De getallen daarachter corresponderen met deze verdeling.

Er is uiteraard een spreiding in het woordgebruik per respondent, maar deze tabellen zijn een illustratie van het type woorden dat de geïnterviewde burgers zelf actief gebruikte. Daarbij maak ik een onderscheid tussen woorden die niet of weinig zijn gebruikt en woorden die bovengemiddeld tot veel zijn gebruikt. De categorieën zijn grof geformuleerd omdat ze zijn afgeleid uit opvallende woorden die niet tot weinig of gemiddeld tot veel zijn gebruikt.

Deze tabellen zijn illustratief voor het vocabulaire dat wordt gehanteerd om de thema's burgerschap, overheid en bestuur, beleid en politiek te benaderen. Sommige woorden zoals 'vrij' of 'staat' zijn homoniemen die vaak in andere betekenissen wordt gebruikt dan met betrekking tot het onderwerp zoals 'het is *vrij* eenvoudig' in plaats van 'ik ben een *vrij* burger'. Deze woorden zijn daarom weggelaten. Andere woorden kwamen veelvuldig in de interviewtekst zelf voor waardoor het lastig was om ze te beoordelen op het 'actieve' gebruik van burgers zelf zoals 'verantwoordelijkheid'. Andere woorden zijn gekozen vanwege de afwezigheid in het actief gebruik door burgers zoals 'soevereiniteit' of 'legitimiteit'. Deze zijn opgenomen in de tabel om te contrasteren met het taalgebruik van burgers. Tot slot zijn sommige woorden in de schema's samen achter elkaar genoemd omdat ze in elkaars verlengde liggen.

Buiten het vocabulaire

Ten eerste, als we kijken naar de eerste tabel met 'politieke ideologieën' dan zien we dat bepaalde woorden voor verschillende politieke stromingen bijna niet worden gebruikt. Zonder verder te willen uitweiden over deze stromingen zelf is het aannemelijk dat de onderstaande karakterisering van politieke stromingen door veel mensen wel eens ter oren is gekomen. Toch is dit type karakterisering voor verschillend type gedachtegoed vrij beperkt gebruikt. Het persoonlijk duiden van politiek door burgers langs de lijnen van ideologische karakterisering is nihil. Dit kan iets zeggen over de tijdsgeest waarin het einde van Grote Verhalen vaak wordt aangedragen als reden voor het gebrek aan eenduidige bestuurlijke referentiekaders. Daarbij is het duiden van politiek langs dergelijke termen minder relevant geworden. In deze hypothese kunnen we het gebruik van de woorden 'Populisme/populistisch' ook begrijpen als woorden die vaker worden genoemd, omdat veel politieke verhoudingen tegenwoordig zo worden geduid. Toch is ook dit maar door drie personen met een totaal negen van vermeldingen het meest gebruikt.

Politieke ideologieën:	Aantal respondenten:	Woord genoemd totaal:
Kapitalisme/kapitalistisch:	1/1	7/2
Populisme/populistisch:	2/3	3/6
Neoliberalisme/neoliberaal:	0/1	0/1
Socialisme/socialistisch:	1/1	2/4
Sociaaldemocratie/sociaaldemocratisch:	0/1	0/2
Liberalisme/liberaal:	0/2	0/4

Als we vervolgens kijken naar de categorie maatschappelijke beweging dan zien we dat de twee grote processen van onze tijd 'globalisering' en 'individualisering' maar zeer beperkt

zijn genoemd. Iets vaker genoemd zijn woorden met betrekking op religie. Interessant hieraan is dat er wel verwijzingen zijn naar deze grote termen, maar dat ze niet als zodanig door de burger worden genoemd. Het actief gebruiken van dergelijke termen is niet iets wat de burger zelf snel zal doen om politiek-maatschappelijke bewegingen te duiden.

Maatschappelijke beweging:	Aantal respondenten:	Woord genoemd totaal:
Globalisering:	2	2
Individualisme/Individualisering:	1/0	1/0
Seculier/Secularisatie:	0/0	0/0
Ontzuiling/verzuiling:	0/1	0/1
Christelijk/Christen	3/2	10/2
Islam/Moslim:	3/2	3/3

Ook als we kijken naar meer cultureel geladen termen zien we een zekere algemeenheid in de termen die actiever worden gebruikt. De woorden 'Vrijheid', 'Geluk' en 'Sociaal' worden door meer verschillende respondenten gebruikt, maar zijn in totaal aantal nog steeds vrij beperkt.

Cultureel geladen:	Aantal respondenten:	Woord genoemd totaal:
Vrijheid:	8	11
Gelijkheid/Ongelijkheid:	0/1	0/1
Cultuur:	5	10
Normen /Waarden:	3/2	6/4
Identiteit:	1	7
Geluk:	1	1
Sociaal:	5	13
Moraal/moreel:	1/2	1/3
Ethiek/ethisch:	1/1	1/5

Het patroon van het actief gebruik van algemene termen zien we ook terug in het duiden van sociale en politieke verbanden door burgers. 'Samenleving' en 'Maatschappij' zijn daarbij de meest genoemde termen. Daarna volgt 'Economie' en 'Economisch'. Het gebruik van deze woorden kenmerkt zich door het spreken over 'de maatschappij' of 'de economie', zonder al teveel toevoegingen van het karakter van deze woorden zoals 'de neoliberale economie' of 'de verzuilde samenleving'.

Sociaal en politiek verband:	Aantal respondenten:	Woord genoemd totaal:
Samenleving/Maatschappij:	13/11*	47/39*
Economie/economisch:	9/10	18/12
Dictatuur/Dictatoriaal:	2/2	7/2
Participatie/participeren:	1/0	1/0
Verzorgingsstaat:	2	3
Soeverein/soevereiniteit:	2/0	3/0

*1 respondent gebruikte het woord maatschappij zelf 44 keer, deze is om te sterke vertekening te voorkomen weggelaten.

Als we kijken naar het duiden van de relatie van de burger tot de politieke orde dan zien we dat de termen ‘vertegenwoordiging’ en ‘vertrouwen’ wel vaker worden gebruikt. Woorden als ‘representatie’ of ‘legitimiteit’ zijn woorden die door geen enkele respondent zijn gebruikt.

Relatie tot politieke orde:	Aantal respondenten:	Woord genoemd totaal:
Vertegenwoordiging:	6	6
Representatie:	0	0
Legitimiteit:	0	0
Vertrouwen/vertrouw:	9/0	24/0

Binnen de woorden die weinig worden gebruikt vallen een aantal woorden op die vaker worden gebruikt binnen de genoemde categorieën: Vrijheid, Cultuur, Sociaal, Samenleving, Maatschappij, Economie, Economisch en Vertrouwen. Dit type woorden zijn de meer algemene en tegelijkertijd meest abstracte woorden die de geïnterviewde burgers actief gebruiken. Ze worden daarnaast zelden aangevuld met adjectieven zoals ‘politiek’ vertrouwen of ‘liberale’ samenleving.

Als het aankomt op het taalgebruik van burgers om politiek te duiden had ik voorafgaand aan dit onderzoek een specifieke verwachting. Ik verwachtte dat burgers veelvuldig zouden schelden met termen als ‘kut politicus’. In de interviews bleek echter dat burgers vrij weinig schelden en vloeken. Het beeld van de boze burger die op bijvoorbeeld internetfora zijn gal spuwt is een sterk beeld in hoe we burgers begrijpen. Hoewel de interviewcontext uiteraard een andere context is dan een anoniem internetforum denk ik dat er een stevige kanttekening moet worden gemaakt bij het begrijpen van de doorsnee burger in het dagelijks leven. Wellicht als het aankomt op specifieke onderwerpen die de burger raken dat deze zich in sterkere bewoording uit, maar in een algemeen gesprek over politiek is dat bijna niet het geval. Soms wordt er wel eens over een politicus gezegd ‘die lul’, maar dat zijn in dit onderzoek de uitzonderingen.

Actief binnen het vocabulaire

Daarnaast zijn er woorden in het vocabulaire van de burger die actiever worden gebruikt.

Wat ruimer in het taalgebruik is opgenomen is het aanwijzen van politieke subjecten. Opvallend is bijvoorbeeld dat het woord ‘volk’ nog door elf respondenten wordt gebruikt, terwijl dit woord zeker niet altijd onomstreden is. De tegenhanger van ‘volk’ zou een elite kunnen zijn, maar het woord ‘elite’ is maar door een enkele respondent gebruikt. Daarnaast valt op dat veruit het meest gebruikte woord ‘mensen’ is. Deze zeer algemene term krijgt in het taalgebruik van burgers vaker de voorkeur dan het specifiek aanwijzen van de groep mensen waar het op dat moment over gaat.

Politieke actoren:	Aantal respondenten:	Woord genoemd totaal:
Politici:	16	58
Ambtenaren:	8	15
Mensen:	16	713
Burgers:	15	60
Volk:	11	31
Media:	7	9
Elite:	1	1

Als we kijken naar een aantal woorden waarmee we politiek kunnen duiden zien we dat er een aantal woorden zijn die gemiddeld tot vaak terug komen in het actief gebruik door burgers. Dat politiek gaat over belangen en macht komt sterk terug in de mate waarin burgers politiek duiden. Ook dat ‘wetten’ en ‘regels’ het product zijn van een politiek proces wordt door burgers betrekkelijk breed uitgesproken.

Politieke duiding:	Aantal respondenten:	Woord genoemd totaal:
Belangen:	10	34
Macht:	14	53
Regels/Regelgeving:	10/5	36/10
Wetten/Wetgeving:	11/9	30/18
Rechten:	7	18
Links/Rechts:	8/8	15/13
Democratisch:	11	23

Als we de tabel bekijken met politieke thema's doemt ook weer het beeld op van de algemene woorden die actiever worden gebruikt. Daarbij is het woord ‘oorlog’ op zichzelf wel interessant in dat het door de helft van de respondenten wordt genoemd. Het woord ‘landen’ wordt door alle ondervraagden gebruikt, maar dit is te verklaren vanuit het vignet over Europa. Daarin zijn andere ‘landen’ voor burgers een referentiepunt om Europa te begrijpen. Illustratief voor de zelfdefinitie van burgers is het actieve gebruik van de woorden ‘geld’ en ‘betalen’. Deze woorden worden breed en vaak gebruikt om politiek te benaderen. Volgens burgers gaat politiek over geld en in hun positie als burger zijn zij diegene die dit geld moeten

betalen. Dit is op zichzelf niet onwaar, maar het valt op dat dit een duidelijk punt is waarlangs wordt gesproken over politiek.

Politieke thema's:	Aantal respondenten:	Woord genoemd totaal:
Oorlog	8	15
Landen	16	68
Buitenland	4	6
Geld	16	158
Betalen	14	67
Financieel	8	15

Ten slotte is er een aantal woorden die veel zijn gebruikt die zijn ondergebracht in politieke categorieën. De woorden 'elkaar' en 'zorgen' zijn door alle respondenten gebruikt en daarbij ook meerdere keren. 'We moeten een beetje voor elkaar zorgen' is daarbij een typerende zin.

Politieke categorieën:	Aantal respondenten:	Woord genoemd totaal:
Elkaar	16	170
Anderen	10	17
Zorgen	16	56
Tevreden/ontevreden	8/0	8/0
Eerlijk	9	20

Als we een opsomming maken van de woorden die meer dan 50 keer zijn gebruikt en die tevens door alle zestien respondenten zijn gebruikt komen we tot de volgende tabel:

Woord:	Woord genoemd totaal:
Mensen	713
Elkaar	170
Geld	158
Landen	68
Betalen	67
Burgers	60
Politici	58
Zorgen	56

We kunnen geen betekenis aflezen uit een tabel als deze, maar het illustreert het taalgebruik dat burgers actief gebruiken. Het is voornamelijk een combinatie van algemene en concrete woorden. Het opvallend hoge gebruik van het woord 'mensen' komt doordat er weinig wordt gespecificeerd wanneer de burger praat over politiek. De uitspraken van burgers kenmerken

zich door taalgebruik als ‘die mensen...’, ‘mensen zoals...’, ‘wanneer mensen...’. Het benaderen van politiek wordt door burgers vooral gedaan met algemeen taalgebruik.

Duiding van het vocabulaire

In het vocabulaire dat actief wordt gebruikt valt op dat er een grens is aan specificeren van concepten door burgers. Ook is het niveau van abstractie waarin de burger spreekt beperkt tot een algemeenheid bijvoorbeeld in termen als ‘Vrijheid’ en ‘Cultuur’. Om het burgerperspectief te begrijpen is het goed om inzicht te krijgen in welk taal er wordt nagedacht om te analyseren en te duiden. Burgers zijn geen politiek theoretici die een groot conceptueel repertoire actief hanteren om hun eigen positie te begrijpen. De persoonlijke analyses van burgers zijn dan vaak ook wat grof en algemeen.

Dat neemt niet weg dat voor veel burgers er wel een kernbegrip bestaat van waar politiek om gaat. Dat politiek gaat om belangen en macht wordt wel degelijk breed verwoord. Dat waarden als ‘vrijheid’ en ‘sociaal’ daarbij een belangrijke rol spelen wordt ook genoemd. Dat er een financiële zijde aan dit verhaal zit, wordt door burgers daarbij nog veel vaker aangegeven. Dat de politiek ‘wetten’ en ‘regels’ maakt om dit alles te begeleiden wordt ook verwoord. En dat dat te maken heeft met het ‘zorgen’ voor ‘elkaar’ door ‘burgers’ en ‘politici’ wordt ook actief naar voren gebracht. Daarvan kunnen we zeggen dat het een vrij basale en algemene duiding is van politiek. Maar dit is tot op zekere hoogte hoe we kunnen begrijpen hoe burgers zichzelf actief verhouden tot politiek.

Het is wellicht goed te benadrukken dat het overwegende deel van de ondervraagde burgers in dit onderzoek hoger opgeleid is. Het is aantrekkelijk te denken dat hoger opgeleide burgers zichzelf beter uitdrukken. Ook is het daar vanuit verleidelijk om te denken dat dit dan ook zou leiden tot een ‘beter’ begrip van politiek. De voornaamste manier van burgers om te spreken over politiek gebeurt in vrij algemene bewoording.

4. Politiek en democratie

Onze Kamerleden, senatoren, staatsraden en ministers zien er allemaal hetzelfde uit. Zij rijden in dezelfde auto's en dragen dezelfde pakken. Het enige waardoor zij zich onderscheiden, is een verschil in intelligentie en zelfs dat is niet altijd waar te nemen.

- Godfried Bomans, Aforismen

Burgers hebben uiteenlopende denkbeelden over 'Politiek'. Zo hanteren zij verschillende definities van politiek, waarbij de nadruk kan liggen op verschillende taken, plaatsbepalingen of rolverdelingen. Ook wanneer 'de' politiek in Nederland wordt besproken worden verschillende verhalen verteld over bijvoorbeeld het verloop van een politiek proces, de typering van politieke problemen, de karakterisering van politici en de rol van politieke partijen. Burgers gebruiken een raamwerk aan voorbeelden, stukjes theorie, concepten en waardeoordelen om tot een begrip te komen van wat politiek is, doet en moet.

In dit hoofdstuk zullen deze verschillende percepties worden geanalyseerd. Hierbij draait het voornamelijk om de eigen theorieën van de burgers, de begripsopvatting van burgers ten aanzien van sommige concepten en de evaluatie van politieke subjecten. In hoofdstuk 5 wordt ingegaan op verhalen waarin burgers ook hun eigen gedrag en positie betrekken. Zodoende bestaat er wel enige overlap tussen de thema's in hoofdstuk 4 en 5, maar is er voor gekozen deze te scheiden op basis van de rol van de burger in de thematiek.

Een interessant analytisch perspectief om de houding van burgers ten opzichte van politiek te begrijpen is het verschil tussen ideeën die mensen hebben over politiek en hun perceptie van de praktijk. Veelal is er breed draagvlak voor het idee 'politiek', het idee 'democratie', het idee 'vertegenwoordiger'. De kloof tussen burger en politiek ontstaat vaak wanneer deze ideeën niet meer worden herkend in de politieke praktijk van alledag. Dit is niet altijd problematisch, omdat het soms simpelweg persoonlijk ongemak is. Bijvoorbeeld, mensen vinden dat verschillende meningen politiek gerepresenteerd moeten worden, maar als dat in de praktijk tegen hun eigen opvatting in gaat dan ontstaat er wel eens persoonlijk ongemak. Toch bestaan daarnaast ook momenten waarop er sprake is van een meer problematische kloof tussen burger en politiek. Het verschil in de definiëring van politieke problemen door burgers en de parlementaire vertaling van zulke problemen is daar een voorbeeld van. Ook de sterke oriëntatie van de burger op politici om politieke processen te begrijpen maakt dat er sterke verschillen worden opgemerkt tussen het leven van 'de gewone man' en dat van een politicus. Dit verschil wordt vervolgens veralgemeniseerd in het benaderen van 'de' politiek.

Ten eerste zal het idee 'politiek' worden besproken. Vervolgens wordt dit afgezet tegen de perceptie van politiek in de praktijk. Dit wordt daarna gespecificeerd in het denken over politieke actoren zoals politici en partijen. Tot slot wordt de democratie in Nederland besproken.

4.1 Wat is politiek?

Allereerst is het wellicht interessant om eens nader te kijken naar wat mensen eigenlijk verstaan onder 'Politiek'. Wat is eigenlijk politiek volgens burgers? En wat zijn de taken en functies van politiek? Dit zijn redelijk abstracte vragen. Geïnterviewden gaven aan het lastig te vinden om een definitie te formuleren. Vaak gingen deze definities dan ook gepaard met het benoemen van de functies van politiek. In deze definities zijn er grofweg twee functies te onderscheiden van wat politiek is: Besturen en vertegenwoordigen. Daarbij werd politiek verschillend verwoord als ware het een kunst, een strategie, een systeem of een spel. Toch lag de nadruk in de definities op ofwel het besturen ofwel het vertegenwoordigen. De relatie tussen die twee functies was daarbij moeilijk te duiden, waarbij er conceptueel werd gepuzzeld met de plaats van 'democratie'. Toch geven veel respondenten aan dat wat politiek uiteindelijk tot politiek maakt is dat het voor iedereen geldt en iedereen dient.

Het idee 'Politiek'

Ten eerste is er de gedachte dat politiek een goed of fatsoenlijk bestuursmodel is voor een maatschappij. Daarin zit het idee al verscholen dat wat goed bestuur is, samenhangt met goede vertegenwoordiging:

Resp. 4: "Nou ik denk politiek is.. een strategie om een land doormiddel van fatsoenlijk bestuur om dat goed te laten functioneren, door goede wetten te maken, goede wetten uit te voeren. De wet op een goede wijze uit te voeren. Om een land zodanig te laten functioneren dat iedereen een beetje aan z'n trekken komt. Zowel de hogeropgeleiden als de lageropgeleiden en alles wat er tussen zit. Want dat denk ik dat de politiek is"

Resp. 5: "Politiek is de kunst om in samenspraak met anderen ervoor te zorgen dat de maatschappij zo fatsoenlijk mogelijk loopt daarbij rekening houdend, daar komt het, met de mensen die jij vertegenwoordigd. En dat is super. Dat is echt super."

Resp. 14: "[...] het spel wat er gespeeld wordt. En ik zou willen dat ik zou kunnen zeggen van 'politiek is het systeem wat we met elkaar bedacht hebben op de grondwet van hoe we regelen dat we een democratie land zijn', maar dat is onzin want politiek is geen democratie. Je hebt ook politiek die totaal ondemocratisch is, dus daardoor vind ik het een hele lastige term. Ja, maar goed laten we het toch maar op iets houden van 'het systeem wat we gemaakt hebben om een land goed te besturen en daar beslissingen over te nemen', zo iets ja."

Burgers verwijzen dan ook eerder naar de vertegenwoordigingsfunctie die politiek bestuur heeft. Daarbij specificeren enkele burgers dat in termen van belangen:

Resp. 1: "Ik denk dat politiek is het behartigen van verschillende belangen en dan ook het spel daar tussen, ik denk dat dat politiek is. Belangen behartigen."

Resp. 3: "Ik denk dat ik dan heel erg bij de politieke partijen uitkom. Dat ik dat een beetje politiek vind. [...] die voor een gedeelte dus ook proberen om aan te sluiten bij wat de samenleving denkt. Maar ik denk niet dat dat politiek... ik denk dat de politiek een op zich zelf staand iets is, wat wel beïnvloed wordt"

door de maatschappij, maar niet zo direct gevormd zou zijn uit de maatschappij als we misschien met zijn allen zouden willen. [...]denk ik verschillende groeperingen die ieder hun eigen gedeelte belang hebben en dat gedeelte proberen uit te brengen of een samenleving daarnaar te vormen”

Resp. 7: “Politiek hoort een instrument van de democratie te zijn. Wij hebben als democraten in de verkiezingen, kiezen wij onze vertegenwoordigers die onze belangen vertegenwoordigen om tot een wetgeving te komen waar wij mee uit de voeten kunnen, waar wij achter kunnen staan. Dat is in principe politiek.”

Andere geïnterviewden verwijzen meer naar de vertegenwoordigingsfunctie als een inclusiemechanisme. Daarbij valt op dat er niet heel sterk wordt uitgesproken dat politiek een directe vertaling moet zijn van wat burgers willen, maar dat er wel een zekere binding is naar ‘de maatschappij’:

Resp. 9: “Politiek nou ja goed, wat ik vind dat dat is, is een maatschappelijk verankerde kracht, die zowel wetgeving als uitvoeringsruimte bepaald van allerlei maatschappelijke factoren. Je kan er dubbelzinnig over nadenken maar in ieder geval dat mensen in de samenleving zich vertegenwoordigd voelen ergens. En de kracht is dat ze dan met die vertegenwoordiging ook inderdaad dingen kan bepalen.”

Resp. 16: “Ja ik denk, zoals ik er over nadenk, is politiek over hoe je met elkaar in een land leeft en hoe je je daar prettig bij wilt voelen zeg maar en daar heb je een orgaan bij, dat is dus de politiek zelf. Maar het is ook een stukje ruggenspraak, dat je niet alleen maar besluiten neemt van hoger hand, maar dat vanuit.. dat is democratisch, dat is democratie. Daar heb je politiek bij nodig anders is het autoritair.”

In deze definities valt op dat ze feitelijke en normatieve componenten bevatten. Het gaat naast een verscheidenheid aan gehanteerde concepten in de definitie ook om wat politiek zou moeten doen. Het gaat daarbij om dat ‘de maatschappij’ of ‘een ieder’ ‘met elkaar’ op een ‘fatsoenlijke’ manier kan samenleven. Wat afwezig is in dit denken over politiek is de expliciete benoeming van woorden als ‘macht’, ‘strijd’ of ‘conflict’:

Resp. 10: “Politiek is natuurlijk Den Haag. En het Gemeentehuis. Ja en het samenleven. Regelen met elkaar.”

Resp. 11: “[...] het is denk ik meer het systeem wat binnen Nederland de regelgeving, de wetten en dat soort dingen regelt met elkaar. En met inspraak van de kiezers, tenminste, luistert naar, probeert te luisteren naar de kiezers voor zover dat mogelijk is.”

Resp. 13: “Alle regels en wetten die ervoor zorgen dat een land of mensen in een land goed met elkaar kunnen samenleven zonder dat het een grote bende wordt. Dat is dan zeg maar het wetboek of zo. En wat is dan de politiek? Nou de mensen die dan bedenken of daar nog dingen in veranderd moeten worden of zo. Of dat het allemaal wel goed gaat. Die nieuwe wetten maken.”

Deze vrij algemene omschrijvingen lijken sterk gebaseerd op het politieke proces. Er wordt meermaals verwezen naar het maken van wetten, beleid en regelgeving waarbij we

zorgen dat we met elkaar ons samen leven goed laten verlopen. In de omschrijvingen klinkt geen overwegend negatief of positief waardeoordeel door. ‘Politiek’ is voornamelijk een noodzakelijk mechanisme om een voor iedereen redelijk bevredigende orde aan te brengen.

Ondanks dat de meerderheid de geïnterviewden vergelijkbare definities van politiek gaven, kan het ook anders. Een geïnterviewde - een zelfverklaard ‘marxistisch-leninist’ - hanteerde een strak script: alles in het leven was een politieke daad, weliswaar veroorzaakt door ‘het kapitalistisch systeem’, maar doorsijpelend in elke handeling van ieder individu. Zijn definitie van politiek was de volgende:

Resp. 6: “Nou politiek is voor mij niets anders dan dat er, daarom is voor mij die materiele grondslag zo belangrijk, de productie zeg maar, dus er wordt van alles gemaakt en gedaan in deze wereld en dat moet verdeeld worden. En die verdeling, aan de hand daarvan hebben wij een politiek systeem bedacht waarin over die verdeling afspraken gemaakt worden zeg maar. En dat zijn die politieke partijen en die zitten met elkaar te kissebissen over ‘mag het een onsje meer zijn, mag het een onsje minder zijn’.”

Er ligt in deze definitie een nadruk op ‘alles gemaakt en gedaan in deze wereld en dat moet verdeeld worden’. Het politieke systeem is daarbij eerder een trucje om de angel uit wat echt politiek is te halen. Een totaliserende opvatting van politiek is echter helemaal niet voorbehouden aan een activistische houding. Gevraagd naar de reikwijdte en plaatsbepaling van politiek geven burgers veelal aan dat politiek overal is:

Resp. 3: “Je hebt er altijd mee te maken, want je woont ergens waarbij je onderhevig bent aan de regels die door de politiek zijn gemaakt.”

Resp. 8: “Nou, dat is heel uitgebreid. In hele kleine dingen en in hele veel ongrijpbaarder, grootschaliger dingen. Dat is niet alleen uniek voor mij, ik denk dat dat voor de meeste mensen geldt.”

Resp. 9: “Nou ja je hebt natuurlijk veel dingen die je politiek zou kunnen noemen. Een heleboel is natuurlijk gewoon het bestaande rechtsstelsel. Een heleboel is zoals de maatschappij zich ontwikkeld heeft. Eigenlijk zit politiek wel overal in, of je nou naar de dokter gaat of.. overal zit er een politieke factor in.”

Resp. 11: “Politiek, ja dat is denk ik heel veel. Wat ik daarnet al zijn, het zit overal in verweven.”

In de definities van politiek lezen we dat burgers het effect van politiek wel in vele situaties in hun leven ervaren. Van een stukje fietsen tot een doktersafspraak, alles is uiteindelijk ooit onderdeel geweest van een politiek proces. Het verschil met de totaliserende opvatting van een activistisch script is dat in een dergelijk script zaken *buiten* de politieke instituties worden gepolitiseerd, terwijl de meeste burgers zaken politiseren die *binnen* de dynamiek van instituties naar boven komen. Nadat een fietspad eenmaal is aangelegd, neutraliseert ook de mate van politieke problematisering ervan; het wordt simpelweg een fietspad. Daarbij valt vooral op dat ondanks dat mensen wel degelijk politiek zien als iets dat

reikt van kleine tot grote dingen of in veel zaken verweven zit, dit niet altijd en continu als sterk problematisch wordt ervaren. Een zekere gelaten acceptatie is daarbij kenmerkend.

De kern van denken over politiek is redelijk neutraal of zelfs voorzichtig positief. Dit verandert echter wanneer we het gaan hebben over de perceptie van politieke processen in de praktijk. Daarbij ontstaan veel meer verschillende opvattingen over wat wel of niet goed is. Een belangrijk analytisch verschil ligt er in het vergelijken van ideeën over politiek en de evaluatie van de geactualiseerde politiek.

4.2 Politiek in Nederland

Nu we enkele ideeën over politiek hebben gelezen, maken we de stap naar de percepties van politiek in de praktijk. Een complicerende factor is dat burgers nogal eens in verschillende richtingen kunnen wijzen als ze de politiek in Nederland bespreken. Het kan daarbij van hak op de tak gaan; ‘de’ politiek en ‘die’ politici, zonder te benoemen of het om het parlement gaat, de regering, parlementariërs of bewindspersonen.

Ten eerste wordt het politieke proces in Nederland besproken: hoe evalueren burgers dit proces? Ten tweede zal de politieke cultuur aan de orde komen, waarbij wordt ingegaan op het taalgebruik in de politiek en wat de politiek belangrijk vindt. Ten derde worden de percepties van politieke problemen en oplossingen besproken.

Het politieke proces

Hoe zien burgers het verloop van een politiek proces? Er worden coalities gevormd en compromissen gesloten. Er wordt gediscussieerd en gedebatteerd. En er moet worden samengewerkt. Welke percepties hebben burgers over dergelijke processen?

Burgers staan ambivalent ten opzichte van politieke processen. Enerzijds geven burgers aan dat het niet makkelijk is om beslissingen te nemen waar meerdere belangen spelen. Anderzijds is er een zekere irritatie over dat sommige processen ondoorzichtig en langzaam verlopen; hun stroperigheid wordt daarmee als onderdeel van het probleem gezien. Dit komt het sterkst tot uitdrukking in de bespreking van compromissen. Mensen zien politiek als een spel van uitruil waardoor er op een goed moment een besluit wordt genomen dat vooral de politiek tevreden moet stemmen, niet de burgers. Daarbij bestaat de gedachte dat dit spel zich vooral achter de schermen afspeelt, wat bij sommige burgers tot de conclusie leidt dat debatten en vergaderingen vooral voor de bühne zijn. Overigens wordt door andere burgers dit niet als een wezenlijk probleem ervaren, maar zien zij het als een noodzakelijk onderdeel van het politieke proces, het hoort er nou eenmaal bij.

In Vignet 2 wordt een situatie geschetst van een man die tegen zijn vrouw opmerkt dat de onderhandelingen over een politiek akkoord wel heel lang duren, waarbij hij zich afvraagt waarom er niet eens snel en duidelijk besloten kan worden. Veel respondenten gaven aan dat ze inderdaad vinden dat er soms erg lang over wordt gedaan om bepaalde besluiten te nemen:

Resp. 11: “Dat is gewoon heel begrijpelijk dat het lang duurt, maar ik heb ook wel soms zoiets van ‘jeetje zijn we nou nog aan het emmeren over dit onderwerp, zeg A of zeg B’. [...] weet je aan de ene kant heb ik soms zoiets van ‘jullie gaan er zo lang over door’, en aan de andere kant denk ik van ja hoeveel verdienen

die mensen daar in dat kamertje door alleen maar te kletsen, ik verdien ook niet zoveel met alleen maar kletsen, ik moet er ook keihard voor werken, dus dan denk ik wel af en toe van 'goh...' [...] Niet dat ze niks doen hoor. Ik ben er van overtuigd dat ze echt wel wat doen, maar af en toe denk ik van 'dit hoeft niet zolang te duren'."

Resp. 12: "Nou dat weet ik dus niet, omdat ik er dus niet zo heel erg in thuis ben, maar ik weet wel dat vaak wetsvoorstellen of zo, dan moet dat weer daar naar toe, en dan moet het weer daar naar toe, dat hoor je dan wel eens. En dan denk ik van 'Nou het schiet lekker op.' [...] ze moeten eens een keertje er een beetje vaart achter zetten, iets te doen hebben, in plaats van pennen zitten te kluiven'. Dat is natuurlijk ook niet reëel, maar goed."

Resp. 13: "Ja, ik denk ook wel eens van 'sjonge jonge, dat duurt maar en dat duurt maar', maar dan meer gaan ze nog op zomerreces of zo en dan daarna wordt het nog weer een keer besloten. En aan de andere kant denk ik dat ik ook niet zo goed kan weten zeg maar hoe ingewikkeld die besluiten dan soms zijn en over hoeveel schijven dat dan moet en dat zijn denk ik ook wel grote vraagstukken waar je dan ook de tijd voor moet nemen."

In deze uitspraken lezen we een zekere irritatie over de duur van sommige processen. Het is soms niet helemaal duidelijk waarom iets niet sneller kan of zo lang duurt. Toch nuanceren burgers dit wel door aan te geven dat het over ingewikkelde zaken kan gaan, er meerdere formele stappen in het proces zitten en er tussen partijen overeenstemming moet worden bereikt. Daarentegen bestaat er wel een hardgrondigere negatieve houding tegenover het spel van uitruil tussen partijen als zodanig.

Resp. 2: "Die typische Nederlandse cultuur is, ook in het bedrijfsleven trouwens. Dat alles achter schermen gebeurt en pas op het moment dat je in de vergadering zit dan zijn alle trajecten al doorgesproken en in de vergadering wordt nog even de hamer erop gegooid en dan kun je het er wel een tijdje over hebben, maar op zich is alles al geregeld. En dat geldt in de politiek ook zo, dat is allemaal processen die achter de schermen zich plaats vinden. Dus daarom duurt het vaak ook lang."

Resp. 4: "Ja nou politiek is toch diegene die de hele dag met elkaar lopen te lullen en die het altijd met elkaar oneens zijn en dan allemaal handjeklap doen om dan toch tot een goed eindresultaat te komen. Ja bijvoorbeeld handjeklap, dat 'oké, dus jullie willen dit hebben en dan goed, maar dan hebben wij dat andere item nog en dan gaan we..'. Dus dat is eigenlijk ook een soort.. machtspolitiek."

Resp. 7: "En dat je daar niet aan tafel zit en dat je niet weet wat voor afwegingen en argumenten er allemaal gebruikt worden en wat de consequenties zijn. Aan de andere kant is het natuurlijk ook zo dat die politici hun punt proberen te maken en daarbij wordt nog wel eens het ene standpunt met het andere uitgewisseld om toch tot een overeenstemming te komen, dus dat gaat af en toe knap krom."

Het gesloten karakter van de politieke uitruil roept kritiek op. Daarentegen wordt er soms ook minder afkeurend tegen de politiek-bestuurlijke achterkamertjes aangekeken. Twee burgers die betrekkelijk veel inzicht hadden in het institutionele landschap relativeerden de kritiek op de traagheid en geslotenheid van de politiek:

Resp. 8: “En dat je in de politiek waar je met veel meer partijen te maken hebt en met veel meer pressiegroepen, niet alleen maar met pressie maar met allerhande belangengroepen. Met politieke partijen en jan en alleman en zijn en haar aanhang. Dat je daar niet zomaar even dictatoriaal kan zeggen ‘en we gaan het nu zo doen en daarmee is het gesodemieter afgelopen’. [...] ik ook een type ben zelf in het dagelijks leven van ‘niet lullen, maar poetsen’, maar zo werkt het keer op keer weer helaas niet in de politiek. En dat is voor een deel eigenlijk ook wel terecht. Want nogmaals, we zijn het er met zijn allen over eens dat we hier in een democratie leven, dan moet jan en alleman zijn voordelen moeten worden afgewogen en dat kost tijd.”

Resp. 9: “Nou dat mensen, dat begrijp ik heel erg goed, dat ze zich niet voor kunnen stellen dat beslissingen die eigenlijk redelijk en niet al te ingewikkeld, dat die zo eindeloos kunnen doorzeuren. En dat ligt niet aan die beslissing, maar dat verteld niemand ze, maar dat ligt aan de mate van uitruil, elkaar zin geven in een politiek spel. Maar dat zie je in die beslissing niet weergegeven door de politici. Die zeggen niet ‘nee daar wachten we wel op tot we van Pietje ook een keer ons zin krijgen voor dat’. Dat partijen met hele verschillende belangen elkaar min of meer de zin moeten geven en dat het daardoor erg kan duren voor niet echt al te ingewikkelde beslissingen die ook wel redelijk lijken, genomen worden.”

Dat partijen met elkaar moeten onderhandelen en standpunten moeten afwegen, wordt op zich door veel burgers begrepen. Het subtiele verschil waar irritatie ontstaat, is het punt waarop de onderhandelingsstrategieën leidend lijken te worden – wanneer het spel zelf voorop komt te staan en de achterliggende standpunten en zienswijzen naar de achtergrond lijken te verdwijnen:

Resp. 7: “Ja, dan denk ik van ‘hallo, hoe kan dat nou’. Jullie waren het niet met elkaar eens weet je nog. Dus de een, dat zei ik net ook, er wordt uitruil van standpunten gedaan. Weet je wat, als ik nou dit niet eis, als jij nou dat dan niet eist dan strepen we dan weg, dan zijn we het met mekaar eens dat we het daar niet over eens zijn maar we zeggen er niks over. [...] Ja het irriteert me. Ik word niet zo gauw kwaad. Als ik kwaad wordt ... [grap]. Nee, het irriteert. Absoluut het irriteert, dat je denkt van ‘dit kan niet, hier zit iets verschrikkelijk scheef, d’r zitten een paar man aan tafel die alle twee de linkerkant en de rechterkant alle twee de helft van hun verkiezingsbelofte breken. Want het moet in het midden bij mekaar komen, er zijn misschien twee punten die wel overeen komen en de rest komt niet overeen en dat wordt ingeleverd. Dan denk ik van ‘dan ben je een hoop waard zeg, als je dat doet’. Alleen maar voor de macht? Alleen maar om te kunnen regeren? En wat komt er nou uit die regering? Wat komen er nou voor beslissingen uit? Niks structureels. Dus.”

Resp. 2: “Het stoort mij wel in de zin van dat ik dan vind dat ik denk ‘ga inderdaad dan gewoon zorgen dat je dingen regelt en ga niet alleen maar roepen omdat jij zo nodig moet scoren’. Want je gaat er verder niks mee doen en het gaat niks worden zeer waarschijnlijk. Je roept iets, je zorgt voor heel wat rimpels dat die komen, en jij scoort er hopelijk mee dat jij een paar zetels haalt, dus dat je daadkracht toont, maar daarmee worden dingen niet veranderd. Heel veel dingen die veranderen via de Tweede Kamer dat komt bij verschillende Kamerleden die stelselmatig met andere Kamerleden mooie wetsvoorstellen maken of amendementen maken en zorgen dat dat geregeld wordt. Die doen dat voor een deel totaal buiten de gewone burger. Dus wat je ziet op tv en in de kranten leest dat zijn dus dingen die opmerkelijk zijn, maar het echte gewone handwerk dat zie je vaak niet. Dus ik weet gewoon dat er wel serieus gewerkt wordt, dat er ontzettend veel bevlogen mensen zitten die ook het hart op de goede plaats hebben, maar dat het ook

heel veel mensen het spel bijna elke keer de boventoon voert. En dat stoort mij. Want dan zou ik zeggen 'Jongens ga wat minder in het spel zitten', alhoewel aan de andere kant denk ik ook van 'Het hoort er voor een deel bij, het spel'. Ik vind het niet leuk, maar het hoort er wel bij, denk ik.' "[...] Het spel is dan van belang omdat je in ieder geval je partij groot genoeg wilt hebben omdat je je beleid wilt kunnen doorvoeren, dus nou oke. Dus dan heb je dat spel dus voor een deel nodig. Alleen ik vind het gewoon geen leuk spel, dat vind ik niet leuk in ieder geval."

Omdat het politieke proces in de ogen van sommige burgers los komt te staan van de onderwerpen waar het overgaat, worden de motieven van de betrokkenen betwijfeld. Weten ze eigenlijk wel waar ze het over hebben? Als het iets belangrijks is dat je toch kunt uitruilen, begrijp je dan eigenlijk wel hoe belangrijk het is? Doe je het dan niet eigenlijk voor jezelf?

Een belangrijk verschil tussen meer of minder geïrriteerde burgers zit in de weging van het spelelement in het politieke proces. Wanneer mensen het idee hebben dat het spel de boventoon voert zullen zij de motieven van de betrokkenen en de kwaliteit van het eindresultaat in twijfel trekken. Interessant voor de analyse is dat wij vaak nadenken in termen van 'ontevreden' of 'boos' wanneer we de negatieve houding van burgers kwalificeren. Toch zijn 'ongemak' en 'irritatie' wellicht termen die deze houding meer recht doen. Het zijn deze meer afgezwakte, dagelijkse termen waarmee we de dubbele houding van burgers kunnen begrijpen: Niet alles is altijd slecht, maar soms ben je nou eenmaal even geïrriteerd of ervaar je onbegrip. Dat is wezenlijk anders dan het in de media vaak opgeroepen beeld over de chronisch woede van de boze burger.

De politieke cultuur

Ook de perceptie van de politieke cultuur speelt een rol in het beoordelen van politiek in de praktijk. Hoe wordt er gesproken en welke taal gebruiken politici? Waarom doen zij dat? En welke rol speelt de politieke verslaggeving door de media? Er zijn met betrekking tot politiek taalgebruik twee heersende opvattingen onder de geïnterviewden. Er zijn burgers die vinden dat de politiek teveel in *one-liners* en *soundbites* spreekt. Zij hebben de wens dat de complexiteit van problemen eer aan wordt gedaan door nuances en fijngevoeligheid. Andere burgers vinden juist dat er om de hete brij heen wordt gedraaid en er bewust verhullend taalgebruik wordt gebruikt door politici. Deze mensen willen graag het 'eerlijke verhaal' of het 'duidelijk benoemen'.

De geïnterviewden die tot de eerste groep kunnen worden gerekend, vermoeden dat juist dit type taalgebruik bedoeld is om burgers te paaien. Voor deze groep burgers zijn de snelle uitspraken van politici juist een ondermijning van het democratisch proces. Het leidt tot polarisering, burgers kennen het hele verhaal niet en het creëert stemmingen.

Resp. 2: "Maar politici kunnen vaak alleen maar one-liners zeggen of dingen zeggen waardoor ze dan de aandacht krijgen. Maar je krijgt daardoor niet het hele verhaal en je weet niet hoe het zit. [...] En het is vaak ook heel gecompliceerd en ingewikkeld. Dus dan gaan zij met zo'n oneliner die dan [...] lekker ligt."

Resp. 9: "Tegenwoordig hyped alles, dat vind ik niet zo verstandig. [...] Ik bedoel het is allemaal wat schreeuwerig geworden. Dus er worden naar mijn idee heel vaak details opgeblazen en hoofdzaken die

lenen zich niet zo voor stemmingmakerij. En dat zie je ook hoe er gepraat wordt op televisie en weet ik veel wat. Toch wel heel vaak van de ene naar het andere onderwerp en de waan van de dag.”

Daartegenover staat de groep die juist vindt dat er te weinig gezegd mag en kan worden en dat het politieke taalgebruik te vaak en doelbewust vaag blijft:

Resp. 5: “Nou hij kan niet ‘poep’ zeggen of het is discriminerend. Want er is altijd wel een groep, bijvoorbeeld kankerpatiënten die zeggen ‘ik kan niet eens meer, je hebt mij beledigd’. En op die manier is er geen enkele discussie meer mogelijk, want ik ben er van overtuigd, in elke discussie die je voert ben je het wel of niet met elkaar eens. En er zitten altijd punten in waar je het niet met elkaar eens bent. Zou dat dan niet mogen, dan is het einde oefening.”

Resp. 15: “Ja dat denk ik wel, zolang ze maar dingen mogen blijven benoemen. Want we lopen steeds maar weer overal voor weg. Kijk en daarom ben ik ook iemand van ‘joh benoem gewoon de dingen zoals ze zijn’. Of zoals jij denkt dat ze zijn.”

Volgens deze groep burgers is de democratie niet geholpen met vaag taalgebruik: Problemen blijven onbenoemd, echte discussie wordt gesmoord of ‘de waarheid’ is te hard om politiek mee te kunnen scoren.

Echter, geïnterviewden 1 en 5 waren allebei burgers die zichzelf als links definieerden, ondanks een voorkeur voor duidelijke taal. Ook waren zij beiden hoger opgeleid. Geïnterviewde 3 gaf een grote voorkeur voor rust en nuance, maar hij was laagopgeleid. Daarmee wordt niet uitgesloten dat dergelijke scheidslijnen niet bijdragen aan het beoordelen van politiek taalgebruik. In dit onderzoek rijst alleen het vermoeden dat discussies over de toon en de nuance wellicht ook nog een andere basis kennen. Wellicht spreken sommige mensen zelf liever in ‘harde’ bewoording, anderen liever in ‘zachte’ bewoording en verkiezen ze een politieke stijl die daarbij aansluit? De data in dit onderzoek wijst daarbij in de richting van een persoonlijke voorkeur voor stijl, naast eventuele factoren als opleidingsniveau of politieke positionering.

De beoordeling van taalgebruik in de politiek wordt niet alleen de politici verweten. Burgers herkennen ook een zekere rol van de media in het creëren van het politiek taalgebruik, waarbij dit overwegend als een negatieve rol wordt gezien:

Resp. 2: “Dus wat je ziet op tv en in de kranten leest dat zijn dus dingen die opmerkelijk zijn, maar het echte gewone handwerk dat zie je vaak niet.”

Resp. 9: “En dat zie je ook hoe er gepraat wordt op televisie en weet ik veel wat. Toch wel heel vaak van de ene naar het andere onderwerp en de waan van de dag.”

Resp. 16: “[...] je pakt natuurlijk van media daar hoor je heel veel van, dat zijn allemaal snelle dingen he, snelle nieuwsitems. De waan van de dag noem je dat dan he, als je daar steeds mee omgaat en mee ingaat, dan lijkt alles gewoon onoverkomelijk of zo. Maar dat is niet waar.”

In de gesprekken zijn media als institutie niet uitgebreid besproken, hoewel er voor burgers wel ruimte lag om daarover te spreken. De beperkte aandacht voor media en de negatieve waardering voor de rol die zij spelen, komt enigszins overeen met een recente bevinding van het CBS. In het CBS rapport *Sociale Samenhang* (2015) blijkt dat het percentage burgers dat vertrouwen heeft in de pers als institutie gemiddeld 31% is, nog minder dan in andere instituties als het parlement, de rechtspraak, ambtenarij of grote bedrijven (CBS, 2015: 95). Vertrouwen is niet hetzelfde als het beoordelen van de functie van media in de democratie, maar dat er in algemene zin sprake is een overwegend negatieve houding lijkt evident.

Politieke problemen en oplossingen

Een ander onderdeel van politiek in de praktijk zijn de oplossingen en problemen die bestaan in de politiek. Er bestaat een twijfel onder burgers of de oplossingen waarmee ‘de politiek’ komt wel effectief zijn. Zoals eerder is beschreven, uitruil en compromissen worden als noodzakelijk onderdeel van het democratisch proces gezien. Maar of de uitkomsten daarvan voldoende effectief en duurzaam zijn blijft een vraag.

Ook is er gesproken over maatschappelijke problemen. Hoewel er geen expliciete vragen zijn gesteld over specifieke politieke of maatschappelijke problemen, zijn in de gesprekken onderwerpen genoemd die het type probleemstelling in de burgersfeer illustreren. Daarbij lijkt het zo te zijn dat probleemstellingen van burgers zich sterker richten op materiele problemen: ‘Heb ik later genoeg pensioen?’. Dat is een ander type politiek probleem dan een discussie over de vrijheid van meningsuiting of de integriteit van bestuurders. Hoewel desgevraagd het laatste type probleem ongetwijfeld van belang wordt geacht, komen voor burgers zekere materiele problemen op de eerste plaats.

Probleemstelling over arm en rijk:

Resp. 1: “Als ik rijk en arm zeg, dan is dat voor mij van door de geschiedenis heen. Hoe zich dat ontwikkeld heeft. Dus dat de puissant rijken op een gegeven ogenblik wel moesten gaan delen en dat kwam ook omdat er steden ontstonden, de burgerij ontstond. Ik denk dat dat hele wezenlijke begrippen om ook de politiek zoals die vandaag is, hier in West Europa, een beetje te kunnen duiden.”

Resp. 4: “Nee maar ja, ik bedoel, het wordt steeds meer zo, je kan wel lullen over uitkeringen en zo, maar het wordt steeds meer zo dat, en vooral in dat soort landen, dat een minuscuul percentage, dat gaat dezelfde kant op als in Amerika, en Nederland wordt ook dat verschil tussen rijk... We krijgen het allemaal wel goed, we hebben het allemaal wel goed, maar het verschil tussen rijk en arm dat is oneerlijk.”

Probleemstellingen over zorg:

Resp. 2: “We zijn echt volgens mij echt in een ontzettend grote verandering op de arbeidsmarkt en de hele manier waarop de samenleving is vormgegeven zijn we bezig. [...] De zorg is enorm veranderd, er is een enorme omwenteling daarin. En ook de betalingen, en dat heeft ook consequenties voor mensen die gebruik maken van de zorg maar ook voor mensen die werken in de zorg.”

Resp. 5: “[...] bij die hele zorgwet is er maar een echt de klos, dat is jan met de pet. De rijken onder ons, en ik gun ze het van harte hoor dat ze rijk zijn, maar de rijken onder ons die maakt dat niet uit. Ik sprak laatst iemand en die man dat is een erfgenaam van een autofabrikant hier in Nederland, van de DAF en die zegt van ‘ik ben 9% van mijn aandelen verloren’. Zo, en nou kun je ’s morgen niet meer eten? Die voelen dat niet.

Probleemstellingen over pensioenen:

Resp. 15: “We zakken nu alleen maar heel hard naar beneden. En ook omdat het geld overal naartoe gaat behalve naar eigen bevolking. [...] Ik kan me in heel veel dingen vinden behalve als oude mensjes worden uitgekleeft financieel en qua verzorging. En gewoon mensen die altijd hard gewerkt hebben gewoon... geen snee brood meer kunnen kopen. Daar heb ik heel veel moeite mee. En dat is gewoon gaande. Dat is gewoon gaande. Pensioenen die worden uitgekleeft.”

Resp. 16: “Nou ik denk dat dat vooral met de versobering te maken heeft van hoe er voor ouderen gezorgd wordt. Als ik nou naar mijn ouders kijk, die zijn nu net met pensioen zeg maar en wat er altijd gezegd is van ‘je hebt je pensioen opgebouwd en dat is dus wat je hebt als je na je 65ste niet meer aan het werk bent’. Als je nu kijkt van hoe dat met ons zal gaan, die pensioenopbouw dat is helemaal niet meer. En ik denk ook wel eens van ‘die mensen is altijd voorgeschoteld van als je met pensioen bent dan zit je goed’, maar dat is gewoon niet meer zo.”

Daarnaast zijn de problemen die burgers zien anders dan de politieke vertaling van die problemen. Volgens Deborah Stone heeft elk politiek probleem een mate van ambiguïteit, waarin de definitie van een probleem altijd meerdere betekenissen kan hebben (Stone, 2002: 158). Als een burger een probleem definieert als ‘het verschil tussen arm en rijk’, dan kunnen politici dit als probleem erkennen. Maar wat daar vervolgens concreet onder wordt verstaan kan wezenlijk verschillen. Een beleidsrealiteit vraagt om concretisering, heeft beperkte middelen, kent neveneffecten, heeft te maken met een complex aan factoren die ‘rijk’ of ‘arm’ maken. Daarnaast bestaat de politiek-morele vraag ‘in hoeverre is het erg?’ Zodoende is het politieke probleem ‘rijk en arm’ zoals dat door burgers kan worden verwoord een ander probleem dan wanneer we deze constatering in een politiek-bestuurlijk context opnieuw zouden moeten vertalen. Dit is een recept voor een chronisch communicatieprobleem.

In een publicatie van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling is dit zelfs een van de verklaringen die wordt aangedragen voor het groeiende maatschappelijke onbehagen onder burgers: “Hun onbehagen komt naar eigen zeggen vooral voort uit heel concrete vraagstukken, waarvan ze het moeilijk voorstelbaar vinden dat die niet algemeen gedragen worden en eenvoudig op te lossen zijn. Zo wil bijvoorbeeld toch iedereen, van links tot rechts en van conservatief tot progressief, dat er een einde komt aan persoonlijke verrijking met publiek geld of dat tbs’ers geen nieuwe slachtoffers maken? Wanneer oplossingen voor dergelijke ogenschijnlijk evident en kwesties uitblijven omdat ze toch complexer zijn dan ze lijken en er in elk geval meerdere wegen zijn om de problemen aan te pakken, bestendig dat weer gevoelens van onmacht.” (RMO, 2013: 11).

Politieke slagkracht: effectiviteit en oplossingen

Voor burgers bestaat er een spanningsveld tussen daadkrachtig, effectief beslissen en een perceptie van de complexiteit van beslissingen. Daarbij leunen sommige burgers zwaarder naar een verlangen tot daadkracht, waarbij gewoon eens wordt doorgepakt met het oplossen van problemen. Andere burgers spreken ook wel een dergelijke wens uit, maar realiseren zich tegelijkertijd de complexiteit van een besluitvormingsproces. Naar welke zijde burgers meer neigen lijkt hierin samen te hangen met de mate waarin zij de besluitvormers zelf, politici en bestuurders, juist als een obstakel definiëren voor het komen tot een goede oplossing. Hier komen we ook terug bij de compromissen, die als oplossing worden gezien voor een politieke patstelling, maar niet als daadwerkelijk effectieve oplossing voor een belangrijk probleem.

In de WRR studie *Vertrouwen in Burgers* schrijft de WRR: “Complexiteit, zo laten wetenschappelijke studies zien, is een steeds belangrijker begrip geworden om de verhouding tussen beleidsmakers en burgers te begrijpen is deze complexiteit lastig te definiëren en vrijwel niet te meten” (WRR, 2012: 38). Veel politieke houdingen komen volgens de WRR voor uit de toegenomen complexiteit. Sommige burgers herkennen de complexiteit van sommige besluitvormingsprocessen en merken op dat complexe problemen niet zomaar kunnen worden opgelost:

Resp. 5: “Nee ik denk dat problemen zo complex kunnen zijn dat een besluit niet zomaar 1,2,3 genomen kan worden, soms.”

Resp. 9: “Ik denk dat dingen politiek heel chronisch vast kunnen zitten.”

Resp. 11: “Nou zijn het bij de politiek natuurlijk wel een stuk ingewikkeldere onderwerpen dan welk kopieerapparaat nemen we. Dus het ligt er natuurlijk ook aan, aan het probleem, hoe groot is het probleem, hoeveel opties zijn er om het probleem op te lossen, dat scheelt natuurlijk ook stukken. Kijk heb je twee opties dan ben je heel snel uitgekletst, maar zijn er wel tien opties dan ...”

Dat neemt niet weg dat ze daarnaast toch sceptisch kunnen staan ten opzichte van de kwaliteit van oplossingen. Aan de andere zijde staan burgers die een meer negatieve grondhouding hebben ten opzichte van het probleemoplossend vermogen van de politiek. Daarbij kenmerkt deze houding zich door het identificeren van de politiek als het voornaamste obstakel om te komen tot een effectieve oplossing:

Resp. 7: “[...] d’r zitten een paar man aan tafel die alle twee de linkerkant en de rechterkant de helft van hun verkiezingsbelofte breken. Want het moet in het midden bij mekaar komen, er zijn misschien twee punten die wel overeen komen en de rest komt niet overeen en dat wordt ingeleverd. Dan denk ik van ‘dan ben je een hoop waard zeg, als je dat doet’. Alleen maar voor de macht? Alleen maar om te kunnen regeren? En wat komt er nou uit die regering? Wat komen er nou voor beslissingen uit? Niks structureels. Dus. [...] ‘Kijk een wat wij gedaan hebben, we hebben de snelheid omhoog’, voor het volk, dat is populistische maatregel. Dat is totaal onnodig.”

Resp. 15: “Er zijn geen echte oplossingen, er zijn alleen maar compromissen om mekaar daar in Den Haag tevreden te houden. En het volk moet maar zien. [...] Ik bedoel, werk door, schiet op! Doe het allemaal. Alles duurt zo donders lang voordat er iets... ze zetten mensen in onzekerheid neer. Mensen die een probleem aangaat.”

Deze twee burgers richten in hun kritiek hun pijlen specifiek op compromisvorming:

Resp. 7: “Er wordt veel gekissebist om niks. En echte oplossingen, er wordt om de hete brij heen gewandeld. Met wat lapmiddelen worden er wat kleine oplossinkjes.. ja compromissen. Het hangt aan elkaar van compromissen.”

Resp. 15: “Pietje is hier tegen, Jantje is daartegen. Nou dan zoeken we maar de gulden middenweg. Nou die gulden middenweg die leidt weer nergens toe want dan zijn ze nog niet bij hetgene waar ze zijn willen in mijn ogen. Het is allemaal compromissen, compromissen.”

De vraag die deze gedachten verbindt is de vraag in hoeverre ‘de’ politiek in staat wordt geacht effectief te kunnen zijn. Daarover bestaat weinig eenduidigheid. Burgers geven een reeks aan verklaringen voor de (afgenomen) effectiviteit van politiek handelen. Deze richten zich voornamelijk op het karakter van politici (weinig bevlogen, andere belangen, te weinig kennis). Een respondent wijst expliciet naar de globalisering van de financiële markten, waardoor begrotingspolitiek wordt begrensd door de wetten van internationale markten. Toch is het vooral de kwaliteit van politici waarin een burgers een verklaring zoeken:

Resp. 2: “Ze kiezer er niet voor omdat ze daar dan niet de bevlogenheid voor hebben. Ik hoor weinig.”

Resp. 8: “Helaas is het zo dat het bij tijd en wijlen, bepaalde types uit bepaalde hoeken in de politiek beslissingen nemen waarvan je achteraf kunt afvragen van ‘ja jongens...’, of misschien niet eens achteraf maar op voorhand al kunt afvragen van ‘ik zie dit al, dit kan niet werken’. Voorbeelden zijn de Betuwelijn die bij de grens ophoudt, ander ding is dat eindeloze gezeik over de, is het nou JFS of JSF?”

Een achterliggende oorzaak is het gebrek aan lange termijn denken. Daarover wordt door sommigen geconstateerd dat het de politiek ontbreekt aan een gebrek aan visie en denken op de lange termijn:

Resp. 1: “Rutte zegt toch: “Een visie is als een olifant, die voor je staat en je het zicht ontnemt”. Dat zegt toch genoeg.”

Resp. 2: “Te weinig op de lange termijn denken.”

Resp. 5: “Maar ik vind, de politiek is.. regeren is vooruitzien. Wanneer heb je dat gezien bij de politiek? Laat hem pakken, de laatste 50 jaar. Ik heb het niet gezien.”

Associaties bij politiek-bestuurlijke organen:

In het onderzoek is ook gevraagd welke associaties burgers hebben bij een aantal politiek-bestuurlijke organen. Er zit een zekere willekeur in de keuze voor deze organen. Verder kunnen uit deze associaties geen algemene conclusies worden getrokken, maar er rijst wel een illustratief beeld.

De Tweede Kamer is het orgaan dat het meest negatief wordt geassocieerd. Niet alleen heeft het de meest negatieve associaties, maar ook zijn er de minste neutrale associaties. Negatieve associaties zijn: ‘Een poppenkast’, ‘een wespennest’, ‘een schouwspel’ en ‘een hoop herrie’. Positieve associaties zijn: ‘Een zeer nuttige instelling’ en ‘op zich goed dat het bestaat’. Het verschil tussen positief en negatief wordt gekenmerkt door het verschil tussen het idee ‘Tweede Kamer’ tegenover de perceptie van de daadwerkelijke Tweede Kamer.

Het Ministerie van Financiën wordt het meest neutraal geassocieerd. De negatieve associaties zijn met name het betalen van belasting. De termen Senaat, Eerste Kamer en Gemeente zitten daar tussenin. Ook de termen Senaat en Eerste Kamer kunnen rekenen op een meer politiek oordeel in de associaties, zowel positief als negatief: ‘Controle orgaan’ en ‘corrigerende kracht’ tegenover ‘pluche’ en ‘gezwets’. Sprekende associaties voor Gemeente zijn: ‘Lokaal’ en ‘De vuilnisbakken’.

	Tweede Kamer	Senaat	Eerste Kamer	Ministerie van Financiën	Gemeente
Positief	4/16	4/16	5/16	2/16	3/16
Negatief	6/16	4/16	3/16	4/16	4/16
<i>Anders</i>	<i>6/16</i>	<i>8/16</i>	<i>8/16</i>	<i>10/16</i>	<i>9/16</i>

Tabel 4.1: Waardeoordeel associaties bij politiek-bestuurlijke organen.

Het patroon dat zichtbaar is in deze tabel is dat de mate waarin een orgaan ‘politiek’ is, dit orgaan evenredig wordt geassocieerd in termen van waardeoordelen. Daaruit kunnen we enkel vrijblijvend concluderen dat ‘politiek’ wat oproept bij mensen.

In het denken over politiek in de praktijk richten burgers zich veelal op andere politieke subjecten: politici. Ondanks dat er veel gezegd kan worden van factoren als globalisering, veranderende economische omstandigheden en politieke versplintering die effectief handelen kunnen beïnvloeden is de politicus het voornaamste referentiepunt waarin verklaringen worden gezocht. Burgers begrijpen politiek in de praktijk voornamelijk door de mensen wie zij zien als deze praktijk. Daar wordt een zekere mate van handelingsvrijheid van verondersteld ondanks dat burgers daarnaast inzicht tonen in de begrenzenende factoren die democratisch bestuur met zich meebrengen. In het volgende deelhoofdstuk gaan we daarom nader kijken naar de perceptie over politici.

4.3 Politici

Een belangrijk aanknopingspunt voor burgers om politiek te begrijpen is het beoordelen van politici. In de interviews zijn een aantal aspecten van het politicus-zijn aan de orde gekomen.

Een belangrijk aspect is de politicus als persoon: wie is hij of zij en welke intenties hebben ze om bestuurder of vertegenwoordiger te zijn? Sommige burgers geven aan dat politici wezenlijk andere personen zijn dan ‘de gewone man’ of ‘Jan met de pet’. Zij zouden als collectief daarom weinig begrip hebben van het leven van gewone mensen. Ook het SCP constateert: “[...] in de ogen van omvangrijke delen van de bevolking in geresulteerd dat de Nederlandse elite zich verschanst heeft in haar eigen belangen en eigen milieu. Zij zou geen contact meer hebben met de gewone burger en wat er in diens leven speelt” (SCP, 2014: 93). Als we nadenken over de kloof tussen burger en politiek ligt een cruciaal punt in de breed gedeelde opvatting dat politici ‘andere’ mensen zijn.

Waar begrip van de complexiteit van politieke processen soms kan leiden tot een acceptatie van de onvolkomenheid van politiek, is dit mechanisme voor het beoordelen van politici het minst het geval. Mensen kunnen hard uithalen naar politici. Zij worden beoordeeld op het mens-zijn, niet op de kwaliteit van de uitoefening van het beroep politicus.

Naast een negatieve houding ten opzichte van politici is er ook de gedachte dat het zijn van een politicus een beroep is. Voor sommige burgers leidt dit er toe te zeggen dat het beroep politicus goed is in termen van arbeidsdeling: Ik ben blij dat er iemand is die ons vertegenwoordigd. Ook zijn er burgers die zichzelf niet toestaan om negatief te denken over politici. Ondanks een lichte twijfel dwingen zij zichzelf de politicus het voordeel van de twijfel te geven.

Jan met de pet en politici

Dus wie zijn eigenlijk de politici in de ogen van burgers? De politicus als type persoon wordt haast zonder nuance geportretteerd als een iemand met een gouden lepel in de mond. Politici zijn daarin mensen die niet van de straat komen, mensen die eigenlijk geen echte problemen kennen en die een leven lang een luxueus gemakzuchtig bestaan zullen leiden. Ze voelen zich daarin verheven boven het gewone volk².

Niet alle bevroegde burgers denken overigens op deze manier over politici, maar vrijwel niemand schetst een ander beeld. De mensen die zich actief uitspreken over politici zijn veelal de mensen die een negatief beeld hebben. Zo heeft een politicus een goede baan:

Resp. 4: “Nou, ik bedoel, als jij je hele leven betaald hebt, die vent die kan wel makkelijk lullen, dat, weet ik veel, laat die politicus laat die 35 zijn, en die heeft altijd vanaf zijn 26ste in de kamer gezet, die heeft 9 jaar lang een topsalaris gehad voor een beetje slap ouwehoeren. [...] Ja, ik vind het sowieso.. die lui die zitten sowieso op een gouden stoel. De meeste weten niet eens wat er in de wereld gebeurd. Laat staan wat er op een normale werkvloer gebeurd.”

² Een recentelijk iconisch beeld hiervoor is de aanvaring tussen een burger uit het dorpje Oranje en staatssecretaris Dijkhoff. Hij kondigde op een informatiebijeenkomst in het dorp aan dat er een groot asielzoekerscentrum gebouwd zou gaan worden. Een mevrouw blokkeerde bij het weggrijden van de staatssecretaris de auto en zei: “*Dikke BMW. Dikke BMW jongens*”. Haar politieke onvrede werd symbolisch geuit in het benoemen van het materiele verschil tussen een politicus en een gewone burger.

Resp. 12: “Kijk weet je, hij heeft zelf waarschijnlijk een dikke bankrekening, een goed salaris, dus hij staat niet in de schoenen van mensen die inderdaad echt heel erg moeten oppassen met wat ze uitgeven. Dus ja, hij heeft natuurlijk wel.. hij is in de positie dat hij wel een baan heeft en waarschijnlijk een goeie baan, dus het is voor hem wel makkelijk praten.”

Resp. 15: “En dat geldt ook voor een politicus, waarom gaat hij niet in het ergste geval pleeën vegen? [...] En daar komt bij, je krijgt weet ik veel hoeveel jaar wachtgeld mee en dat is ook niet kinderachtig want dat is meer als een WW uitkering voor een normale arbeider. Graag, mensen uit de praktijk, graag.”

Omdat de politicus een goede baan zou hebben wordt er ook verondersteld dat politici zich opportunistisch gedragen om deze goede baan te kunnen behouden:

Resp. 4: “[...] het zijn toch allemaal baantjesjagers. Wil jij in een keer als Kamerlid he, 85000 euro per jaar of zo, dan krijgen ze nog een onkostenvergoeding en mogen een flatje nemen want anders moeten ze elke dag weer terug naar Leeuwarden. En dan nog misschien een auto met chauffeur als ze te lang in de kamer hebben zitten lullen, dat ze niet meer met hun eigen auto naar huis kunnen of met de trein.”

Resp. 5: “Allemaal van ‘jongens ik zit nu in de Tweede Kamer maar het gaat niet zo lekker met de partij, ik moet ze even daar de reet uit likken van Juncker, want dan krijg ik straks een mooi baantje en dan ben ik weer ingedekt’. Dat gaat alleen maar over geld.”

Resp. 8: “Kijk voor die mensen is dat ook een baan. Dat is hun bron van inkomsten en als zij bij de volgende verkiezingen en dat maakt niet uit of het gemeenteraad is, provinciale staten, Tweede Kamer, Eerste Kamer, als zij er dan buiten vallen zijn ze hun baantje kwijt, zo simpel is het.”

Het zijn deze constatering die tot de conclusie leiden dat de politicus geen weet zou hebben van het leven van andere mensen. Beslissingen die politici nemen zullen nooit het probleem worden van de politicus zelf. Zij zitten goed in het geld en daardoor zouden zij immuun zijn voor de effecten van de eigen beslissingen:

Resp. 9: “Ja ik weet ook niet precies wat zij heeft maar volgens mij is ze ook wel een zondagskind met al d’r problemen.”

Resp. 12: “Nee, ze maken bijvoorbeeld besluiten van ‘Er moet zoveel bezuinigd worden’, en vaak is het dan Jan met de Pet die het meest getroffen wordt, maar voor hun is Jan met de Pet ver weg, want zij hebben hun voorzieningen wel.”

Dit komt beeld komt overeen met de constatering van Hendriks in de *Legitimiteitsmonitor* dat: “Politici zijn in de ogen van burgers eerder hooghartig (arrogant, ongeïnteresseerd) dan laaghartig (corrupt)” (*Legitimiteitsmonitor*, 2013: 32; Hendriks, 2012: 114).

Burgers die zich niet zo negatief uitspreken over de politicus als persoon doen dat niet omdat zij daartegenover een positief beeld hebben van politici als personen, maar omdat zij de moeilijkheid van het beroep van de politicus in ogenschouw nemen:

Resp. 10: “[...] net als mensen die zeggen van ‘het zijn allemaal zakkenvullers daar’, dan denk ik van sodemieter op joh, ga jij het dan doen. Ja, wie wil zo’n baan nou doen, het is toch hartstikke ingewikkeld, harstikke zwaar. [...] Ja. Ik voel dus echt van ‘nou je zou het maar moeten doen’, er zijn toch een club mensen... het zijn natuurlijk wel ego’s en ze hebben allemaal hun reden om daar te zijn, maar ze doen het wel voor mij. En nou, dat vind ik oké.”

Resp. 13: “Het is ook wel lekker soms om een beetje erop af te geven. Maar als ik dan ff erover na ga denken dan denk ik van ‘het zal heus wel ingewikkeld zijn, ze gaan het niet voor niks doen’. Ja ik denk niet ... ik zie ook op TV zeg maar dat ze allemaal enorme wallen hebben onder hun ogen vaak [lachen], dus het zal gerust wel hard werken zijn.”

Resp. 14: “Ik vind ook wel.. ik ben echt blij dat ik niet dilemma’s daar beslissingen over hoeft te nemen, ik zou het ook niet weten. Zoals zo’n vluchtelingenprobleem, dan denk ik van ‘ja dat is toch ook wel een heel gecompliceerd om daar als landsbestuur ...’ Dat zijn wel lastige dingen. Ook omdat je het de een naar de zin maakt, dan maak je het de ander niet naar de zin.”

De negatieve grondtonen klinken het hardst door, mede omdat deze vocaal zwaar worden aangezet. Er is daarbij ook veel materiaal voor handen om politici te beoordelen op hun karakter of levensomstandigheden. Echter is er een groep burgers die een slag om de arm houdt en zich vooral schijnt te verplaatsen in het beroep van de politicus.

Ook is het zo dat ‘een politicus’ niet duidelijk gespecificeerd is. Onder de term ‘politicus’ valt een reeks aan ambten zoals Eerste en Tweede Kamerleden, ministers en staatssecretarissen, maar natuurlijk ook gemeenteraadsleden, wethouders en statenleden. In de analyse van de woordassociaties waren er drie woorden die refereerden naar een politiek-bestuurlijk ambt: Politicus, minister en burgemeester. In het onderstaande schema is duidelijk te zien dat ‘politicus’ als woord een sterk negatieve associatie oproept vergeleken met de meer gespecificeerde politiek-bestuurlijke ambten:

	Politicus	Minister	Burgemeester
Positief	1/16	4/16	5/16
Negatief	8/16	1/16	0/16
<i>Anders</i>	<i>7/16</i>	<i>11/16</i>	<i>11/16</i>

Tabel 4.2: Waardeoordeel woordassociaties politiek-bestuurlijk ambt

Daarbij valt bij de associaties (Appendix 2.1) vooral op dat het woord ‘Politicus’ vaker een moreel oordeel krijgt: Bedrieger, leugenaar en niet eerlijk. Politieke bestuurders als een minister of een burgemeester worden meer neutraal geassocieerd en vaker positief dan negatief, maar voornamelijk in termen van ‘goed’ en ‘nodig’. Als we dit naast het sterk negatieve beeld van de politicus leggen, kunnen we wellicht concluderen dat ‘de politicus’ vooral kampt met een imago-probleem. Toch wil dat niet zeggen dat er geen waarheid schuilt in de gewekte tegenstelling tussen ‘de gewone man’ en ‘de politicus’.

Intenties en gedrag van politici

In het verlengde van de beelden die er bestaan over politici liggen de redenen waarom dit beeld eigenlijk zo scherp kan bestaan. Hoe percipiëren burgers de intenties en gedragingen van politici? Kennen politici de burger? En luisteren ze eigenlijk wel naar burgers?

Uit de beeldvorming rond politici bleek al enigszins dat er vaak gedacht wordt dat politici voornamelijk een goede baan willen hebben. Toch is er ook voorzichtig tegengeluid waarbij respondent 3 en 10 beiden een basisvertrouwen uitspreken in politici dat zij het beste voor hebben met het publiek.:

Resp. 3: “Ik ga er in het algemeen eigenlijk maar vanuit dat ze de beste intenties hebben en dat de uitwerking niet altijd even handig is.”

Resp. 10: “Ja, ja. En dat er ook wel goede wil is.”

Toch is een andere gedachte van burgers de stevige verdenking dat politici vooral handelen uit opportunistisme:

Resp. 8: “Ik denk dat dat voor een deel, ik zeg niet volledig, maar dat dat voor een deel gewoon is om in het vereiste straatje te komen voor de volgende verkiezingen want dat is helaas bij de meeste politici het enige dat ze echt interesseert.”

Resp. 15: “Nee, die zitten er niet voor ons, die zitten er alleen voor zichzelf en voor het partijtje.”

Daarentegen worden politici soms wel verondersteld te luisteren naar hun achterban, alleen is dat soms niet vanwege noble intenties, maar omdat je wel *moet* luisteren in een democratie:

Resp. 10: “Die mensen doen wel hun best heb ik het idee om te horen wat de achterban ervan vindt, en om dat mee te nemen in hun verhaal, ja.”

Resp. 11: “Luisteren naar is sowieso mogelijk. Er iets mee doen is een tweede [lachen]. Ik ben er eigenlijk nog steeds wel van overtuigd dat elke politieke partij wel probeert te luisteren naar zijn kiezers.”

Resp. 14: “Ja, want anders wordt het alleen maar erger, dus.”

Resp. 16: “En om dat dan ook door te geven van ‘hee wat leeft er onder het volk’, dus dat. Maar nu heb ik dat niet zo erg, omdat ik niet het idee heb dat het die functie... dat je dat altijd waar kunt maken als politicus. Je wilt wel horen wat er onder het volk leeft, maar soms denk ik wel eens van ‘wil je het wel horen wat er leeft?’”

Het gedrag van politici wordt voornamelijk in negatieve termen omschreven. Hoewel burgers op verschillende gedragingen letten is de gedeelde perceptie dat politici zich weinig bezig houden met wat goed zou zijn voor de burger en meer met wat goed zou zijn voor de politicus:

Resp. 2: “Het stoort mij wel in de zin van dat ik dan vind dat ik denk ‘ga inderdaad dan gewoon zorgen dat je dingen regelt en ga niet alleen maar roepen omdat jij zo nodig moet scoren’. Want je gaat er verder niks mee doen en het gaat niks worden zeer waarschijnlijk. Je roept iets, je zorgt voor heel wat rimpels dat die komen, en jij scoort er hopelijk mee dat jij een paar zetels haalt, dus dat je daadkracht toont, maar daarmee worden dingen niet veranderd.”

Resp. 8: “En die indruk heb ik wel, maar dat is een indruk die hoeft niet noodzakelijkerwijs juist te zijn, dat er teveel wordt gesjoemeld en te weinig door de dames en heren politici .. ze staan te weinig voor waar ze voor zouden moeten staan. Gewoon hun poot stijf houden. En de paar die dat wel doen die worden dan weer persona non grata verklaard van jij voldoet niet aan de kadaverdiscipline binnen onze partij, dus jij kunt wieberen”

In het beoordelen van politici bestaan er kwalitatieve en morele oordelen: Of ze zijn niet goed in het verstaan van hun vak of ze zijn niet goed omdat ze onjuiste intenties hebben. Een deel van de mensen heeft een sterk negatief beeld tegenover mensen met een voorzichtig positief beeld. Het vertrouwen dat mensen in politici hebben volgt een vergelijkbaar patroon: Of er is een sterk wantrouwen of er is een voorzichtig vertrouwen. Het negatieve vertrouwen uit zich soms hard, maar er lijkt daarbij een kleine opening te zijn voor verbetering:

Resp. 15: “[...] ja als politici echt mijn belangen behartigen, onze belangen behartigen, oké, dan krijgen ze van mij vertrouwen. Maar dat vertrouwen zijn ze al een paar jaar niks waard. Heel lang al niet. De meeste mensen zijn er denk ik wel een klein beetje klaar mee. En tuurlijk, je kunt niet.. de ene houd van zuurkool, de ander houdt van boerenkool, je kunt niet het iedereen naar z’n zin maken. Er is er altijd wel eentje tussen die zegt van ‘ja dat vind ik helemaal niks’. Maar ik denk dat als het gewoon voor het overgrote gedeelte van het volk het wel naar de zin is, dat gewoon de dingen gewoon goed geregeld zijn die we nodig hebben, gezondheidszorg, oude dag voorzieningen, noem maar op.”

Het voorzichtige vertrouwen dat burgers kunnen hebben wordt mooi verwoord door respondenten 13 en 14 wanneer zij spreken over de toekenning van vertrouwen aan politici. Dit lijkt zich vooral te richten op de geloofwaardigheid van politici. Spreekt deze alleen mooie woorden of doen ze er ook echt iets aan?

Resp. 13: “En dat vertrouwen krijgen ze wat mij betreft wel door meer te laten zien en ook een beetje met hun poten in de klei te gaan staan zeg maar. En niet alleen maar daar mooie woorden te hebben, maar ook echt nou ja hier in de gemeenteraad of hier in de praktijk dingen te doen waaraan ik dan kan zien van ‘o ja, die maakt zich ook echt druk over dingen’.”

Resp. 14: “Nou zo gaat het natuurlijk wel vaak, dat je iemand in grote lijnen vertrouwd, maar toch nog een slag om de arm houdt. Ja. Nou ja die politici die denkt heus niet alleen maar de hele tijd aan het belang van de burger en het is ook een spelletje, maar hij denkt in zoverre in het belang van de burger van ‘ik wil wel graag dat hij volgende keer wee rop mij of mijn partij stemt dus ik moet wel een beetje waarmaken wat ik gezegd heb’.”

4.4 Partijen

Niet alleen politici zijn actoren in de politiek, ook politieke partijen zijn dat. Hoe werken deze politieke partijen volgens burgers? Hoe verhouden de partijen zich onderling? En hoe beoordelen zij de kwaliteit van en de vertegenwoordiging door partijen? Het viel mij als onderzoeker op dat de respondenten niet erg veel relateerde aan partijen om het over politiek te hebben. De politicus is een voornaam referentiepunt, maar over partijen wordt een stuk minder uitgebreid gesproken. Veel mensen hebben wel wat losse gedachten over partijen, maar een meer geïntegreerd perspectief op de partij als politieke eenheid wordt niet snel uitgesproken. Ook is er onder burgers onderling weinig eenduidigheid ten aanzien van de functie of taak van een partij. In hoofdstuk 5 zal hier op worden teruggekomen wanneer het stemgedrag van burgers wordt besproken. Daarin is er wel een zekere losse omgang met partijen waar te nemen, iets wat ook uit onderzoek blijkt: “[...] zo'n 70% [van de burger, md.] zich in 2006 geen aanhanger voelde van een bepaalde politieke partij” (Hendriks, 2012: 117).

Toch zijn er burgers die partijen wel als een belangrijk element in de democratie zien. Zij zijn van mening dat je met name op een partij moet stemmen en dat de politici binnen die partij van een secundair belang zijn. Daartegenover staat de opvatting dat partijen het democratisch proces kunnen verstoren doordat er zoiets ontstaat als ‘partijbelang’ en ‘partijdiscipline’. Deze opvatting wordt door twee respondenten als volgt verwoord:

Resp. 7: “Ja dus 15 man hebben dezelfde mening. Eigenlijk is dat 1 man geworden maar met een 15-voudige stem. Dus die grote partijen zijn, werken het democratisch proces tegen.”

Resp. 8: “Ik vind het prima dat je als partij een grote lijn uitzet, van we gaan globaal die kant op. Maar dan moet er ten alle tijden, onderdeel van de democratie, een heel belangrijk onderdeel, moet er mogelijkheid zijn voor individuen binnen zo'n partij om te zeggen van ‘ja dat zeg je nou wel, maar ik ben het er even niet mee eens en wel hierom’. Niet ergens het er niet mee eens zijn om het er niet mee eens te zijn. [...] En dat ze dan niet als puntje bij paaltje komt en de stemming is er ‘ja dan gaan we maar met de meute mee, want het partijbelang gaat voor’, of dat soort flauwekul. Hoe zo partijbelang? Dat vind ik een onbestaande entiteit. Er is niet zoiets als het partijbelang. Je vertegenwoordigt je kiezers en dat is het belang. Punt.”

De verhouding tussen een individueel kamerlid en de disciplinerende binnen een partij staan volgens deze burgers op gespannen voet met elkaar. Er moet volgens hen meer ruimte zijn om het ook als individueel kamerlid het oneens te zijn met de partij. Er is natuurlijk binnen partijen discussie en debat over onderwerpen waarover gestemd moet worden. Maar in de ogen van deze burgers wordt stemgedrag te vaak afgestemd op elkaar. Daar komt nog bovenop dat sommige burgers menen dat politieke partijen onderling ook teveel op elkaar zijn gaan lijken. Dit wordt veelal verweten door een gebrek aan standvastigheid en maatschappijvisie:

Resp. 5: “Het is toch bezopen wat er gebeurd dat Jeroen Dijsselbloem een betoog zit te houden waarom privatiseren goed is! Dat is een Partij van de Arbeid man [slaat op tafel]. Wat een idioot he, echt [stemverheffing]. En dat meent die dan ook nog. Ik word dus kwaad, nu dus ook.”

Resp. 6: “[...] die politieke partijen en die zitten met elkaar te kissebissen over ‘mag het een onsje meer zijn, mag het een onsje minder zijn.’”

Er ligt in het verlengde van deze diagnose vooral een ongemak met betrekking tussen de standvastigheid van een partij en het meespelen van het politieke spel om delen van het eigen programma te kunnen realiseren. Dit is ook herkenbaar uit de eerdere bespreking van het politieke proces: Burgers weten wel enigszins dat democratisch bestuur alleen betekenisvol is wanneer er wordt samengewerkt tussen partijen, maar het verloop en de uitkomsten van zo'n proces worden met een zeker ongemak aanvaard. Daarom heeft ook de burger die minder negatief hierover nadenkt een redelijk voorzichtige houding:

Resp. 2: “Het spel is dan van belang omdat je in ieder geval je partij groot genoeg wilt hebben omdat je je beleid wilt kunnen doorvoeren, dus nou oké..”

Resp. 3: “Dat is een beetje, je stemt op de partij en die probeert dan een beetje te doen wat ze zelf denken dat het beste is met inachtneming wat de burgers die op hun stemmen ook zouden willen.”

Resp. 16: “Ja maar dat snap ik ook wel omdat politieke partijen proberen vaak in hun programma toch speerpunten te hebben waar ze dus bepaalde mensen mee achter hun politieke kleur willen voegen.”

Een punt waar de denkbeelden meer convergeren is wanneer de vertegenwoordiging door partijen wordt besproken. Burgers geven veelal aan dat ze zich vaak herkennen in meerdere partijen. Ze vinden het ook geen probleem dat een partij niet een-op-een de precieze mening van de burger uitdraagt en delen het inzicht van Frank Ankersmit dat: “De gerepresenteerde wordt nooit [...] *in toto* gerepresenteerd. Representatie is metaforisch en betreft steeds slechts een aspect van de gerepresenteerde” (Ankersmit, 1987).

Interessant genoeg is het juist het partijenstelsel op zichzelf dat voor een gevoel van vertegenwoordiging zorgt. Hier ontstaat een paradoxale verhouding van de burger tot politieke partijen. Enerzijds breng je maar een stem uit en hoop je daar het beste van. Vervolgens dienen partijen samen te werken waardoor er een gevoel van een vertroebelde vertegenwoordiging door de partij van keuze ontstaat. Anderzijds is het juist zo dat burgers zich niet uitsluitend herkennen in de partij van keuze, waardoor de winst van een andere partij ook wel eens als vertegenwoordiging kan worden ervaren:

Resp. 11: “Ja vanuit mezelf ook wel. Ik heb altijd een aantal partijen waarvan ik denk van ‘ja jij bent op dat gebied wat ik wil, jij bent op onderwijs wat ik wil, jij bent op immigratie wat ik wil en jullie zijn op het beleid dat ik wil’, maar er is er geen een die dat allemaal heeft. [...] Omdat je ook niet maar een partij hebt die aan de macht komt, dus hebt ook altijd die invloeden van die andere partijen, die ook weer meewegen.”

Resp. 14: “Het is niet zo dat het helemaal dit is wat mij vertegenwoordigd en dat allemaal niet. Nee een heleboel partijen hebben wel iets waarin ik me herken. En waarin ik me vertegenwoordigd voel.”

Over politieke partijen bestaan weinig eenduidige denkbeelden. Er is weinig gedeeld begrip van de taken of functies die zij hebben. Enkele losse gedachten over partijen leiden er voornamelijk toe dat er een beeld ontstaat dat er met individuele partijen niet erg veel binding is, maar er voor het partijenstelsel op zichzelf wel een breder draagvlak bestaat.

Volgens de *Legitimiteitsmonitor 2013* beweegt: “Het vertrouwen in de politiek [...] zich volgens de Eurobarometer-statistieken structureel op een lager niveau dan het vertrouwen in de regering of Tweede Kamer” (Legitimiteitsmonitor, 2013: 32). Daarnaast is nog geen 2% van de Nederlanders lid van een politieke partij: “De bodem waarin de politieke partij is geworteld is dus niet al te dik” (Legitimiteitsmonitor, 2013: 33). De Raad voor het Openbaar Bestuur constateert: “De hoofdstroom van de Nederlandse politieke partijen is zich steeds meer gaan oriënteren op het territoriale nationale politiek-bestuurlijke systeem (‘Den Haag’), is – met andere woorden – ‘verstatelijkt’. Die verstatelijking heeft bijgedragen aan een verzwakking van de band tussen politieke partijen en de samenleving (Rob, 2014: 10).

Dit beeld wordt bevestigd in dit onderzoek. Burgers relateren in het nadenken over politiek ook niet snel aan de politieke partij als ‘kerninstitutie’. Toch komt in dit onderzoek het beeld naar voren dat het objectieve idee van een meerpartijenstelsel op breed, maar impliciet, draagvlak kan rekenen. Daarover schrijft het SCP onderzoek: “[...] dat veel Nederlanders het bestaan van politieke partijen en hun functie in de representatieve democratie als vanzelfsprekend opvatten, hoewel de term ‘politieke partijen’ geen positieve associaties oproept” (SCP, 2015: 99). In internationaal perspectief hebben burgers in landen met een meerpartijenstelsels hebben ook een hogere waardering voor hun democratie dan landen met meerderheidsstelsels (Aarts & Thomassen, 2008).

4.5 Democratie in Nederland

In de besproken thema’s zijn tot dusver een paar ongemakken besproken die burgers hebben ten aanzien van politiek. Vaak kunnen zij zich in een bepaald idee redelijk goed vinden. Toch levert de praktische uitvoering een dubbel gevoel op. Burgers hebben grofweg twee strategieën om daar mee om te gaan. Een deel accepteert de onvolkomenheid van politiek en vertrouwt op de juiste intenties van politici en partijen. Een andere groep burgers signaleert in de praktische uitvoering een teken dat de democratie faalt en ontwikkelt een zekere teleurstelling over de politiek in het algemeen.

Toch zijn dit meer analytische handvaten om de houding van burgers in het algemeen te kunnen begrijpen. Individueel zijn er veel verschillen: vertrouwen in politici hoeft niet te betekenen dat de politieke cultuur wordt gewaardeerd, een betrekkelijk uitgebreide kennis van institutionele rollen hoeft niet te leiden tot een genuanceerde acceptatie van het systeem als zodanig. Echter, een belangrijk element van ‘Politiek’ is tot dusver nog niet besproken: De democratie. Of meer specifiek, bij het verschil tussen ideeën over democratie en de waardering van de democratie zoals die wordt gepercipieerd in de uitvoering.

De titel van het onlangs verschenen SCP rapport *Meer democratie, minder politiek?* is daarin een goed aanknopingspunt. De centrale analyse van dit rapport schetst het beeld dat burgers de democratie als bestuursvorm hoog waarderen, maar dat de mate van politieke responsiviteit daarbinnen sterk wordt bevraagd. Een groeiende groep burgers is ontevreden.

Daarbij merkt het SCP terecht op dat deze houding nogal ambigu kan zijn: “Enerzijds is men tevreden over de democratie [...], anderzijds maakt men de politieke bittere verwijten en heeft men grote verlangens over inspraak en zeggenschap” (SCP, 2015: 98). Daarbij rijst ook weer het beeld op van de politiek als obstakel: juist de gemediatiseerde cultuur, juist het proces van uitruil, en juist de machtscomponent zijn redenen die gewenst politiek-democratisch handelen blokkeren.

Dit laatste deelhoofdstuk zal ingaan op de verschillende democratie-opvattingen die burgers hebben, de verschillende opvattingen over vertegenwoordiging en de waardering van beiden. Tot slot is er een bespreking van eventuele democratische vernieuwing.

Wat is democratie?

Andeweg en Thomassen stellen vast dat er grofweg twee categorieën democratieopvattingen zijn. Daarbinnen zitten veel verschillende accenten en geven burgers andere antwoorden, maar ze worden verbonden door twee zienswijzen. De eerste categorie opvatting van democratie is dat de meerderheid beslist. In deze opvatting ligt de macht bij het volk en is hun soevereiniteit het uitgangspunt van politiek. De tweede opvatting concentreert zich sterker op de afwezigheid van een dictatuur (Andeweg & Thomassen, 2011: 22).

Als we deze categorisering hanteren dan zijn er in dit onderzoek meer burgers die een democratieopvatting hebben die valt binnen de eerste categorie. Daarbij wordt er vaak al zelf door burgers een kanttekening gemaakt over de praktijk van een democratie. Wat opvalt in de definities van wat een democratie is, is dat in de eerste categorie een gevoel van ‘volk’ aan de oppervlakte komt:

Resp. 3: “Eigenlijk zou je in een democratie eigenlijk willen dat de wetten, regels al die dingen een beetje volgen uit wat het volk wil. Maar ik denk sowieso dat je dan moet oppassen dat je niet een wet van de meerderheid krijgt. Dus in dat opzicht is dat dan ook wel weer lastig want je wil eigenlijk doen wat de meerderheid wil, maar ook niet helemaal. Dus daardoor denk ik uiteindelijk dat de politiek daardoor uiteindelijk ook een beetje een op zichzelf staand iets is. Het is een, net als een bedrijf, het is een instantie en die vormt zich een beetje naar wat de burgers eronder willen, maar ook met een zekere inertia dat het.. het dempt de mening ook denk ik, van het volk, van de mensen.”

Resp. 12: “[...] ik denk dat ze op een gegeven moment echt wel er naar moeten streven om hetgeen te doen wat de bevolking eigenlijk.... Tenzij het heel dom is of zo, maar anders wat er leeft onder de mensen en hoe mensen dingen willen, dan heb je een echte democratie, dat het de wil van het volk van wordt uitgevoerd.”

Resp. 13: “En als je democratisch wilt zijn, dan is het goed om naar het volk te luisteren. En als die na twee jaar weet ik veel opeens hele andere partijen aan de macht wilt dan is dat dus heel democratisch om te zeggen dat die dat dus mogen zeggen.”

In de tweede categorie democratieopvattingen zijn er burgers die zichzelf sterk matigen in verwachtingen van de democratie. Voor hen geldt met name dat ze allang tevreden

zijn dat er überhaupt een systeem is dat politieke vrijheden garandeert en rekenschap geeft aan de burger:

Resp. 1: “En daar komt ook vrije pers bij. Vrijheid van meningsuiting. Maar dat heeft dan ook, ook weer vanuit de geschiedenis, ook weer met de vorm van de samenleving zoals we die nu hebben te maken. En democratie is daar een organisatiemodel van. En de politiek is dan weer het organiseren van die belangenbehartiging binnen die democratie.”

Resp. 11: “Ik denk dat je sowieso met een keer in de vier jaar al democratie hebt, want je hebt inspraak. Je kunt je erin mengen. Dus democratie is dat we mee mogen bepalen met wie er in de Eerste en Tweede Kamer een zetel, hoe de verdeling is.”

Resp. 14: “En een echte democratie, nou ja, iedereen mag wel z’n mening zeggen maar dat wil nog niet zeggen dat je dan ook altijd je zin krijgt. Dus bij een democratie hoort ook echt altijd ‘water bij de wijn’ doen en compromissen sluiten. Dat kan niet anders, anders kan je niet met zoveel mensen in zo’n klein landje wonen. Dus je kan het niet iedereen naar de zin maken.”

Wanneer er in deze opvattingen een relatie met ‘de politiek’ wordt verwoord dan is dat vaak in de gedachte van politiek als een mediërend mechanisme tussen alle verschillende opinies. Dat kan positief worden gezien zoals respondent 3 vertelt, omdat er teveel verschillende meningen zijn welke gedempt worden door de politiek. Anderzijds kan het als negatief worden ervaren, zoals respondent 4 verwoord, omdat dit de volkswil zou omzeilen. Ondanks een verschillende perceptie over of het teveel aan verschillende meningen of een eenduidige volkswil, zijn toch de meeste burgers in dit onderzoek geneigd om democratie als een vorm van volkssoevereiniteit te zien.

Maar hoe waarderen mensen de democratie in Nederland? Ten eerste zijn er burgers die de democratie in Nederland zeker waarderen. Het valt op dat de burgers die een democratieopvatting in de tweede categorie hadden zich het meest positief uitspreken:

Resp. 1: “We wonen hier met zeven miljard mensen en dat er een paar miljard rondlopen die een keer in de vier jaar mogen stemmen. De rest die stemt toch van z’n levensdagen niet. Als ze erom vragen worden ze de bosjes ingetrokken en krijgen ze een nekschot. Ja, nee dat is gewoon nu, nu! Nu, op dit moment, dat wij het hier zo over hebben. D’r zitten honderdduizenden politieke gevangenen, dat zijn mensen die gewoon iets zeggen weet je wel.[...] Mensen verwachten misschien ook veel te veel van DE democratie. We mogen blij zijn dat we, hoelang hebben we algemeen kiesrecht man. Nog geen honderd jaar.”

Resp. 14: “[...] ja ik denk wel dat we in een democratie leven. Ja. En een echte democratie, nou ja, iedereen mag wel z’n mening zeggen maar dat wil nog niet zeggen dat je dan ook altijd je zin krijgt. Dus bij een democratie hoort ook echt altijd ‘water bij de wijn’ doen en compromissen sluiten. Dat kan niet anders, anders kan je niet met zoveel mensen in zo’n klein landje wonen. Dus je kan het niet iedereen naar de zin maken. En dat is ook lastig ja. Maar in grote lijnen vind ik het wel democratisch.”

Daarentegen zijn burgers met een opvatting binnen de eerste categorie beduidend minder uitgesproken over de positieve aspecten van de Nederlandse democratie. Binnen die

groep zijn er met name een aantal burgers die zich negatief uitspreken over de democratie in Nederland, waarin zij selectief bewijs aanvoeren voor hun stellingname:

Resp. 5: “Want ze gaan hun gang. Weet je het nog van de.. nee toen was nog niet geboren, 1984, de kruisracketten. Het Malieveld stond vol. Dat Van Agt tegen Den Uyl zegt van ‘jesus het zijn er wel veel he, we moeten het maar snel invoeren nu’. Ja, jij lacht erom maar ik word daar zo giftig van. Hoezo democratie? Het slaat nergens op.”

Resp. 6: “En daar zijn ze trouwens ook niet voor, ze zijn er voor om een keer in de vier jaar mag je op hun stemmen. En of als er een kabinet valt dan mag je eerder stemmen en that’s it. [...] Nou, dat is dus maar een hele lage vorm van democratie.”

Resp. 15: “Den Haag vraagt wat, laat al het gras groeien voor een referendum, volksraadpleging, maar nee het gras dat maken we blauw. Nee jongens, we willen het groen houden. En dan toch nog zeggen van ‘ja, ja het eigenlijk niet wat we verwacht hadden, we maken het toch maar blauw’. Dat gebeurt gewoon, dat gebeurt gewoon. Europa is toch ook op een gegeven moment, wat is er toen geweest, toen werd het ook gewoon maar doorgedrukt.”

Al met al zijn de positieve geluiden, en met name de geringe negatieve geluiden, een indicatie dat burgers het idee van de democratie en de praktijk van democratie positief beoordelen. Burgers met een opvatting over democratie als volkssoevereiniteit zijn daarentegen ruimer in aantal en lijken minder snel geneigd zich heel positief uit te spreken over de democratische praktijk. In deze categorie wilt de burger dat de politiek ‘luistert naar het volk’, maar ook dat er sprake is van een zekere terugkoppeling. Of zoals verwoord door de burgers: ‘Zonder last of ruggenspraak’ en ‘hoor en wederhoor’. Daarmee wordt democratie in de praktijk vooral beoordeeld op een principe van dialoog tussen burger en politici.

Welzel en Inglehart bespreken houdingen tegenover democratie in termen van vooruitgang: Vroeger domineerde een ‘smalle’ democratie opvatting van elites die afspraken maakten en burgers die bepaalde vrijheden hadden, maar in het proces van verdere democratisering is er een publieke ‘struggle’ voor democratische instituties (Welzel & Inglehart, 2008). In dat laatste proces domineert ook de opvatting dat democratie meer is dan enkel wat vrijheden en politieke rechten. Het verder democratiseren is alleen niet altijd een proces dat als makkelijk of zonder slag of stoot verloopt. Wanneer burgers een opvatting hebben dat de democratie ‘voor het volk’ bestaat, moet een kritische waardering voor de democratie begrepen worden in de hoop voor verdere democratisering.

Politieke vertegenwoordiging

Aangaande de praktische uitwerking van democratie en het idee van een democratisch bestuur is er een respondent die zich schijnbaar zo vervreemd voelt van de praktijk dat hij een eigen model suggereert dat samenvalt met de al bestaande praktijk. Het is een enigszins ironische situatie waarin de respondent in zijn afkeer van de Nederlandse politiek niet meer schijnt te herkennen dat zijn eigen ideeën niet nieuw zijn, maar de basis vormen van ons huidige model:

Resp. 6: “Ik stel daar tegenover een democratisch model van je eigen ideeën, je eigen belangen die vervolgens door belangenvertegenwoordigers worden naar voren gebracht. Maar die mensen die dat doen, daar moet je wel vat op hebben. Want zo werkt een democratisch model. O ja, over dat belang meenemen. Ja, dat is nooit, dat belang meenemen dat noemen wij polderpolitiek en polderen dat is los van de mensen zelf. [...] Op het moment dat iemand een belang meeneemt is het bij diegene weg. Snap je, die zit in een soort wachtsituatie. Die is niet meer daar actief bij betrokken of mee bezig. Dat is het systeem van belangenvertegenwoordiging. Terwijl een echt democratisch model is van als die man dat heeft meegenomen, dan kom je weer op verantwoording afleggen, moet hij verantwoording afleggen aan wat die gezegd en gedaan heeft.”

Ondanks dat de opmerking van deze burger hier anekdotisch is bedoeld, wordt de kern geraakt waar het SCP (2015) het huidige pijnpunt lokaliseert: de politieke responsiviteit van de representatieve democratie. Wat betekent eigenlijk vertegenwoordiging voor burgers? En hoe waarderen zij de huidige vertegenwoordiging?

Eerder dit hoofdstuk werd ‘vertegenwoordiging’ samen met ‘bestuur’ door burgers genoemd als een kernpijler van het idee ‘politiek’. Naar mate we politiek verder hebben besproken lijkt het erop dat in de beleving van burgers ‘politiek’ vooral bestuur betekent en ‘democratie’ vertegenwoordiging. Daarin ontstaat het verschil tussen ‘politiek’ en ‘democratie’. Wat politiek is, is niet noodzakelijk democratisch en *vice versa*.

In de gesprekken met burgers is het concept van vertegenwoordiging een aantal maal aan de orde gekomen. Daarbij viel het mij op dat wat vertegenwoordiging eigenlijk is voor veel mensen helemaal niet zo helder op het netvlies staat. Vertegenwoordiging is politiek-theoretisch ook een ingewikkeld concept. Burgers hebben daarin niet een uitgebreid of eenduidig beeld van wat vertegenwoordiging zou kunnen zijn. Daarin worden zij gesteund door Pitkin die politiek-theoretisch schrijft dat democratie en vertegenwoordiging een paradoxale relatie hebben: Het eerste betekent oorspronkelijke zelfbestuur terwijl het tweede het zelf en het bestuur weer uit handen geeft (Pitkin, 2004).

Er zijn zeer impliciet twee typen vertegenwoordiging waar aan wordt gerefereerd door burgers: (1) vertegenwoordiging als afspiegeling en (2) vertegenwoordiging als uitvoering van de volkswil. Deze twee typen vertegenwoordiging kunnen voor de burger nogal eens door elkaar heen lopen, mede doordat wens en gedachte elkaar voeden. Wat vertegenwoordiging precies is blijft daarin onduidelijk. Het eerste type vertegenwoordiging wilt voornamelijk een politieke ruimte voor verschillende meningen. Het tweede type vertegenwoordiging wilt vooral dat de politiek actief zorgzaam optreedt voor de burger. Een bescheiden gemene deler onder deze opvattingen is een gedeeld inzicht dat een systeem van vertegenwoordigers praktisch noodzakelijk is.

Vertegenwoordiging als afspiegeling:

Resp. 7: “Ja, ieder geval, iedereen zit er voor zijn eigen verantwoordelijkheid en heeft in principe verantwoording af te leggen aan wie hij vertegenwoordigd. Dat zijn natuurlijk allemaal prachtige verzamelingen geworden van mannetjes en vrouwtjes in politieke partijen die het maar hartgronding met elkaar eens moeten zijn binnen de partij. Dus politiek is een beetje veranderd dan wat het oorspronkelijk als volksvertegenwoordiger... ja politiek zou een groep van volksvertegenwoordigers moeten zijn... Een

volksvertegenwoordiger is een volksvertegenwoordiger, die moet zijn in principe de mensen door wie hij gekozen is, hun mening moet hij vertegenwoordigen.”

Resp. 11: “Kijk het is toch een afspiegeling en tuurlijk is het niet een afspiegeling van alle Nederlanders, want dat kan niet, want dan was de Eerste en Tweede Kamer veel groter en dan hadden alle partijen een vertegenwoordiger moeten hebben, dan had je misschien een afspiegeling van alle mensen.”

Vertegenwoordiging als uitvoering van de volkswil:

Resp. 5: “Juist. Met andere woorden: Je moet je bek houden jongens. ‘Ja maar wij hebben jullie gekozen om onze wil te vertegenwoordigen.’ ‘Doe normaal he, ik doe wat ik wil want dat is goed voor jullie’. ‘Ja, maar wij kunnen ook denken’. ‘Nee.. wij zijn mongolen’.”

Resp. 15: “Maar ik denk dat als het gewoon voor het overgrote gedeelte van het volk het wel naar de zin is, dat gewoon de dingen gewoon goed geregeld zijn die we nodig hebben, gezondheidszorg, oude dag voorzieningen, noem maar op.”

De rol van belangen behartiging kent daarbij een onduidelijke positie in het politieke geheel. Veelal merken burgers op dat er allerlei belangen moeten worden afgewogen en dat er allerlei belangen meespelen. Een sterk eenduidig geformuleerd eigen belang komt daarbij niet tot nauwelijks aan de orde en veelal wordt er gedacht in termen van belangen van het volk of een collectief. Daarnaast zijn er dan allerlei niet-volkse belangen die in de politiek meetellen. Dit wordt mooi uitgedrukt door respondent 2 waarbij zij opmerkt dat wij, als collectief burgers, ‘democratische rechten’ geven aan sommige mensen om achter de schermen het collectieve belang te verweven met allerlei andere belangen:

Resp. 2: “En je ziet dus dat een groot deel van het proces gaat allemaal achter de schermen. Dat is het punt namelijk, dat wij als burger, wij hebben niet zoveel invloed op wat er gebeurt. We moeten een aantal mensen, die hebben wij democratische rechten gegeven, om dat te verwerken.”

Het SCP onderzoek raadt een vervolgstudie aan naar vertegenwoordiging in Nederland waarbij zij opmerkt: “Representatiekwesties zijn echter niet beperkt tot de politieke democratie. Ze spelen ook in de relaties van overheden met maatschappelijke verbanden en tussen die verbanden onderling” (SCP, 2015: 102-103). Ik sluit me aan bij hun aanbeveling, temeer omdat ik denk dat er nogal wat verwarring bestaat omtrent ‘vertegenwoordiging’ als concept. Wat mensen precies kunnen verwachten van vertegenwoordiging lijkt niet eenduidig te kunnen worden gevat. De relatie van burgers binnen de politieke democratie blijft daardoor ook moeilijk te beoordelen, niet in de laatste plaats voor burgers zelf.

Daarbij komt dat het SCP terecht opmerkt dat vertegenwoordigingskwesties zich niet alleen beperken tot de politiek. In maatschappelijke oproepen voor bijvoorbeeld diversiteitsbeleid bij media, grote instituties, privaat en publiek, en culturele uitingen, kunnen we een wens herkennen tot vertegenwoordiging als *mimetische* afspiegeling, de pluriforme samenleving in het klein (Ankersmit, 1987). Of dit een compensatie is voor een gebrek aan *politieke* representatie of een nieuw domein is om te kunnen representeren is daarbij de vraag.

In het laatste geval wordt in deze vertegenwoordigingseis een inclusiemechanisme veronderstelt: je wordt gerepresenteerd, dus je hoort erbij. Zeker is wel dat nauwkeurig onderzoek naar representatie een belangrijk inzicht zou kunnen bieden in de verhouding burger – politiek.

In de democratieopvatting van burgers wordt de democratie soms veronderstelt tot een principe van dialoog tussen de politiek en het volk. Voor het nadenken over de kloof tussen burger en politiek denk ik dat er een belangrijk aanknopingspunt te vinden is in de verbeelding van democratie als politieke dialoog. Er wordt door burgers aangegeven dat politiek soms een obstakel is welke goed democratisch bestuur hindert. Wanneer politiek teveel gevangen zit in zijn eigen spel, wanneer politici teveel bezig zijn met zendtijd, wanneer partijen hun standvastigheid inruilen voor machtsuitoefening vertroebelt voor veel burgers deze dialoog. De geïnstitutionaliseerde dynamiek van de dialoog verwordt tot hinderlijke onderbreking in het gesprek. Vandaar ook opmerkingen van burgers over ‘de mooie woorden van politici’, deze worden ervaren als een door formeel-politieke dynamiek afgestompte gesprekspartner die behendig op de juiste gespreksmomenten, de verkiezingen, betekenisloze gesprekken aangaat enkel in hoop om zijn mandaat te bevestigen. De kloof tussen burger en politiek is gelegen in de perceptie van de politicus als verbale kameleon die de burger nooit eens laat uitpraten.

Democratische vernieuwing

In het verlengde van de diagnose van pijnpunten van de democratie ligt de vraag of er dan eventueel een verandering gewenst en mogelijk is. In dit onderzoek zijn er twee mogelijke democratische veranderingen voorgesteld aan de burgers en is hen gevraagd daarop te reageren. Er werd gevraagd of er meer referenda zouden moeten komen en er werd daarnaast gevraagd of er een aparte verkiezing zou moeten komen voor een minister-president. Het eerste voorstel is een gangbaar en bekend voorstel, het tweede voorstel wordt daarentegen zelden genoemd. Hoe denken burgers na over deze twee voorstellen? Daarnaast is er nog gevraagd of er juist een ‘zakenkabinet’ zou moeten komen die over de politiek heen regeert en ‘gewoon eens orde op zaken zou moeten stellen’. Dit is eerder een politiek-bestuurlijke vernieuwing die antidemocratisch lijkt.

Ten eerste is gevraagd naar de vergroting van de mogelijkheid tot meer referenda. In dit onderzoek was een meerderheid negatief over de mogelijkheid tot meer referenda. De redenen daarvoor verschilden echter sterk van elkaar. Er heerst de gedachte dat referenda voorbij gaan aan de complexiteit van bestuurlijke problemen:

Resp. 1: “[...] je moet niet vaker referenda, daar ben ik ook geen voorstander van. Want dat wordt altijd toegespitst op een dingetje. En binnen dat ene dingetje wordt nooit de dwarsverhouding met andere belangen. Want je haalt een dingetje eruit...”

Resp. 9: “Je moet je ook afvragen hoeveel mensen het echt leuk vinden om iedere zoveel weken weer ergens een mening over te moeten hebben. [...] Want een heleboel dingen hebben samenhang met elkaar die je dan niet meer ziet. Het gaat er eigenlijk om dat je met elkaar in verkiezingen een bestuurlijk

werkelijkheid creëert die kan functioneren. En ja, dat vertrouwen moet je op een gegeven moment ook een end kunnen hebben.”

Daarnaast vinden sommige burgers het ook alleen maar nog meer gedoe waarvan niet zeker is of het wel iets oplevert:

Resp. 10: “Ik denk gelijk van ‘mens wat is dat ingewikkeld’. Teveel gedoe. Ik zou dat ... dan denk ik gelijk van ‘hoe moet je dat praktisch dan uitwerken?’, want dat is natuurlijk een beetje een gek idee in mijn hoofd, want dan begin ik er al niet aan omdat ik niet zie hoe je dat moet doen. Maar voor mij zou het niet hoeven.”

Resp. 13: “Nee. Nee vind ik allemaal extra gedoe. En hoe? [...] Dus ik denk ook, van ja ik weet niet wat je daar dan uiteindelijk mee bereikt. Zo’n referendum kost ook weer heel veel geld, tijd en levert dat dan echt iets op? En voel ik me dan meer gehoord? Ja of komt er dan uiteindelijk de mening uit die ik niet heb en wordt er dan iets besloten van wat 70% vind maar ik hoor bij die 30%? Nee, voor mij hoeft het niet.”

Burgers die positief staan tegenover een referendum hebben daarvoor twee verschillende zienswijze over wat een referendum kan betekenen. Ten eerste zien sommige burgers het als een noodzakelijk tussentijdse corrigerende tik. Ten tweede is er de opvatting dat het een nuttig instrument is om de mening van het volk te peilen:

Resp. 4: “Referendums ben ik het wel mee eens. Ja. [...] Dan kun je dus op een bepaald moment aangeven met een giga bevolkingsgroep dat je het niet eens bent met het beleid waar je met zijn alle voor gekozen hebt. Want het referendum geeft wel aan wat het volk wil. En dan denk ik bij mezelf dat je dan toch, als politici zijnde en minister president, dat je achter je oren, en misschien ook wel de eerste en de tweede kamer, dat je achter je oren moet gaan krabben, want waarom mensen proberen een referendum af te dwingen.”

Resp. 5: “Ik ben dan ook een hartgrondig voorstander van het referendum, het bindend referendum. En als ze dat zouden doen, dat je bij de belangrijkste onderwerpen en dat mag de Tweede Kamer dan wel weer bepalen, totdat er iemand zegt van ‘nou is het klaar, want ik wil dat hier een referendum overkomt.’ En niet met waanzinnige aantallen handtekeningen moet komen, maar zeg van oke wij dienen dat in en de rechter neemt dan een besluit of wij wel of niet een referendum krijgen. Dan heb je tussendoor de kans om corrigerend op te treden.”

Burgers zijn om uiteenlopende redenen vrij sceptisch over dit voorstel voor democratische vernieuwing. Zij vragen zich af of een referendum een betekenisvol instrument kan zijn om te kunnen democratiseren. Dus hoe zit dat met een voorstel dat minder voor de hand ligt? Op de vraag of er een gekozen minister-president zou moeten komen is vrijwel elke geïnterviewde negatief, op één na. Deze ene respondent koppelt dit aan de discussie monarchie of republiek, waarbij hij van mening is dat er een republiek zou zijn als staatsvorm met een gekozen staatshoofd. Daarnaast achten burgers dit geen betekenisvolle bijdrage aan verdere democratisering omdat het vooral niet duidelijk is wat een eventueel voordeel zou zijn. Het is niet iets dat leeft onder burgers.

Vervolgens is er gevraagd of burgers graag een ‘zakenkabinet’ willen zien. Hoewel het onduidelijk is wat een zakenkabinet precies zou betekenen horen we soms deze symbolische gedachte als uiting van politieke ontevredenheid. Toch zijn burgers ook sceptisch over wat een zakenkabinet voor een betekenisvolle bijdrage zou kunnen leveren. Dit wordt mooi samengevat door respondent 9:

Resp. 9: “Nou het impliceert dat eigenlijk iedereen z’n mond moet houden, zoals zij het verteld, dat je dan een regering hebt met slimme mensen die het even allemaal regelen. Maar eigenlijk begint het probleem al met wat ze dan eigenlijk precies moeten regelen. En de controle daarop.”

Paradoxaal genoeg zijn burgers over het algemeen redelijk sceptisch over democratisch en bestuurlijke vernieuwingen. Het SCP en de Legitimiteitsmonitor spreken toch beiden van een zekere wens tot vernieuwing onder burgers. Zij wijzen daarvoor beiden in de richting van inspraak op lokaal niveau (SCP, 2015) waarbij een ‘overlegdemocratie’ een aanvulling kan zijn op de representatieve democratie (Legitimiteitsmonitor, 2013). De indruk in dit onderzoek doet vermoeden dat meer stemmomenten, referenda/gekozen minister-president, teveel worden gezien als ‘meer van hetzelfde’. Sommige burgers denken daarbij zelf wel na over eventuele vernieuwingen. Daarbij worden de gekozen burgemeester genoemd, maar ook de verhoging van de kiesdrempel als plausibele vernieuwingen. Vooral de hoeveelheid partijen kan op onbegrip rekenen van burgers. Vooral eenmansfracties en *one-issue* partijen worden genoemd als hinderlijke, non-representatieve elementen in het parlement. Democratische vernieuwing lijkt verder geen urgent probleem.

4.6 Afsluiting

Het is lastig voor de burger om als buitenstaander de verschillende stappen in een politiek proces te herkennen. Het is mijn interpretatie dat veelal burgers inzicht hebben in de formele idee achter veel politieke processen, maar dat in de daadwerkelijke praktijk van deze processen de verschillende stappen minder makkelijk te herkennen zijn. Politiek voor burgers lijkt daarbij soms een groot spel. Idealiter zou een democratisch proces duidelijk stapsgewijs verlopen: Beginnen met het luisteren naar de mening van een achterban. Daaruit formuleert een partij een beleidsstandpunt welke zij duidelijk kenbaar maakt. Vervolgens gaan zij met dit standpunt onderhandelen met andere politieke partijen. Daarna wordt er terug gerapporteerd aan de achterban hoe het standpunt is verdedigd en hoe het standpunt is te herkennen in de politieke uitkomst.

Of er slechts een communicatief probleem is, is moeilijk vast te stellen. Wel merkt respondent 14 op dat de taal van de politieke beleidsrealiteit een moeizaam te lezen taal is voor buitenstaanders:

Resp. 14: “Alleen het beleid is vaak zo abstract omdat het over zulke grote groepen mensen gaat en over zulke grote sommen geld, ik ook en ik denk de meeste mensen dan eigenlijk niet meer snappen waar het over gaat. Omdat het zo abstracte taal is geworden. [...] Dan staat het heel ver van je af. En dan voel je jouw belang daar niet helemaal in verwoord of vertegenwoordigd.”

Wellicht is het inderdaad zo dat de praktijk van politiek te moeilijk te begrijpen is voor burgers. Dus niet de ideeën die schuil gaan achter een model van democratisch bestuur, maar het herkennen van dit model in de dagelijkse loop van het leven. Daarvanuit zouden we ook kunnen begrijpen waarom burgers een oriëntatie op politici-als-mensen hebben om politieke processen in het algemeen te begrijpen. Het is namelijk makkelijker te herkennen wanneer een politicus een belofte breekt dan welke invloed VNO-NCW op de begroting van Economische Zaken heeft.

In het volgende hoofdstuk wordt de rol van de burger besproken in politieke processen. Daarin ligt vooral de aandacht op hoe burgers in het dagelijks leven omgaan met politiek. Daarin komt ook naar voren dat mensen hun eigen persoonlijke leven en leefomgeving vaak als maat nemen voor het beoordelen van politiek: *“Ik heb geleerd niet te liegen, waarom doet een politicus dat dan wel?”*.

5. Ontmoetingen met de politiek

Den uitvreter, die altijd wat liet halen op den naam van een ander; die als een vorst jenever zat te drinken op 't terras van 'Hollandais' voor de centen van de lui; die parapluies leende en nooit terugbracht; die een barst stookte in de tweedehandsch kachel van Bavink; die dubbele boorden droeg van zijn broer en de boeken uitleende van Appi; en buitenlandsche reizen maakte als-i z'n ouwe heer weer had afgezet, en pakken droeg, die hij nooit betaalde.

- Nescio, De Uitvreter

De burger heeft naast percepties over de politiek ook een eigen politiek bestaan. Burger-zijn betekent ook deelnemen aan het politieke proces. Hoewel er natuurlijk een duidelijk contactmoment bestaat tussen burger en 'de' politiek tijdens verkiezingen, is het burger-zijn niet enkel tot verkiezingen beperkt. Buiten verkiezingsperiodes praten burgers met hun omgeving over politiek. Soms onder aanvoering van de mediale publieke opinie, soms naar aanleiding van eigen ervaringen met bestuur en beleid. In dit onderzoek zijn de ondervraagde burgers zelf weinig actief in de formele politieke processen. Zo zijn zij geen lid van politieke partijen, gaan zij nauwelijks naar politieke bijeenkomsten, en vervullen zij geen van allen een politiek of bestuurlijk ambt. Dat neemt niet weg dat burgers zichzelf wel degelijk duidelijk kunnen profileren als een belangrijk politiek subject.

In dit hoofdstuk komen burgers aan het woord over de ontmoetingen die zij zelf met politiek hebben, waarin hun eigen politieke gedrag tot uitdrukking komt. Daarbij gaat het over uiteenlopende thema's zoals de perceptie van het stem- en verkiezingsproces, positieve en negatieve ervaringen met politiek, de politieke betrokkenheid die men ervaart en burgerschapsconcepties. Een interessant onderwerp hierbinnen is 'boosheid', de woede of frustratie over politiek. Men ervaart wel eens boosheid, maar er is een duidelijke fatalistische strategie om daarmee om te gaan: 'Het maakt toch niks uit' en 'Het heeft toch geen zin'. Termen die duiden op een gevoel van machteloosheid.

Om de burgerlijke cultuur ten aanzien van politiek te begrijpen is het belangrijk om de definitie van de culturele benadering die Paul Frissen in navolging van Almond en Verba hanteert te herinneren: "[...] oriëntatiepatronen ten aanzien van politieke objecten" (Frissen, 2013: 99). Waar refereren burgers naar wanneer ze hun beleving en ervaring van politiek bespreken? Tot wat voor objecten verhouden zij zich wanneer ze zichzelf duiden in relatie tot politiek?

5.1 Persoon en politiek

Burgers krijgen vroeg of laat in hun leven te maken met 'politiek'. Politieke beleidskeuzes kunnen impact hebben op de burger. Veranderingen in het pensioenstelsel, de zorg of het onderwijs worden vaak direct ervaren in het leven van de burger. Daarnaast krijgt de burger ook te maken met het politieke discours. Wanneer de burger de krant openslaat of het

Journalaanzet hoort hij of zij politici, woordvoerders van instituties en overige belanghebbenden allerlei uitspraken doen. De vraag is hoe burgers deze politieke sfeer in hun eigen leven ervaren en hoe zij daarmee omgaan.

In het verlengde daarvan ligt de vraag hoe burgers zichzelf in het dagelijks leven verhouden tot de politiek. Voelen zij zich betrokken? Zijn ze geïnteresseerd? Willen ze zich actief bezig houden in politieke processen? Het lijkt erop dat burgers zich vaak begrensd kunnen voelen om actief deel te nemen aan politiek. Hoewel er een redelijk grote interesse bestaat, heeft het dagelijks leven van burgers een begrenzend invloed op hun mogelijkheid om zich actiever met politiek bezig te houden. Een belangrijke grens is tijd: Het opvoeden van kinderen, fulltime werken en het zorgen voor de omgeving. Het zijn redenen waarom burgers aangeven dat ze zich niet al teveel met politiek bezig houden.

Persoonlijke ervaringen met politiek

Er is gevraagd aan de burgers hoe zij in het dagelijks leven te maken krijgen met politiek. Daarnaast is er soms doorgevraagd over hun beleving van die ervaring; hoe voelt het om met politiek te maken te hebben? In hoofdstuk 4.1 gaven veel burgers aan dat politiek overal is. Volgens hun opvatting is politiek een systeem waaraan uiteindelijk iedereen toch wel onderhevig is. Toch is de dagelijkse ervaring van politiek een stuk minder ver strekkend. Dat politiek overal is, is vooral een beredeneerde conclusie maar zeker geen indicatie dat men zich continue onderhevig voelt aan de politiek. Politiek speelt altijd overal op de achtergrond, maar treedt soms ineens in het persoonlijke leven op de voorgrond.

Er zijn twee verschillende verhalen over de mate waarin burgers met politiek te maken krijgen in het dagelijks leven. Een groep burgers zegt eigenlijk niets te maken te hebben met politiek. Een andere groep burgers richt zich met voorbeelden op zaken als werk, zorg, onderwijs, pensioen en uitkeringen.

Burgers die aangeven dat zij in het dagelijks leven niet zoveel met politiek te maken hebben, wijzen soms naar het verschil tussen dat je altijd wel *ergens* te maken hebt met politiek, maar dat het voor hen in de persoonlijke sfeer geen rol speelt:

Resp. 3: "Ik weet niet of ik daar echt actief mee te maken heb. Ten minste, je hebt er indirect altijd mee te maken, [...] want je woont ergens waarbij je onderhevig bent aan de regels die door de politiek zijn gemaakt. [...] Ik weet niet, ik heb er niet echt last van, of profijt van. Ja profijt van denk ik. Ja, ik zou het eigenlijk niet weten."

Resp. 5: "Ja er zijn regels en wetten en zo en daar moet je je aan houden. Maar dat doe je niet bewust, dat gebeurt gewoon. Ik rijd rechts en ik stop voor rood. En als ik in een winkel kom dan betaal ik. En als ik een politicus zie dan kijk ik de andere kant uit. Dat soort dingen. Maar die zie ik ook niet dagelijks. Nee, ik heb niet het idee dat ik daar iets mee te maken heb. [...] ik heb over het algemeen niks met politiek te maken."

Resp. 9: "Ja. Maar als je het hebt over politiek, ja ik... In het dagelijks leven... Ja natuurlijk merk ik daar niet iedere dag even veel van."

Interessant is dat respondent 5 zich in zijn argumentatie richt op het contact met een politicus, alsof daarmee de politiek het leven binnenkomt. Anderen noemen het punt dat je aan de wet moet houden, maar dat daar het contact wel zo'n beetje ophoudt.

Burgers die wel een ervaring hebben in het dagelijks leven met politiek richten zich daarbij op uitkeringen en toeslagen, het verkeer, de pensioenen, onderwijs en het werk:

Resp. 2: "Nou dat ik dus, met heel veel dingen, dat ik dus nu een uitkering.. Wat er ook over gezegd wordt met mensen met een uitkering en die werkloos zijn. [...] Dus daar krijg ik mee te maken."

Resp. 8: "Klein voorbeeldje is de lokale politiek. Ik rij al velen jaren, alle jaren dat ik hier woon in Amersfoort, rij ik met de auto naar mijn werk en ga ik ook weer met de auto terug. En ik kom onderweg een negen of tiental verkeerslichten tegen. En de stupiditeit waarmee die verkeerslichten zijn afgesteld grenst aan het onwaarschijnlijke."

Resp. 13: "[...] een vriendin van mij een zoontje heeft en die gaat nu tegelijk met mijn middelste naar de lagere school. En dan is er een startgesprek, want je hebt nu de nieuwe wet van hoe heet die nou ook alweer... dat scholen die zijn, he verdorie... nou er is een nieuwe wet aangenomen waardoor scholen niet meer kinderen mogen weigeren, maar... o ja de Wet Passend Onderwijs, dus ze moeten dan eerst een gesprek hebben en dan kijken ze waar dat kind dan het beste past. En dat advies geven ze dan."

Resp. 16: "Nou ik denk dat wij op dit moment gewoon te maken hebben met politiek door de budgetten, de PGB's. Wij hebben een zoon die komt in aanmerking voor een PGB."

Politiek kan dus het dagelijks leven binnentreden door beleidsuitvoering. Soms kan het daarbij gaan om ogenschijnlijk triviale zaken, maar de rol van politiek in het dagelijks leven van burgers kan daarbij begrepen worden door het effect dat beleid heeft op hun persoonlijke leven. De zichtbaarheid van politiek is daarmee vooral gelegen in de mate waarin men het zelf ervaart in het persoonlijke leven. En burgers geven aan dat dergelijke zaken impact hebben op hun persoonlijke leven.

Vervolgens zijn de respondenten gevraagd of zij misschien een positieve ervaring en een negatieve ervaring met de politiek konden vertellen. Is er een verschil tussen het type positieve ervaring en het type negatieve ervaring? Er is daarbij expliciet om een positieve ervaring gevraagd, omdat de toon van het gesprek over politiek zich snel lijkt te richten op negatieve kenmerken van de politiek. Er moet toch wel iets positiefs zijn aan de Nederlandse politiek?

Positieve ervaringen met de politiek waren minder snel voorhanden. Respondenten hadden vaak even de tijd nodig om iets positiefs te kunnen bedenken. In de positieve ervaringen maken respondenten uiteindelijk onderscheid tussen de positieve impact die politiek heeft gehad op hen persoonlijk tegenover meer algemene effecten. Persoonlijke positieve ervaringen zijn bijvoorbeeld:

Resp. 2: "Nou dan is het eerste dat bij mij boven komt is dat het homohuwelijk geregeld is, met dank aan D'66."

Resp. 5: “Pak en beet dertig jaar geleden, [...] toen had ik erg veel last van de politiek in het opzicht dat ik internationaal werkte, allerlei beperkingen tegenkwam of een visum moest aanvragen en dat is allemaal politiek gestuurd natuurlijk. [...] Dat is minder rigoureuus geworden, gelukkig.”

Resp. 16: “Want toen ik zelf studeerde vond ik het lekker dat de OV kaart er was dat je vrij kon reizen.”

Daarnaast zijn er positieve ervaringen met politiek op een groots en afstandelijk niveau: Het leven in een democratie, het leven in een verzorgingsstaat, het leven in welvaart:

Resp. 1: “Nouja, een dagelijks positief gevoel is dat we in een democratie leven. Met alle mitsen en maren en alle hobbels en gedoe. Maar dat is een groot goed. Dat is een groot goed.”

Resp. 10: “Nou ik ben net begonnen met het zeuren of WW en zo, maar ik heb het toch maar mooi gehad. Het is toch maar mooi geregeld bij ons in Nederland zal ik maar zeggen.”

Resp. 12: “Maar ja goed, dat is wel [...] Nederland, [...] na de oorlog hebben ze natuurlijk wel orde op zaken gesteld en gezorgd dat er inderdaad ziektekostendingen waren en dat soort toestanden. Dat is wel positief natuurlijk.”

Twee opvallende positieve ervaringen van deelnemer 3 en 13 waren lokale, apolitieke ervaringen. De positieve ervaring kwam hierin mede tot stand door een laagdrempelige participatiemogelijkheid:

Resp. 3: “[...] ze hadden laatst bij Amersfoort [...] een stadscafé. En daar kwamen dus het bestuur van Amersfoort kwam daar, en dan hadden ze verschillende tafels met verschillende punten waar je kon overleggen, kon praten, dat soort dingen. Dat was op zich leuk.”

Resp. 13: “Ja dan misschien ook op kleine schaal dat ik het heel tof vind dat ze hier in Amersfoort hebben besloten dat braakliggende stukken grond, dat je daar een plan voor kan maken en dat dan kan indienen bij de gemeente en dan kan je daar weet ik veel, een buurttuin of een pluktuin of een volkstuin achtig iets van maken. Nou dat vind ik wel tof. Dat is denk ook anders dan he, dat ik het nu meer op gemeente niveau bekijk terwijl ik eerder dan naar Den Haag.. Ja.”

In het uitspreken van de negatieve ervaringen die burgers hebben werd veelal verwezen naar hun eerdere kritische opmerkingen over politici. Sommige burgers vullen dit aan met effecten die volgens hen worden veroorzaakt door de politiek, maar waarvan het de vraag is in hoeverre ze aan de politiek zijn toe te schrijven. Een voorbeeld hiervan is de ervaring van de verharding van het maatschappelijk klimaat:

Resp. 2: “Dat het allemaal veel meer, harder geworden is.”

Resp. 10: “[...] dat de houding steeds meer wordt van ‘je maakt er misbruik van’, in plaats van ‘nou het is heus niet leuk om daar gebruik van te maken’.”

Positieve belevingen van politiek zijn of groots en afstandelijk, zoals het leven in een democratie of een welvarend land. Of ze zijn ze juist klein en juist dichtbij huis.

Negatieve ervaringen kunnen we inschalen op het tussenliggende niveau van nationale sferen en systemen. Het betreft dan met name sferen en systemen waar een redelijke afstand tot bestaat, maar waarvan de burger toch afhankelijk is. Dit wordt mooi geïllustreerd door de volgende twee respondenten als zij spreken over de zorg:

Resp. 12: "Gewoon, het wordt nu wel steeds minder he. Als je kijkt ook, je ziet het met de ziektekostentoestanden, maar ja aan de andere kant snap ik het ook wel weer, de mensen worden ook veel ouder, dus alles wordt veel duurder."

Resp. 14: "Ja, zoals die extreme bezuinigingen in de gezondheidszorg, dat vind ik dan wel [een] tamelijk negatieve ervaring."

Toen burgers werd gevraagd welk gevoelens zij in het dagelijks leven kunnen hebben bij politiek, waren het vooral de burgers die negatieve emoties hadden die zich hierover uitspraken. Een cynische realiteit voor de politiek lijkt te liggen in het verschil tussen positieve en negatieve ervaringen van burgers, waarbij negatieve gevoelens domineren. In die negativiteit ligt ook het beeld van 'de boze burger' besloten.

Deze boze burger is geen wetenschappelijke categorie, maar in maatschappelijke debatten wordt deze metafoor vaak aangehaald om de veronderstelde negativiteit van de burger te duiden. Soms gebeurt dit met de toevoeging van 'wit, mannelijk, oud'. Dit burgerlijk beeldmerk lokt daarmee vaak allerlei politieke analyses uit, die misschien niet altijd gebaseerd zijn op een goed beeld van de burger. Ondanks dat dit beeld wel degelijk *kan* aansluiten bij de houding van sommige burgers is het goed om drie correcties aan te brengen.

De eerste correctie is de overwegend negatieve waardering voor politiek. Er is geen sprake van een gebalanceerd middelpunt waarbij als de politiek het slecht zou doen, dit de burger negatief stemt en dat wanneer de politiek het goed zou doen, dit de burger positief stemt. De grondhouding lijkt met name negatief, waarbij na goed zoeken de positieve ervaringen zoals eerder beschreven of heel groots of heel klein zijn. Op het niveau van 'het systeem' zijn burgers wel degelijk positiever gestemd, maar binnen dat systeem lijkt er wel een negatieve vertrekpunt te bestaan.

De tweede correctie ligt in lijn van de eerste correctie, namelijk dat politiek op het niveau van de nationale politiek veelal wordt begrepen door het beeld van de politicus. Net als het beeld van de boze burger onder politiek analisten, bestaat er onder burgers een beeld van de grijpgrage, elitaire politicus. Er wordt door burgers een afstand gevoeld tot politici door deze beeldvorming. Boosheid richt zich hierdoor vooral tot politici.

Ten derde is juist deze boosheid van een andere aard dan dat het beeld doet vermoeden. Er wordt soms de indruk gewekt dat de burger een chronisch gevoel van diepe woede zou ervaren. Maar deze negatieve emoties ten aanzien van politiek van burgers zijn beter te kwalificeren als chagrijn:

Resp. 7: “Ja het irriteert me. Ik word niet zo gauw kwaad. Als ik kwaad wordt ... [grap]. Nee, het irriteert. Absoluut het irriteert, dat je denkt van ‘dit kan niet, hier zit iets verschrikkelijk scheef.’”

Resp. 10: “Nou van het onvermogen om te begrijpen en irritatie natuurlijk.”

Resp. 11: “Nou ja, boos denk ik, daar bereik ik niks mee, daar heb ik alleen maar mezelf mee. Ik vind het wel oneerlijk.”

Resp. 12: “Ja, ik heb wel een soort irritatie dan denk ik van ‘ze zitten daar maar te leuteren voor een dik salaris, ga eens wat doen of zo.’”

Het lijkt soms alsof de burger overloopt van opgekropte woede en hij (of zij) deze er elk moment uit kan gooien. Maar deze emoties worden door de burger ervaren in zijn positie als burger. Daarnaast hoeft de burger als mens natuurlijk niet een haatdragend, woedend of verbitterd mens te zijn:

Resp. 1: “Nee. Je kan je er wel allemaal heel kwaad over maken maar in de eerste plaats helpt dat niet. Als ik me hier in het café kwaad zit te maken over een politicus.”

Resp. 11: “Weet je, daar heb ik de overheid niet mee, met boos zijn. Dat heb ik de afgelopen drie jaar na mijn scheiding geleerd, dat ik mezelf alleen maar heb met boos zijn en dingen oneerlijk vinden.”

De boze burger als symbool voor de meeste burgers lijkt om deze redenen een inadequate beeld. Een meer passende beschrijving zou zijn: de geïrriteerde burger of de teleurgestelde burger. Een goed voorbeeld om de activering van deze irritatie is te zien wanneer burgers werd gevraagd om te reageren op een fictieve uitspraak van een politicus.

In Vignet 1 werd er een situatie geschetst van een man die werkloos raakte en aangewezen was op uitkeringen. Tijdens dit verhaal werd verteld dat een politicus op de televisie over werklozen zegt: “Het wordt maar eens tijd dat mensen meer eigen verantwoordelijkheid voor hun leven gaan nemen”. Dit is een vrij harde uitspraak waarbij burgers werd gevraagd hoe zij een dergelijke uitspraak opvatten en welke redenen een politicus kan hebben om in zulke slagzinnen te spreken.

Veel burgers geven aan dat ze dit een keiharde uitspraak vinden, die als pijnlijk en onrealistisch kan worden ervaren:

Resp. 2: “Maar dat moet je niet zeggen over dingen die al hartstikke lastig zijn en pijnlijk zijn, dat geldt voor zaken die met de zorg te maken hebben, als mensen werkloos raken. Dat is gewoon niet leuk. Punt. Dan denk van ‘je mag je best wel een beetje, je allemaal echt niet vreselijk lief en aardig te zijn, maar een beetje begrip mag er wel zijn.’”

Resp. 7: “Nou ik denk dat ik wel boos zou zijn. Van ‘eikel, ik kan er toch ook niks aan doen.’”

Resp. 10: “Ik vind het heel pijnlijk als politici zo over mij en over mensen die geen baan hebben praten. En ik vind dat je daardoor ook altijd, of min of meer behandeld wordt als een loser die leeft op de zak van anderen. Als er zo gepraat wordt dan denk ik van ‘o ja, ja, zo zien ze dat’.”

Maar als dit soort uitspraken zo pijnlijk zijn, wat zou een politicus dan motiveren om ze toch te doen? Hierover bestaan grofweg twee opvattingen onder de geïnterviewden: Politici denken alleen aan de begroting en politici denken alleen aan stemmen. Men kwalificeert deze uitspraak als ‘populistisch’ en vindt dat teveel gericht op het aantrekken van kiezers:

Resp. 6: “Ja gewin. Hoe heet het, kiesgewin, stemgewin. Tuurlijk populistische partijen maken daar gebruik van.”

Resp. 8: “O, ja, waarom maken politici überhaupt opmerkingen. Ik denk dat dat voor een deel, ik zeg niet volledig, maar dat dat voor een deel gewoon is om in het vereiste straatje te komen voor de volgende verkiezingen want dat is helaas bij de meeste politici het enige dat ze echt interesseert.”

Resp. 13: “[...] dan is dat een populaire uitspraak om te doen, want dan krijg je veel kiezers op je hand want daar wordt je dan populair mee want we zijn allemaal van ‘we gaan strenger straffen’ en zo.”

Het is paradoxaal dat er wordt gewacht dat een oneliner wordt uitgesproken voor het kiesgewin, terwijl burgers zelf aangeven niets op te hebben met dit soort taal. In de ogen van de burger is het vooral de ander die ontvankelijk zou zijn voor een dergelijke uitspraak. Toch is het motief dat wordt genoemd negatief. Het bevestigt het beeld van de politicus die vooral geïnteresseerd is in stemmen.

Tot dusver is geprobeerd om een beeld te geven van de burger door zijn ervaringen met politiek te bespreken. In deze ervaringen is er een negatieve oriëntatie op ‘de politicus’. Toch rijst de vraag hoe burgers zich verhouden tot politiek in brede zin. Zorgt een negatief beeld van ‘de politicus’ voor algehele politieke desinteresse? Of zorgt dit beeld voor een geringe betrokkenheid? In de volgende paragraaf wordt verder op de verhouding van burgers ingegaan.

Persoonlijke verhouding met politiek

In het interview met burgers is niet gericht gevraagd naar de mate van participatie, betrokkenheid of interesse in politiek. In tegenstelling tot het kwantitatief onderzoek waarbij concepten als participatie en interesse harder worden gedefinieerd was de vraagstelling in dit onderzoek open. Er was geen ambitie om de mate van participatie, betrokkenheid of interesse in de politiek te meten. De deelnemers is daarentegen gevraagd of zij konden aangeven of er in de afgelopen 10/20 jaar (afhankelijk van de leeftijd van respondent) iets is veranderd in hun beleving van politiek. Door deze open vraagstelling liepen concepten als participatie, betrokkenheid en interesse in de antwoorden door elkaar heen. Voor burgers zelf is er ook minder conceptuele duidelijkheid tussen betrokkenheid, interesse of participatie. In dit onderzoek ligt de interesse meer op de verhalen achter dergelijke concepten. Hoe definiëren

mensen hun eigen verhouding tot politiek en door welke redenen kan deze door de tijd heen veranderen?

De politieke betrokkenheid van de geïnterviewden liep sterk uiteen. De modale ondergrens voor participatie lijkt te liggen bij het regelmatig volgen van de actualiteiten en het meestal stemmen bij verkiezingen. Daarbovenop komen burgers die met meer gevoel en interesse de actualiteiten volgen, maar zich niet per se actiever opstellen naar de politiek. Sommigen hebben in hun leven ook wel eens aan demonstraties, stakingen of inspraakavonden deelgenomen.

Het is belangrijk om te begrijpen dat de levensloop en tijdsgeest van invloed is op de mate waarin burgers zich interesseren voor en zich ook gevoelsmatig verbinden aan politiek. Voor een groep burgers is er gedurende het verloop van hun leven wel het één en ander veranderd in hun verhouding tot politiek. Er zitten golfbewegingen en vertakkingen in hun gevoel van verbintenis en de mate waarin ze zich actief interesseren voor politiek.

Er zijn grofweg twee verhalen die de geïnterviewden vertellen over de veranderingen in hun eigen politieke leven. Ten eerste zijn er burgers die zich op jeugdige leeftijd al met een gevoel van betrokkenheid en interesse actief met politiek zijn gaan bezighouden. Onder aanvoering van een zekere tijdsgeest werd er veel over politiek gesproken, werd er deelgenomen aan demonstraties en was er een gevoel dat men de politiek controleerde en daarbij een waardevolle bijdrage leverde: Betrokkenheid als goed burgerschap.

Mensen die een dergelijk verhaal vertellen raken op een zeker moment allen gedesillusionerd over de mate waarin ze invloed menen te kunnen uitoefenen. Vaak blijft een maatschappelijk engagement bij deze burgers bestaan, maar wordt er met een sceptische bril gekeken naar wat de politiek kan doen aan maatschappelijke problemen. De desillusie ligt dus op twee punten: (1) het gevoel dat je als burger of groep burgers door collectieve actie invloed kan hebben op de politiek en (2) het vermogen van politiek om iets aan maatschappelijke problemen te kunnen doen.

Dit betekent echter niet dat deze burgers zich volledig terugtrekken. Zij ontwikkelen andere cognitieve en gedragsstrategieën om toch maatschappelijk betrokken burgers te blijven. Een duidelijke cognitieve strategie is een cynisme over politiek waarbij geldt dat: “[De] kern van politiek cynisme is de overtuiging dat de politiek, de overheid en politici, wezenlijk niet deugen: ze zijn in hun wezen onbetrouwbaar, waarschijnlijk immoreel en in het gunstiger geval slechts incompetent” (Dekker, 2006: 13). Gedesillusionerd wordt door burgers vastgesteld:

Resp. 6: “Nee, ik dacht altijd dat er mogelijkheden waren. Ja. Dus ik was echt een hervormingsgezin iemand, altijd gericht op hervormen, op eindeloze energie, eindeloze ideeën. Dat is nu minder. Omdat ik gewoon nu zie dat dat niet realiseerbaar is binnen deze maatschappij, dat moet ik ook niet meer willen of aan beginnen.”

Resp. 7: “Als individu? Nee. Nee. Daar ben je machteloos voor. Nee. Ik denk zelfs als er een partij op zou staan die zegt van ‘dat doen wij niet’, ik denk dat puntje bij paaltje komt dat ze de macht... ja dat klinkt heel erg negatief, de macht grijpen, dat ze mee willen doen. Dus nee, ik denk niet dat je er iets aan kunt doen.”

Er kan een grote mate van politieke interesse en betrokkenheid bestaan naast de desillusie, waarbij burgers ‘traditioneel’ politiek gedrag blijven vertonen ondanks een sterke onvrede met politiek (Brons, 2014: 135). Dit wordt ook geïllustreerd door de verhalen van geïnterviewden 2 en 5. Beiden gaven in de gesprekken blijk van een groot maatschappelijk engagement. Zij konden veel spreken over de problemen in de wereld en voelde zich daar gevoelsmatig mee verbonden. Deze houding blijft bestaan, maar hun houding richting politiek is sterk veranderd door de jaren heen:

Resp. 2: “Dat ik meer op afstand ben gekomen. Dat ik wel nog steeds grote interesse heb. Dat ik nog wel steeds er steeds meer over wil weten en lezen, en geschiedenis lezen of andere dingen. En ik lees de kranten nog steeds heel intensief en ik volg alle grote situaties. Alleen dat ik wel meer, maar dat heeft misschien ook wel met de leeftijd te maken, denk van ja.. dat ik de grote patronen zie in mijn ogen, de grote verandering. Maar dat ik ook zie van je kan niet altijd.. Nou wat ik vooral heb geleerd is dat je bitter weinig invloed hebt. Je denkt dat je nog enige invloed kan uitoefenen, door je stem of door acties te voeren of wat dan ook; nee. Die illusie ben ik kwijtgeraakt. [...] soms vind ik dan wel dat je je stem moet laten horen maar meer omdat ik vind dat je je stem moet laten horen over iets, maar dat ik niet denk dat dat grote veranderingen... Grote veranderingen zijn iets die iets die buiten alle logica soms zitten.”

Resp. 5: “Ik ben ervan overtuigd dat het niks uitmaakt. Ik bedoel, je kunt praten wat je wilt, er worden petitities aangenomen, er worden burgerinitiatieven.. ik ben lid van dat platform Burgerforum, tegen Europa. Nou ja als je ziet wat een mensen daar voor een moeite voor doen en aan energie in investeren en wat er dan uit komt. Moet ik dan blij gaan zijn dat de Europese postzegel toch maar 19 tandjes krijgt, dat we dat winnen in plaats van 20? Daar heb ik niks mee. Op de meest essentiële zaken ben je afhankelijk van datgene dat zich hier in Den Haag afspeelt. En ik heb nog niet eens zo zeer moeite met het kabinet dan, maar met die klote Tweede Kamer. [...] als ik het nieuws zie, ik probeer het zo goed mogelijk te volgen, de politiek, en als ik het nieuws zie dan, ik moet oppassen dat ik niet de neiging ga krijgen om op voorhand al te zeggen van ‘joh wat zit je nou te lullen’. Dat gevaar is wel groot is wel groot als je heel kritisch bent. Maar dat heb ik ooit geleerd, dan ben je niet op de juiste manier kritisch. Die man moet eerst mogen zeggen wat die wil.”

Naast de cognitieve strategie van het politieke cynisme vinden andere burgers een nieuwe gedragsstrategie van actief handelen op lokaal niveau. Dit is begrijpelijker, zichtbaarder en praktischer. Deze *everyday makers* proberen invloed uit te oefenen: “[...] by inventing a variety of ‘small’ everyday tactics and narratives about how one can make a political difference as an ‘ordinary’ political citizen” (Bang, 2004). In het lokale wordt dan toch een bevredigend platform gevonden voor het uiten van maatschappelijk engagement:

Resp. 9: “Nou dat kan erg wisselen. Ik vind lokale politiek is vaak leuk, of leuk, maar daarin kun je heel goed volgen wat een overheid is en waar je je een beetje mee kan bemoeien en wat je kunt beïnvloeden en weet ik veel wat. Dat heb ik ook veel gedaan. [...] dat ligt ook wel een beetje in de persoonlijke sfeer. Toen ik volwassen werd hield iedereen zich bezig met politiek. Dat was echt de tijd dat politiek en hoe de welvaart zich ontwikkelde, dat was iets waar mensen zich heel erg mee bezig hielden. [...] Dat is op een gegeven moment toch wel omgeslagen in een soort gewenning van ‘dat hebben we dan gewoon’, daar hoeven we ons verder niet meer druk om te maken. [...] Maar wel in ja, ik was heel actief in

maatschappelijk-culturele ontwikkelingen. En toen kwam je eigenlijk van niks naar iets. [...]Nou ik denk dat ik me heel lang maatschappelijk betrokken heb gevoeld, en ik voel dat nog wel maar ik ben andere dingen gaan doen. Je kan niet zo goed twee goden dienen als je dat doet. [...] Ja. Waarmee ik niks wil zeggen over de belangstelling of het gevoel van betrokkenheid. [...] Het gevoel dat je met politiek, of dat je invloed zou kunnen hebben. Het maatschappelijk debat was veel actiever en dichterbij de politiek. Het ging minder via de media, maar ook heel erg in de huiskamers. En ook via weet ik vele wat. Maar ook het gevoel dat je ertoe deed was groter.”

Resp. 13: “Ja, ik was toen veel meer tegen de G-8 en ook demonstreren en met veel dingen niet eens. En toen dacht ik ook nog dat ik daarmee dingen kon veranderen of zo, beetje naïef misschien. En nu denk ik ‘dat lukt helemaal niet’, maar ik sommige gevallen denk ik wel nog steeds hoor van ‘als ik vind dat iets niet goed is, waarom gaan we niet met z’n allen de straat op of zo’, waarom laten we ons niet horen? Dat vind ik nog steeds wel. Maar het is heel suf om te zeggen, maar het is wel zo dat het ook komt omdat ik gewoon retedruk ben met die kleine kinderen, dus gewoon minder de tijd heb om alles te volgen. En minder tijd heb om me overal druk over te maken. Het relativeert ook enorm om een gezin te hebben omdat je dan denkt vanEn waar ik me toen druk over kon maken, nou ja, is dat nog steeds wel echt zo erg? Dus wat dat betreft ben ik wat milder geworden. [...]ja en ook wel dacht om lid te worden van een politieke partij. En dat is allemaal een beetje naar de achtergrond gegaan. Maar het is ook veranderd in dat ik dan toen dan ging demonstreren en uiteindelijk dacht van ‘wat haalt dit nou uit, wat heeft het nou voor een resultaat’ en nu meer in de buurt probeer te doen zeg maar. Gewoon in m’n omgeving, meer praktisch dingen doen. Omdat ik dan meteen het resultaat zie ervan of zo. En dat dat ook is wat nu lukt naast het gezin. En dat is makkelijker te organiseren dan weet ik veel op zaterdag naar het Malieveld, dat is toch weer wat ingewikkelder met kleine kinderen.”

Een tweede verhaal is dat van de levensloop van een mens die van invloed is op de mate van interesse en betrokkenheid bij politiek. Kinderen, werk en relaties maken dat een mens minder tijd heeft of andere prioriteiten stelt. Zoals respondent 13 vertelt; een jong gezin maakt dat je je gaat heroriënteren in je burgerschap. In het duiden van hun verhouding tot politiek geven enkele burgers aan dat de persoonlijke levensloop van grote invloed is op hoe hun burgerschap wordt ingevuld:

Resp. 10: “Ik denk dat ik het veel meer met mijn gedachten betrokken ben geraakt. Toen had ik een jong gezin en was ik druk en moest ik mijn geld verdienen en een relatie opbouwen en dat soort dingen. Ik geloof niet dat ik er toen, tenminste in mijn beleving ben ik er nu meer bij betrokken en geïnteresseerd. [...] Nou daar heb ik nu veel meer tijd voor.. Nu lees ik ook de krant en kijk ik ook Journaal en dan zat ik wel achter het Journaal, maar ik geloof niet dat ik echt keek.”

Ik lees graag de krant en volg het nieuws en daar voel ik me wel bij betrokken, daar voel ik me wel bij betrokken ja.”

Resp. 12: “Nee, het heeft nooit zo geleefd bij me. Nee, nee. Ja weet je, ik kom uit een heel raar gezin. Mijn moeder, haar moeder en haar broer zijn vergast in de oorlog. Haar vader is voor de oorlog al overleden. En dus mijn moeder is heel erg getraumatiseerd opgegroeid. [...] Dus ik heb sowieso een hele onveilige jeugd gehad en waarin politiek totaal geen rol speelde. [...] Ja, ik ben wel veel bewuster natuurlijk. [...] Toen was ik net drie jaar geleden tot geloof gekomen. Ja. Toen was ik me helemaal niet bewust over wat er allemaal gebeurde. De kinderen waren nog klein, ik heb vijf kinderen, dus dat was een druk gezin. Ik

was toen net drie jaar tot geloof gekomen, dus daar was ik heel erg mee bezig. Maar ik had nog geen idee wat er allemaal... Politiek sowieso, dat interesseerde me toen eigenlijk ook nooit, het boeide me gewoon niet.”

De twee verhalen over betrokkenheid lopen overigens voor de individuele burgers zelf wel door elkaar heen. Er wordt verwezen naar de tijdsgeest van vroeger, het gevoel dat betrokkenheid een politiek verschil kon maken en een desillusie met de politieke slagkracht. Daarnaast bestaan er allerlei praktische begrenzungen die het burgerschap uiteindelijk vorm geven. Politiek cynisme en een oriëntatie op het lokale zijn dan redelijk goede strategieën om gegeven al deze factoren toch een gevoel van maatschappelijke betrokkenheid te behouden. Dit alles samen wordt mooi geïllustreerd door het verhaal van respondent 14:

Resp. 14: “Toen stonden we nog op de barricades voor de kernenergie en zo, dat is nou wel weer een beetje over, maar ja dan vind je dat ook wel erg leuk om bij zo’n groep te horen die daar dan zo... dan was dat ook zo’n ding. Dat is nou allemaal weer wat wegge-ebt. [...] En ik kijk niet veel televisie, maar als ik het dan allemaal zie, zo’n debat, dan denk ik ‘ja, is het nou echt een debat op inhoud of is dit om mekaar een beetje vliegen af te vangen, en een beetje te scoren voor het publiek’, waar gaat het nou over? Ja. [...] Maar goed, we maken het maar wat concreter, ik heb vorig jaar of twee jaar geleden meegedaan aan de G-1000 in Amersfoort. En dat ja.. ik weet niet of je dat politiek kan noemen, het is ook juist een soort anti-politiek om de burger zo meer stem te geven. [...] vervolgens krijg ik natuurlijk allemaal mailtjes over de groep over nou ja postzegelparkjes, braakliggende terreintjes opnieuw goed oprichten of met groen dan wel of het inbreiden van de stad in plaats van uitbreiden. Allemaal leuke initiatieven en daar doe ik dan vervolgens toch niet aan mee omdat ik denk van ‘ja zeg, maar heb ik helemaal geen tijd voor’, ‘wanneer moet ik dat doen’. [...] Ja, dat is echt lastig ja! Ja. Dus zo’n betrokken burger ben ik dan toch ook weer niet, als ik dan zo’n leuke dag heb.”

Een ondergrens in het politiek gedrag van de burger lijkt neer te komen op het redelijk volgen van actualiteiten en het meestal stemmen bij verkiezingen. De betekenis die zij aan hun verdere politieke gevoel geven kan daarin wel zeer wezenlijk verschillen. Toch lijkt dat voor de uiteindelijk gedragsuiting niet uit te maken: je leest de krant, kijkt het Journaal en je stemt bij verkiezingen. Toch gaat ook achter het stemmen een complexere sociale realiteit schuil dan dat de handeling - het met een rood potlood aankruisen van een naam op een lijst - doet vermoeden.

5.2 Stemmen en verkiezingen

Een duidelijk contactmoment tussen ‘de’ politiek en burgers zijn de verkiezingen. Tijdens dit ‘feest van de democratie’ wordt het politieke mandaat van politici en partijen bevestigd of afgenomen. Het is verleidelijk te denken dat een stem van een kiezer een duidelijk ‘Ja’ is voor een partij. Ook kan het worden opgevat als een ‘Nee’ tegen andere partijen. Toch is de betekenis van een stem door burgers minder eenduidig kenbaar als dat we wellicht soms aannemen. Voor het resultaat maakt het echter weinig uit: Een stem is een stem. Maar de bedoeling, motieven en betekenis achter een stem kunnen echter wel flink verschillen. Heeft dit gevolgen voor het mandaat aan de politiek in de ogen van de burger?

Sommige burgers geven bijvoorbeeld aan dat je met een stem enkel op één partij stemt, waarbij je je stem vaak baseert op standpunten die jou op dat specifieke moment het meest aanspreken. Maar hoe verhoudt zich dat tot andere standpunten die een partij uitdraagt waar je het niet mee eens bent? En als er tussen de verkiezingen door zich nieuwe problemen aandienen, heb je dan ook een mandaat gegeven voor onderwerpen waarvan je het bestaan eerder nog niet kende?

Een ander punt van discussie is de periode tussen verkiezingen waarin het mandaat geldt. Je stemt op één partij, maar vervolgens is deze partij genoodzaakt om samen te werken. Geef je als burger eigenlijk wel een mandaat voor dit soort samenwerkingen? De beleving van het mandaat en de uiteindelijke verkiezingsuitslag kunnen wezenlijk verschillen. Echter, sommige burgers anticiperen in hun partijkeuze al wel op dit proces. Maar wat betekent deze afstand voor het ervaren mandaat?

Er is met name een sterk gevoel van bedrog wanneer politici allerlei beloftes doen tijdens verkiezingen die zij daarna niet kunnen waarmaken. Het mandaat dat burgers geven wordt dan achteraf sterk ervaren als een onder valse voorwendselen ontlokte stem puur en alleen voor machtswellust van een politicus of partij.

De ervaring van verkiezingen en het toekennen van een stem kennen een aantal elementen die het politieke mandaat van verschillende betekenissen kan voorzien. Daartegenover staat de sec staatsrechtelijke opvatting van het democratisch proces: Je stemt, daarmee geef je een mandaat voor de gehele periode af en als het niet bevalt kun je dit bij de volgende verkiezingen corrigeren. Sommige burgers hebben een vergelijkbare opvatting. Voor hen is continuïteit en stabiliteit een belangrijke reden waarom één stem per vier jaar voldoende is. Andere burgers zouden graag tussentijds kunnen corrigeren.

Toch bestaat er een spanningsveld tussen het formele politieke mandaat en het gepercipieerde mandaat door burgers. Dit spanningsveld is daarbij niet per definitie problematisch. Er bestaan natuurlijk tussen de verkiezingen door genoeg informele contactmomenten met het publiek in de vorm van de publieke opinie, interne partijdemocratie, en buitenparlementaire invloedsorganisaties zoals de vakbonden. Daarin wordt het formele mandaat onderworpen aan een informele legitimiteitstest. Maar de vraag rijst: Wat betekent het politiek mandaat voor burgers eigenlijk?

Stemmen

Tijdens de interviews is de deelnemers niet gevraagd op welke partij zij stemmen. Toch vertelden zes van de zestien uit zichzelf op welke partij zij stemmen. Daaruit blijkt dat er ieder geval wel verschil zit tussen de respondenten en hun politieke voorkeuren. Er is voor zover ik kan inschatten geen oververtegenwoordiging onder de deelnemers voor één politieke partij.

Daarnaast gaven vier respondenten aan dat ze zich ergens op een 'links-rechts' spectrum bevonden, waar vanuit alle partijen die zij associëren met die positionering als valide opties zagen. Sommige burgers gaven aan dat zij altijd wel 'in een bepaalde hoek' hebben gezeten, waarin er wel wat marge was voor een stem op verschillende partijen, maar niet heel afwijkend. Wat betreft volatiliteit onder de kiezers lijkt daarmee vooral dat partij-identificatie is afgenomen, waardoor er cognitief meer opties mogelijk worden. Tegelijkertijd

blijven mensen wel enigszins bewegen binnen een zekere marge rondom hun positionering waardoor er niet wild anders gestemd wordt – volatiliteit-in-stapjes:

Resp. 8: “Ja, ik denk dat de manier waarop ik ben opgegroeid, opgevoed dat laat uiteraard zijn sporen na en heeft de nodige zaadjes gepoot al in een vroeg stadium van mijn leven. Die zijn niet echt veranderd. Het is niet zo dat ik van links naar rechts of van rechts naar links of van het midden naar een van de uitersten of van de uitersten naar het midden gegaan ben. Ik ben relatief links van het midden opgegroeid en opgevoed en ben dat nog steeds, althans, vind ik zelf. Zo ervaar ik het.”

Resp. 10: “Nee, ik ben toch altijd wel een beetje een kant opgegaan en binnen de linkse hoek heb ik nog wel eens geswitched, maar dat is niet zo veranderd denk ik.”

Resp. 14: “Ja, ze zeggen dat je iets rechtser wordt he als je wat ouder bent, maar misschien is dat links-rechts ook wel een beetje overgewaaid dus.. nee ik denk dat er niet zo heel veel veranderd is nee.”

Dit komt overeen met de analyse van Van der Meer et al. dat er ondanks een toename in volatiliteit sinds 2002, er voornamelijk sprake is van *bounded volatility* (Van der Meer et al., 2012). Daarin blijven kiezers trouw aan een ideologisch blok, maar wisselen binnen dat blok wel eens van partij.

Verkiezingen

Toch moet er ondanks meerdere opties om op te stemmen uiteindelijk toch een keuze gemaakt worden. Waarop baseren burgers dan hun uiteindelijke partijkeuze?

Resp. 2: “We hebben sowieso dat alles veel versplinterder is geworden in Nederland. En partijen gaan steeds meer... ja bepaalde issues, daar kijk ik dan zo van op een rijtje van ‘wie komt het meest overeen met de dingen die ik belangrijk vind die op dat moment geregeld moeten worden’. Dus ik ga ook eigenlijk heel zakelijk daarnaar kijken van ‘dat en dat vind ik belangrijk dat daar aandacht voor is’, dan zeggen ze dat ze daar wat mee gaan doen. Soms denk ik dan ook van ‘het moet wel een grote partij worden want anders kunnen ze niet meepraten over, beleid gaan maken en een regering vormen’, dus daar houd ik ook rekening mee. Dus het hangt heel erg af van de omstandigheden. Dus ik denk eigenlijk heel calculerend eigenlijk als ik stem.”

Resp. 9: “Ik kijk eigenlijk een beetje sectoraal wat er ja wat er omgaat. Wat er voor lijn in zit. Ja het vertrouwen dat ik heb dat dat een beetje tot zijn recht gaat komen. Dat bepaald ongeveer mijn stem. En misschien ook nog wel eens ja hoe uiteindelijk een evenwicht eruit zou kunnen zien.”

Resp. 12: “Ja ik stem ook bijna nooit hoor, als ik af en toe stem, dan stem ik op een Christelijke partij maar dat is meer vanuit geloofsovertuiging, daar hoop je dan ook dat ze dan inderdaad een beetje volgens... [...] Ja, ik stem meestal wel, ChristenUnie of zo, maar... het is ook een beetje nattevingerwerk dan hoor. [...] ja, de laatste keer heb ik geloof ik wel gestemd, maar ja... Ik stem meer van ‘doe dat dan maar’, maar om nou te zeggen heel bewust op die manier? Van de ChristenUnie weet ik eigenlijk ook niet zo heel veel.”

Resp. 14: “Ja, hoe maak je een keuze? Ja soms zit het toch in het beleid. Dat je wat meer zelf ook weer vind dat het moet gaan over duurzaamheid of over milieu. En een andere keer heb je wat meer belang of gevoel bij al die werkloosheid die er is. En het heeft ook wel een beetje te maken met de mensen denk ik die die partij vertegenwoordigen. Dat maakt ook wel veel uit.”

Sommige burgers geven aan rekening te houden ‘met het evenwicht’ in hun partijkeuze. Zij anticiperen daarbij op het proces van coalitievorming. Ondanks dat individuele burgers veel verschillende overwegingen uitspreken, zoals concrete beleidsstandpunten, lijsttrekkers en levensovertuiging, is een bindende factor de voorzichtigheid waarmee zij stemmen en de terughoudendheid waarmee zij achter die stem staan. Voor sommigen leidt dit ertoe om vertrouwen te geven aan de politieke partij, voor anderen lijkt het eerder een kansspel waar je maar het beste van moet hopen. Een zeer uitgesproken stem waar men volledig achter blijft worden gestaan wordt echter door geen enkele respondent verwoord.

Een zeker ongemak zit met name in de periode na de verkiezingen. Burgers vragen zich af of ze er eigenlijk wel van op aan kunnen dat de partij waarop zij hebben gestemd hen ook daadwerkelijk gaat vertegenwoordigen:

Resp. 4: “[...] kijk als jij stemmen probeert te winnen en je probeert voor te spiegelen wat voor beleid je wil gaan voeren als je eenmaal in de regering zit. En je gaat dan via draaikonterij, dan driekwart van je programma niet uitgevoerd wordt, ja dan snap ik wel dat mensen zeggen van 'nou, die partij, of die partij die samenwerken, zoals nu de VVD, dat wordt veels te veel gekonkel, dan denk ik bij mezelf, dan heb je eigenlijk een beetje kiezersbedrog gepleegd. Ik snap ook wel, ik kan wel begrijpen dat het heel moeilijk is om dat beleid uit te voeren, maar aan de andere kant, ik denk dat het zichzelf wel oplost, dat als je de samenwerkende partijen die het met elkaar eens zijn en je krijgt een kabinetscrisis, dan dwing je op die manier de verkiezingen vanzelf af. Kijk, als je op de juiste partij stemt waar je zelf achter staat dan wordt het al een stuk makkelijker voor je. Als ze niet gaan regeren dan kunnen ze gewoon veel makkelijk aan hun standpunten vasthouden. Maar als ze wel gaan regeren en ze moeten handjeklap gaan doen, ja wat moet jij er dan aan doen. Dan trekken ze zich van het volk ook geen reet meer aan. Dus ja..”

Resp.12: “Feitelijk moet het zo zijn dat de burger het inderdaad... zij stemmen op iets waarvan ze denken van ‘daar kan ik me in vinden’, en dan moet dat eigenlijk ook wel zichtbaar worden als ze in die regering komen. En dat zie je vaak dat dat dan niet gebeurt.”

Resp. 13: “Ja, omdat ik toen gewoon geen enkele partij het idee had dat die mij goed kon vertegenwoordigen. En dat kwam het meest omdat in die tijd was de SP nog vrij klein en vooral overal tegen. En toen dacht ik van ja het is wel goed dat het er is, maar jullie gaan niet regeren. En de andere partijen vond ik gewoon teveel water bij de wijn doen, die gingen dan teveel met andere partijen samenwerken waardoor het niet werd wat ik graag zou willen zeg maar. Dus dan vond ik me ook weer niet goed vertegenwoordigd.”

Dit ongenoegen wordt verder gevoed door de cultuur rondom verkiezingen. Een punt dat vaak naar voren wordt gebracht zijn de verkiezingsbeloftes die politici doen tijdens campagnes. De vraag die burgers zich stellen is waarom politici beloftes zouden doen als ook

zij weten dat ze deze niet kunnen waarmaken. Dit proces wordt begrepen in termen van het paaien van kiezers, maar het kan op weinig waardering rekenen. Er bestaat een gevoel van bedonderd te worden door politici wanneer zij beloftes doen:

Resp. 4: “Plus vaak er worden dingen beloofd, tijdens de verkiezingen, en dan zijn de verkiezingen achter de rug en dan zeggen ze ‘jaja, dat kunnen we niet...’. Kijk maar naar Rutte nou met dat Griekenland gelul. Weet je wel, dan kunnen ze zo’n uitspraak kunnen ze niet waarmaken, nou dan..”

Resp. 12: “En tegen die tijd dat ze dan zelf op die stoel zitten dan doen ze heel vaak niet hetgene wat ze beloofd hebben, dus ze belazeren de mensen gewoon, dat vind ik gewoon niet oké. [...] Nee want vaak is het inderdaad zo van ze beloven van alles zolang ze nog in die race zitten en op het moment dat ze op die stoel zitten dan wordt he vaak een heel ander verhaal. En dan zie je weinig meer terug van wat de burger echt wilt.”

Resp. 13: “Ja, en dat ik denk van ‘daar trap je toch niet in, in zo’n loze uitspraak’. Bijvoorbeeld een Rutte die zegt van ‘Nee, we gaan echt niet nog een keer een steunpakket aan Griekenland geven hoor’, en wat dan uiteindelijk wel gebeurd en wat iedereen op dat moment al zegt van ‘Hij kan eigenlijk zo’n uitspraak niet doen’ want dat kan hij nooit volhouden zeg maar, dat kan hij niet waarmaken.”

Burgers zijn hard in hun oordeel over politieke beloftes tijdens verkiezingscampagnes. Het wordt sterk ervaren als kiezersbedrog. Ondanks dat burgers weten dat er onderhandeld moet worden leidt dit niet tot een relativering van bepaalde beloftes. Politici worden geacht eerlijk te zijn over wat wel en niet mogelijk is. Het lijkt burgers ook niet te gaan om een teleurstelling over concrete of specifieke beloftes die politici doen, maar om het principe van eerlijkheid: Wees realistisch over wat wel en niet kan, anders moet je het gewoon niet zeggen.

Vaker stemmen?

Toch is er niet voor elke burger sprake van een problematisering van het proces. De ervaring van de gemiddelde burger kan voornamelijk in termen van ongemak worden begrepen. Mensen begrijpen dit soort politieke processen wel, maar leuk is anders. Daarom is burgers gevraagd of er vaker gestemd zou moeten kunnen worden. Als politici sneller gecorrigeerd zouden kunnen worden, zou dit dan tot een bevredigendere positie van de kiezer leiden?

Alleen respondent 5 en 15 zijn van mening dat er vaker gestemd zou moeten kunnen worden. Zij zijn beiden erg cynisch over de huidige staat van het democratisch bestuur. Voor de goede orde, de een is een ongeschoold stukadoor en de ander filosoof en klassiek concertpianist. Toch vinden zij elkaar vaak in hun afkeer van de Nederlandse politiek. Zij willen vaker verkiezingen als mechanisme om tijdig te kunnen corrigeren.

Resp. 5: “[...] de Tweede Kamer is diegene die de wetten maakt, de Senaat moet dat controleren, wij moeten dat controleren, de maatschappij. En om te corrigeren wat ze in onze ogen verkeerd doen heb je vaker inspraak nodig. Als ik pianoles geef en ik laat iemand eerst de complete A Passionata spelen van Beethoven dat duurt 42 minuten. En ik ga dan aan het aan het einde vertellen wat die in de eerste tien seconden verkeerd heeft gedaan, dat werkt niet. Ik moet na tien seconden zeggen ‘oké, stop even’. En dan

leg ik uit hoe dat die het wel moet doen, dan begint die opnieuw en dan bereikt hij in een keer dat hij dertig seconden foutloos speelt. En dat kun je dan laten inslijten. Als jij een heel langdurig proces moet doorstaan waarbij in het begin al een denkfout zit, dan kom je tot de verkeerde conclusies, dus je moet ze op tijd mogen en kunnen corrigeren. Dus ik ben het er wel mee eens. Een keer in de vier jaar is belachelijk.”

Resp. 15: “Ik vind dat je na twee jaar eerder kunt ingrijpen in de dingen die jou niet aanstaan. Nou zijn er dingen beloofd.. ja ik kom er zo gauw niet op, maar er zijn ons dingen beloofd, wat gewoon weer niet gaat gebeuren. En dan moet je vier jaar wachten, en vier jaar op je tanden bijten en maar doordouwen, voordat er een keer wat anders kan gaan gebeuren. Ik vind twee jaar lang zat. Dus dat betekent, ze mogen vier jaar fouten maken, ze zouden in principe alle fouten kunnen maken en er nog mee weggomen ook.”

Dit is echter een sterk minderheidsstandpunt uitgedragen door twee zeer ontevreden burgers. In een algemene wens het politieke bedrijf een halt toe te roepen vinden zij dergelijke voorstellen plausibel. De andere veertien burgers geven aan tevreden te zijn met de termijn tussen verkiezingen. Een veelgehoord argument daarvoor is de continuïteit van beleid en de politieke stabiliteit, omdat er niet telkens nieuwe kabinetten hoeven te worden geformeerd. Een kabinet krijgt in vier jaar voldoende tijd om zijn eigen beleid vorm te geven. Ondanks een zekere onvrede met verkiezingen en het mandaat dat daarmee wordt afgegeven lijkt beleidscontinuïteit en politieke stabiliteit een zwaarwegend argument:

Resp. 1: “Omdat als je dat vaker zou gaan doen. Of je zegt ‘we gaan per wet, en dan mag iedereen op de groene of de rode internetknop duwen’, dan krijg je chaos. Voor continuïteit van bestuur, van continuïteit ook in een samenleving, moet je niet... Heb je ook een periode nodig dat er ook rustig door gegaan kan worden.”

Resp. 3: “[...] het [is] echt totaal niet realistisch als je constant verandering van de wacht hebt. Daar moet ook een zekere.. ja de mensen moet aan elkaar wennen, leren wie wat is, ieder zijn standpunten zijn, compromissen uitwerken. Als je dat net gedaan hebt en twee jaar of een jaar later verander je weer iedereen, dan gebeurt er nooit wat. Dus ik denk wel dat het goed is dat er een zekere tijdsdrempel in zit.”

Resp. 11: “Als je zegt van ‘dat moet korter’, ze hebben ook de tijd nodig om dingen met elkaar te kunnen regelen. En dingen voor elkaar te krijgen.”

Resp. 16: “Nou als je vaker gaat stemmen, dat betekent ook dat er dus vaker weer veranderingen nodig zijn. Alleen dat werkt gewoon niet. [...] als je er een nog kortere periode over heen laat gaan, dan wordt het de ene keer zus, en de andere keer zo. Dan kun je nooit iets doorvoeren wat je echt een belangrijke verandering vindt.”

Er bestaat onder burgers een zekere twijfel over het mandaat dat door middel van verkiezingen wordt afgegeven. Een stem betekent lang niet altijd wat zij lijkt te zijn. Het ongemak waarmee wordt gekozen voor een bepaalde partij relativeert het idee dat een burger nu een expliciete opdracht heeft verstrekt aan die partij. Toch neemt dit niet weg dat men

overwegend instemt met het systeem zoals we dat nu kennen. Er lijkt weinig dan ook weinig veranderingsbereidheid onder de meeste burgers.

In de volgende paragraaf wordt er verder ingegaan op de taken en verantwoordelijkheden van burgers. Hoe zien zij hun eigen verplichtingen? En hoe ervaren zij hun medeburgers?

5.3 *Burgerschap*

Tot dusver is er voornamelijk gesproken vanuit de burger en richting de politiek. Echter, burgers onderling zijn natuurlijk geen homogeen blok. Er bestaat nogal wat twijfel onder burgers over hun medeburgers. Ook aan goed burgerschap kunnen zekere eisen worden gesteld. Zo heb je een zekere plicht om jezelf te informeren, om jezelf te interesseren. En zo is het een deugd om zelf verantwoordelijkheid te nemen voor je leven.

Burgers hebben daarbij niet altijd een gunstig beeld van hun medeburgers. Zoals de politicus-als-mens kan worden beoordeeld, zo wordt de burger ook onderworpen aan een kritische blik. Het SCP schrijft dat: “[...] anderen lijken weinig vertrouwen te hebben in de democratische competenties van hun medeburgers” (SCP, 2015: 98). Dergelijke signalen klinken ook tussen de regels door ook in de verhalen van burgers in dit onderzoek.

In hoofdstuk 6 wordt de relatie tussen burger en overheid geschetst. Daarbij wordt ingegaan op het onderwerp van de eigen verantwoordelijkheid van burgers in relatie tot het gebruik maken van sociaal beleid. Mensen vinden eigen verantwoordelijkheid een grote deugd, maar hebben uiteenlopende opvattingen over wat dit precies betekent.

Verantwoordelijkheden van de burgers

Sommige burgers kunnen met afkeer spreken van medeburgers die zij als ongeïnformeerd beschouwen. Voor hen wordt een politieke mening pas van belang wanneer deze geïnformeerd tot stand komt. Zij ergeren zich aan burgers die ‘zomaar iets roepen’. Impliciet wordt daarmee een morele plicht tot kennisverzameling ingesteld:

Resp. 1: “Ik vind het echt schandalig, zeker met een hoge opleiding, dat ze het ook maar durven om naar zo’n Kieswijzer toe te gaan om dan te kijken waar je op moet stemmen. Dat vind ik nog erger dan zo’n no-no die ook van niks weet en dan maar op de PVV stemt omdat die daar nog een beetje warmte of zorg vandaan voelt, dan iemand met een opleiding die het vertikt om kranten goed te lezen en dan zegt van ‘nou, dan ga ik een lijstje invullen.’”

Resp. 2: “De meeste mensen willen het gewoon niet horen. En kunnen het niet horen, willen het niet horen. Begrijpen er niks van. [...] Heel veel mensen hebben te weinig, daar hebben politici nu ook mee te maken, heel veel mensen weten gewoon heel weinig, willen heel weinig weten.”

Resp. 10: “[...] net als mensen die zeggen van ‘het zijn allemaal zakkenvullers daar’, dan denk ik van sodemieter op joh, ga jij het dan doen. Ja, wie wil zo’n baan nou doen, het is toch hartstikke ingewikkeld, harstikke zwaar.”

Het zijn vooral de geïnterviewden die zich vaak hebben laten kennen als begripvol naar de politiek en politici toe die dit standpunt huldigen. Voor deze burgers geldt met name

dat je pas hard mag zijn, wanneer je jezelf voldoende hebt geïnformeerd. Daarnaast zien zij sommige medeburgers, zeker van jongere generaties, als te verwend. Mensen weten eigenlijk niet meer wat het is om 'echt' iets te moeten doen, om met 'echte' problemen te moeten omgaan. De moraal is verschoven omdat mensen in teveel welvaart hebben kunnen leven:

Resp. 1: "Ik denk dat mensen hier in het Westen zo verwend zijn dat als dat weg valt, dan bijten ze hier elkaar de keel af. Op het gevaar af dat ik pedant ga lopen doen. Maar het is heel veel onkunde. Gebrek aan kennis. Nauwelijks weten hoe het historisch gegroeid is, maar ook geen benul hebben van hoe het in elkaar steekt. En als je dan inderdaad nog wat kranten hebt die het wel lekker vinden om daar een beetje in te stoken. [...] voor de grote ongeschoolde massa, en die hebben we gewoon altijd nog hoor. Want iedereen gaat nu wel naar school. Maar mensen die niet in politiek geïnteresseerd zijn, of de samenleving, maar die wel bij het minste of geringste een hele grote bek opentrekken. Dat is de PVV aanhang."

Resp. 7: "[...] ik ben groot gebracht met een arbeidsmoraal. Je werkt voor je geld. Werk je niet, krijg je geen geld. Ja, bijstand. Maar je werkt. Als je geld wilt hebben, moet je werken. Als je... dat betekent dat hoe ouder die generatie wordt, hoe minder er van die generatie... die volgende generatie die instroomt en alleen het fenomeen basisinkomen kent, daarin zal je veel meer mensen, individuen hebben die de neiging hebben om niets te doen."

Resp. 9: "Nou doordat we in een gigantische welvaart hebben gezeten. Heel langdurige welvaartsperiode die tot voor kort alleen maar heeft opgebouwd. Dus daar zijn zeker twee of drie generaties in opgegroeid, die weten niet beter. [...] En die weten ook niet hoe moeilijk het is om van daar uit weer iets rechtvaardiger als samenleving in te richten. Kind en badwater zie je dan nog wel eens in een keer onderuit gaan."

Er moet niet altijd meteen naar Den Haag worden gekeken. Burgers hebben zelf ook een plicht zich in te zetten:

Resp. 7: "Ja men moet wel verantwoordelijkheid nemen en niet achterover gaan leunen en gaan roepen 'de overheid moet maar voor ons zorgen', dat moet absoluut niet. De eerste zorg die ligt bij jezelf, die eerste verantwoordelijkheid."

Resp. 11: "Niet alleen de politiek kan ervoor zorgen dat het beter gaat, daar zullen we zelf ook wat aan moeten doen. We kunnen allemaal wel zeggen van de politiek moet zorgen dat wij uit dit dal komen, maar dat is niet alleen aan de politici om ons uit dit dal te krijgen. Waar zullen daar zelf inderdaad ons best voor moeten doen en ook de economie proberen te stimuleren. Al dat soort dingen, weet je, de politiek kan niet in z'n eentje zorgen dat we eruit komen, denk ik."

Resp. 13: Maar dat ik nu ook wel denk van 'het is ook wel makkelijk om dat allemaal te roepen', maar als ik dan iets anders wil, dan vind ik ook dat ik dat zelf moet organiseren. Alleen maar mopperen vind ik ook niet terecht. Als ik dan iets anders wil dan moet ik dat zelf in mijn buurt regelen. En het grootschalige en al die groenten uit het buitenland en nou ja, daar kan ik me dan aan storen in de supermarkt dat er van alles ligt uit weet ik veel waar, maar niet gewoon wortels uit Nederland. Maar daar kan ik dan zelf iets aan doen door bijvoorbeeld een volkstuin te beginnen of zo."

Tussen de regels door kunnen mensen wel eens uithalen naar hun medeburgers. Vooral op het punt van informatievoorziening wordt een zekere eis neergelegd bij medeburgers. Burgers die zomaar dingen roepen zonder zich echt te hebben geïnteresseerd worden dan gezien als een hinderlijke ruis in het publieke debat. Volgens deze kritisch burgers moet er aan een zekere actieve plicht worden voldaan: jezelf informeren, bewust worden van je plek in de samenleving en jezelf actief nuttig maken. Goed burgerschap valt dan samen met actief burgerschap.

5.4 Afsluiting

In dit hoofdstuk zijn de ervaringen van burger besproken wanneer zij de politiek ontmoeten. Daarmee is gepoogd om een beeld van de burger te schetsen. Burgers zien politiek vooral wanneer het hen persoonlijk raakt in het dagelijks leven. Ondanks dat zij menen dat politiek overall is, wordt politiek pas als ‘echt’ ervaren wanneer zijzelf impact ervaren. Positieve ervaringen met politiek zijn vooral klein en dichtbij tegenover groots en ver weg. Op het niveau van de nationale politieke sfeer en beleidssystemen worden de meeste negatieve ervaringen verteld.

In de betrokkenheid die burgers voelen is het juist op dat laatste niveau waar een teleurstelling is ontstaan: je hebt bar weinig invloed als burger. Om deze houding van burgers te kunnen begrijpen is het belangrijk om goed in beeld te hebben waar zij zich in hun denken op oriënteren: de school van het kind, gedoe op het werk, ruzie met een ambtenaar. De WRR schrijft dan ook in haar rapport *Vertrouwen in Burgers*: “De alledaagse leefomgeving vormt een belangrijk aangrijpingspunt voor burgerbetrokkenheid [...]” Volgens de WRR moet bij de alledaagse leefomgeving niet enkel worden gedacht aan ‘de buurt’ omdat: “[...] de alledaagse leefomgeving wordt immers ook voor een belangrijk deel bepaald door opleidingen, werk en vrijetijdsbesteding met inbegrip van internet” (WRR, 2012: 210). Het ‘alledaagse’ is maatgevend voor de verwachtingen van de politiek.

Er is daarom een gevoel ontstaan dat politiek juist een obstakel is om deze maatschappelijke betrokkenheid te uiten. Toch wordt er tijdens verkiezingen een mandaat gegeven aan de politiek. Dit mandaat is staatsrechtelijk gezien duidelijk: Een stem is een stem waarmee je de verantwoordelijkheden voor het democratisch bestuur voor een bepaalde termijn afgeeft. Toch zijn er elementen in het stem- en verkiezingsproces die maken dat de ervaring die burgers hebben het mandaat minder duidelijk maakt. Er is een zekere voorzichtige terughoudendheid waarmee het mandaat wordt afgegeven. Desondanks betekent dat voor de meeste burgers niet dat er verandering gewenst is in het kiessysteem.

Daarbij zijn het ook niet alleen de politici en partijen die aan een kritisch blik worden onderworpen. Ook medeburgers wordt een zekere eis gesteld. Een actieve interesse en het nemen van verantwoordelijkheid zijn daarin burgerlijke deugden.

6. Burgers en de overheid

De poen die hier wordt verdiend, wordt in De Haag verdeeld en in Amsterdam over de baliek gerot. Of wou je bewere van niet soms? Bij die ehh... kom hoe heet... o ja, die Stopera daar blijke in ene vijftig miljoen pleite! Daar wor geen eens meer naar gezocht! Is an die strijkstok blijve hange van die bunkerbouwers... Stelletje uitnemers! Lane ze een keer gewoon gaan werreke in plaats van heel de dag zitte te ouwehoere waaro ze nou weer es motte gaan knage...

- J.A. Deelder, De ziekte van Hedel

Het hoofdthema in dit onderzoek is de relatie tussen de burger en de politiek. In de hoofdstukken 4 en 5 is deze relatie uitgebreid besproken. Toch is het voor het totaalbeeld relevant om ook de relatie tussen de burger en de overheid te bespreken. Voor burgers kunnen de politiek en overheid nogal eens door elkaar heen lopen, zeker in hun dagelijkse beleving. Politiek en overheid zijn hierin vaak twee zijden van dezelfde munt.

Uiteraard is de overheid, net zoals de politiek, een groot begrip waarmee enkel een zekere maatschappelijke sfeer kan worden aangewezen. En hoewel we vaak spreken van ‘de overheid’ is het de vraag waar burgers zich concreet op richten wanneer zij de overheid in het dagelijks leven bespreken. De vraag in dit hoofdstuk is dan ook hoe burgers de overheid zien, ervaren en waarderen.

Om daar een beeld van te krijgen worden ten eerste de ideeën rond ‘de overheid’ besproken: Welke begripsopvattingen hebben burgers van ‘de overheid’? Waar zien zij de overheid in het dagelijks leven? En welke taken vinden zij dat een overheid heeft? Burgers hebben een nogal gevarieerd beeld van de overheid, zeker in haar relatie met ‘de politiek’. Vervolgens kunnen we meer concreet kijken naar het contact dat burgers hebben met ‘de overheid’. Wat voor ervaringen hebben zij met de overheid? En hoe voelen zij zich benaderd door de overheid?

In het verlengde van de ervaringen met de overheid ligt ook de waardering voor de overheid. Burgers komen via allerlei arrangementen in aanraking met de overheid. In dit onderzoek is daarom gevraagd hoe burgers kijken naar twee bekende facetten van de overheid: de bureaucratie en de ambtenarij.

6.1 Overheid en bestuur

De verhouding tussen ‘de politiek’ en ‘de overheid’ is niet gemakkelijk te definiëren, maar dat ze een zekere verhouding hebben is duidelijk: *“In one way or another ‘political’ is generally juxtaposed to ‘state’ or at least is brought into relation with it. The state thus appears as something political, the political as something pertaining to the state – obviously an unsatisfactory circle”* (Schmitt, 1927). Voor burgers geldt ook dat zij worstelen met de vraag die Carl Schmitt zich stelt: Hoe verhouden deze twee concepten zich tot elkaar?

Er is geen expliciete definitie van ‘de overheid’ gevraagd aan de deelnemers. Toch waren er een paar burgers die uit zichzelf een definitie van de overheid formuleerden. Zij richten zich daarbij altijd tot de verhouding tussen politiek en overheid. Grofweg is in de ogen van burgers de overheid het uitvoeringsapparaat van de politieke besluitvorming:

Resp. 1: “Nou ja, die organiseert een soort gemeenschappelijk belang van de samenleving, dus een soort grootste gemene deler, en daar hangen we op zo. En je hebt natuurlijk, omdat we het ook steeds over politiek hebben, kijk je hebt de overheid, en de politiek geeft richting aan dat ambtenarenapparaat. Wat we de overheid noemen. Besturen. Besturen, dat is wat de overheid eigenlijk doet ja.”

Resp. 5: “De overheid is het conglomeraat van alle ministeries en de uitvloeisels daarvan.”

Resp. 8: “He, en waar je ook voor moet oppassen is de term ‘de overheid’ of ‘de staat’ want die bestaat wat mij betreft in deze helemaal niet. Het zijn wij met zijn allen in deze democratie die besloten hebben dat die regeling er is. En dat is niet een of ander vaag grijs ongrijpbaar iets wat ‘de overheid’ heet. Nee, het zijn wij met ons allen. En wij hebben dat besloten.”

Resp. 9: “De overheid is in feite het zeg maar het hele.. werkende systeem. En de politiek is het beslissende systeem wat zich natuurlijk... politiek is in die zin niet de overheid.”

Resp. 15: “Ja, natuurlijk, er zijn ook weer dingen die de overheid verzonnen heeft, maar ja, wie is de overheid? Dan komt toch weer de politiek denk ik om de hoek kijken. Dus eigenlijk is het eigenlijk een twee eenheid. Ook een overheid opereert van wat is opgelegd wat de politiek ooit besloten heeft in wetten en regels.”

In deze definities valt al te lezen dat mensen verschillende elementen benoemen van wat een overheid is. Het kunnen de organisaties zijn, het kunnen de ambtenaren zijn of het kan eigenlijk alleen maar een idee zijn. Het is daarmee voor veel burgers veel minder duidelijk wat nou precies ‘de overheid’ is. Het enige punt waarop mensen elkaar lijken te vinden is in het duiden van de overheid als ‘uitvoerder’. Maar waar dat precies begint en waar dat eindigt is niet duidelijk.

Overheid en politiek: Analyse van woordassociaties

Een deel van de verwarring kunnen we aflezen uit de woordassociaties die worden gegeven voor de termen ‘Overheid’ en ‘Politiek’. Daarin kunnen we zien dat burgers associaties van vergelijkbare strekking hebben bij deze twee termen:

Respondent	Overheid	Politiek
1	Goed	Goed.
2	Belangrijk	Noodzakelijk
3	Bestuur	Bestuur
4	Moet ook bestaan	Je hebt er allemaal mee te maken
5	Emmertje.	Emmertje. Kotsen.

6	Slecht.	Verdeler van wat er geproduceerd wordt.
7	Niet te groot.	Ondoorzichtig.
8	Ook een noodzakelijk kwaad.	Noodzakelijk kwaad.
9	Maatschappij.	Discussie.
10	Die regelen dat wij een beetje aardig met elkaar samen leven.	Rutte.
11	Regelt dingen.	Regelt zaken.
12	Bedriegers.	Regels.
13	Zorg.	Lelijk.
14	Abstract.	Wat is dat nou eigenlijk precies.
15	Niet eerlijk.	Niet eerlijk.
16	Wetgeving.	Bestuur.

Tabel 6.1: Woordassociaties bij 'Overheid' en 'Politiek'

Een mogelijke verklaring voor de vergelijkbare associaties zou kunnen zijn dat de vraagstelling deze antwoorden uitlokte. Daar zou tegenin kunnen worden gebracht dat in de interviewtekst het woord 'Overheid' als tweede woord werd genoemd in de eerste rij woorden en dat het woord 'Politiek' als derde in de tweede rij woorden werd genoemd. Tussen deze twee rijen zaten eerst nog zes open vragen die gemiddeld twintig minuten duurde om te beantwoorden. Er zat dus flink wat tijd en gesprekstof tussen deze associaties.

Overheid en politiek zijn in de ogen van burgers sferen die sterk met elkaar verbonden zijn, waarbij de overheid een verlengstuk van de politiek is. De overheid kan daarbij rekenen op een licht negatievere associatie dan politiek wanneer we de associaties interpreteren naar waardeoordeel:

	Overheid	Politiek
Positief	3/16	2/16
Negatief	6/16	5/16
<i>Anders</i>	<i>7/16</i>	<i>9/16</i>

Tabel 6.2: Waardeoordeel associaties bij overheid en politiek

Op basis van Tabel 6.2 wordt weinig duidelijk over hoe burgers de overheid en de politiek waarderen. Maar er is een opvallende structuur in de waardering van burgers te herkennen in alle woordassociaties gezamenlijk.

Wanneer we de tabellen bekijken in Appendix 2. kunnen we verschillende betekenissen lezen in de associaties van de geïnterviewde burgers. Voor deze analyse is gekozen om de associaties te beoordelen op een 'positieve' of 'negatieve' uitspraak. Omdat de vraagstelling niet om een uitgebreid, beredeneerd antwoord ging, is er weinig te zeggen over de precieze betekenis van een 'positieve' of 'negatieve' associatie. Om te beoordelen of een associatie positief of negatief was is vaak het woord zelf als uitgangspunt genomen: 'leugenaar' is waarschijnlijk geen positieve kwalificatie, terwijl 'nodig' dat wel is. Wanneer een respondent 'nodig' antwoord als associatie hoeft dat niet per se een zeer positieve waardering te zijn voor

de eigen ervaring of beleving van de praktijk, maar het is minstens een uiting van de erkenning van het bestaansrecht. Daarbij zijn er ook veel associaties die zich moeilijk lieten interpreteren als positief of negatief. Hierbij was het antwoord vaak een functieomschrijving of een naam van een persoon. Deze antwoorden vallen in de categorie ‘anders’. Deze antwoorden zijn daarmee vaak redelijk neutraal.

Hoewel over een steekproef van zestien respondenten geen generaliseerbare uitspraken zijn te doen, neemt dat niet weg dat er wel een interessant beeld naar voren komt. Als we de twee tabellen vergelijken valt op dat er voor ‘vaste’ elementen positievere associaties zijn dan voor ‘losse’ elementen. Vaste elementen zijn instituties waar duidelijke rollen en afgebakende posities gelden. Losse elementen zijn instituties die meer aan verandering onderhevig zijn. In Tabel 6.3 zien we de top 9 negatieve associaties. Deze kunnen we kenmerken als ‘losse’ elementen. In Tabel 6.4 zien we de top 10 positieve associaties. Deze associaties kunnen we daarentegen kenmerken als ‘vaste’ elementen. Als we dit iets specifieker willen verwoorden zouden we voorzichtig kunnen zeggen dat ‘vaste’ elementen de rechtstatelijk elementen zijn en de ‘losse’ elementen worden meer gekenmerkt door het democratische.

Nummer	Woord	Positief/Negatief Saldo
1.	Politicus	-7
2.	Beleid	-3
3.	Overheid	-3
4.	Politiek	-3
5.	Koning	-3
6.	Tweede Kamer	-2
7.	Belasting	-2
8.	Ministerie van Financiën	-2
9.	Gemeente	-1

Tabel 6.3: Top 9 Negatieve associaties

Nummer	Woord	Positief/Negatief Saldo
1.	Rechter	+9
2.	Burgemeester	+5
3.	Grondwet	+5
4.	Wet	+5
5.	Politie	+3
6.	Minister	+3
7.	Eerste Kamer	+2
8.	Subsidie	0
9.	Senaat	0
10.	Ambtenaar	0

Tabel 6.4: Top 10 Positieve associaties

Vaste of rechtstatelijk elementen zijn bijvoorbeeld een rechter, een burgemeester, de politie, en een minister omdat zij niet direct gekozen worden. Ook de Eerste Kamer wordt niet direct maar getrapd gekozen. Daarbij worden ook de Grondwet en de wet per saldo positiever geassocieerd. De Grondwet is zeer moeilijk te veranderen en mensen waarderen dat in associaties als ‘heilig’, ‘basis’, ‘waken’, ‘uitgangspunt’ en ‘essentieel’. Wellicht wordt hierin uitgedrukt dat de vastigheid waarmee het politiek-bestuurlijke speelveld wordt bepaald door burgers als positief wordt ervaren.

De overwegend negatieve associaties zijn meer ‘los’ is. De politicus wordt het meest negatief geassocieerd, gevolgd door beleid, overheid, politiek, koning en Tweede Kamer. We zouden kunnen zeggen dat deze woorden in de ervaring van burgers meer marge hebben voor beweging of verandering. Zelfs in het idee ‘koning’ zit een zekere marge: we accepteren het vanwege zijn positieve rol, maar we weten dat we zonder zouden kunnen.

Of hier een verband bestaat en hoe dat verband er uit ziet is niet af te leiden uit deze tabellen. Wel kunnen we vragen stellen over deze specifieke bevindingen. Bijvoorbeeld, de positieve associaties kunnen ook staan voor politieke en bestuurlijke elementen die minder zichtbaar zijn, waardoor mensen eerder afgaan op het achterliggende idee van deze elementen. De negatieve associaties zijn vaak meer zichtbaar in het dagelijks leven van burgers en kunnen daarom sterker geassocieerd worden met de daadwerkelijke praktijk die mensen ervaren. Daarbij past ook de overwegend negatieve associaties met ‘belasting’ en ‘Ministerie van Financiën’ waarbij wordt aangegeven dat mensen daar een meer direct relatie mee ervaren omdat ze moeten ‘betalen’, zoals veelvuldig is genoemd.

Interessant is de verhouding tussen ‘Tweede Kamer’ (-2) en ‘Wet’ (+5) waar een groot verschil tussen bestaat, hoewel wetten juist worden besproken, geamendeerd en aangenomen in diezelfde Tweede Kamer. De verhouding tussen beiden tabellen wordt wellicht het best geïllustreerd door dit verschil, waarbij over het beeld ontstaat dat over het algemeen rechtstatelijke elementen positiever worden geassocieerd dan de democratische elementen.

In deze interpretatie gaat het om mogelijke verklaringen, maar het beeld dat uit de associaties naar voren komt biedt een interessante vergelijking. Grofweg kunnen we uit deze tabellen lezen dat ‘vaste’ staatsrechtelijke instituties die meer onzichtbaar functioneren positiever worden geassocieerd dan de ‘losse’ democratische instituties die meer op de voorgrond treden.

Als we de verhouding tussen ‘de politiek’ en ‘de overheid’ die burgers ervaren willen begrijpen dan biedt deze analyse een richting voor hoe we de verschillende elementen die politiek en overheid maken kunnen ordenen. In termen van ‘Overheid’ en ‘Politiek’ is de overheid voornamelijk een verlengstuk van de politiek volgens burgers. Maar als we deze termen invullen met meer concrete ambten en organen ontstaat er voornamelijk een duidelijker onderscheid in ‘vaste’ en ‘losse’ instituties.

Taken van de overheid

Dus wat is het precies dat de overheid doet en zou moeten doen volgens burgers? Welke functie en taak heeft ‘de overheid’? In de ideevorming over de overheid is er voor sommige burgers een duidelijke oriëntatie op het verzorgen en regelen van ‘basisvoorzieningen’:

Resp. 2: “[...] ik vind dat de overheid de zorg heeft. Als we namelijk een heel geciviliseerde samenleving zijn, wat we pretenderen te zijn, dan hebben we, en een rijke samenleving, wat we ook zijn, dan kunnen dat soort dingen betaald worden door de overheid.”

Resp. 7: “Ik denk wel dat de overheid er is om ons burgers te ondersteunen, ja.. te onderhouden.. om wel zo’n sociaal vangnet te hebben.”

Resp. 13: “Ja, ik ben misschien toch wel een beetje voor een overheid die voor z’n burgers zorgt of zo. [...] Ik vind wel dat een overheid daarvoor verantwoordelijk is en dat moet toch een soort vangnet zijn voor, er moeten basisvoorzieningen geregeld zijn.”

Dit idee wordt daarbij door sommige burgers niet heel specifiek toegelicht. Het lijkt daarin meer een leidend principe te zijn dat een overheid verantwoordelijk is voor het zorgen voor burgers. Bij burgers met een dergelijke opvatting richt deze zorg zich dan ook vaak op ‘sociale’ aspecten zoals het verzorgen van een materiele basis in inkomen en huisvesting. Toch is het verzorgen van een zekere basis niet altijd alleen een ‘sociale’ zorg. Twee respondenten refereren ook aan de klassieke functie van de Nederlandse overheid waarin een basisvoorziening niet per se een sociale zekerheid is, maar met name een fysieke zekerheid:

Resp. 3: “Ik denk sociale zekerheid, bestuur van het land. Maar ook zorgen dat we niet met z’n allen onder water staan. [...] Letterlijk onder water staan. Dus het bijhouden van dijken.”

Resp. 8: “En het is wel een feit dat wij hier met zijn allen nog steeds droge voeten hebben en dat gaat niet vanzelf.”

Twee burgers zijn uitgesproken over de reden waarom een overheid een verzorgende functie moet hebben voor basisvoorzieningen. Volgens hen is het niet enkel vanwege het welzijn van burgers, maar met name ook de maatschappelijke stabiliteit die wordt bereikt door dergelijke voorzieningen:

Resp. 1: “[...] de overheid heeft daar een grote verantwoordelijkheid in. En dan is het vooral om te voorkomen dat de pleuris uitbreekt.”

Resp. 9: “[...] kijk [wat] de sociaaldemocratische staat, het Rijnlands model, als voordeel heeft is dat een bepaalde maatschappelijke stabiliteit. En als je dat helemaal loslaat dan krijg je een samenleving waar ongelooflijk veel ontwrichting ook motoren worden voor allerlei dingen.”

De functie die een overheid heeft is in deze opvattingen het zorgen voor maatschappelijke stabiliteit en zekerheid door het verzorgen van basisvoorzieningen. Daarmee klinkt het alsof de overheid een grote en belangrijke taak heeft voor de maatschappij. Toch is het niet zo dat burgers massaal de aanwezigheid van de overheid ervaren in hun dagelijks leven. Hoewel alle burgers zich bewust zijn van hun relatie tot de overheid varieert de mate waarin zij dit ervaren wel sterk.

Het contact met de overheid

Er zijn tal van arrangementen waarlangs burgers te maken krijgen met de overheid. De kinderen gaan naar school, een rijbewijs moet worden verlengd, de belastingaangifte moet worden ingevuld. Daarnaast valt er natuurlijk ook te denken aan minder actieve en minder directe manieren waarop een burger te maken krijgt met de overheid, bijvoorbeeld door inspecties van de Voedsel- en Warenautoriteit of het monetair beleid van de Nederlandsche Bank. De zichtbaarheid van alle overheidstaken kan voor burgers nogal verschillen. Daemen en Thomassen merken over dit contact op dat: “De indirectheid van het contact van de burger met de overheid is een fundamenteel kenmerk van ons politiek systeem. Deze fundamentele afstand kan gemakkelijk leiden tot contactstoringen tussen burger en overheid: afstand als politiek probleem” (Daemen & Thomassen, 1993)

Voor sommige burgers is er in hun beleving maar weinig waarin zij te maken krijgen met de overheid. De verkeersregels, het betalen van belasting en het aanvragen van een paspoort zijn daarin dan de duidelijkste voorbeelden. Deze burgers ervaren hun contact met de overheid voornamelijk door hele directe of zichtbare praktijken:

Resp. 3: “Ik denk dat de meest directe is gewoon verkeersregels denk ik. Dan heb je altijd te maken met de overheid. Denk dat dat ook de meest directe manier is waarop je met de overheid te maken hebt.”

Resp. 4: “Nou net zoals iedereen. Als je je belasting niet op tijd betaald krijg je een deurwaarder aan de deur. Ik bedoel, als je je auto verkeerd parkeert krijg je een boete. Ik heb eigenlijk niet zoveel met de overheid van doen.”

Resp. 7: “Aanbestedingen. Ja. Openbare aanbestedingen. [...] Zakelijk.”

Resp. 14: “Bijvoorbeeld als ik een nieuw paspoort moet aanvragen. Nou ik kan niet.... Nou het kan online, maar dan moet ik weer met m'n digi-d en dan kan ik dat wachtwoord weer niet vinden. [...]. Ja. En wat heb je verder met een overheid te maken? Ja, eigenlijk niet zoveel nee.”

Resp. 15: “Ja... in je belastinggebeuren, dat soort dingen kom je er mee in aanraking. Voor de rest kom je er eigenlijk niet echt mee in aanraking.”

De grootte of reikwijdte van de overheid wordt door deze burgers niet als erg verstrekkend ervaren. Ondanks dat deze burgers wellicht op veel meer manieren met de overheid te maken krijgen is hun beleving van dat contact beperkt tot directe praktijken.

Hiertegen over staan burgers die een beleving hebben waarbij de overheid op veel momenten het leven binnenkomt. De impact van overheidsbeleid of de hoeveelheid aan arrangementen maken dat deze burgers de aanwezigheid van de overheid in hun leven sterker ervaren:

Resp. 1: “Ja, als ik een bekeuring krijg op m’n brommertje. Nouja, en m’n uitkering die ik beur natuurlijk. En nou is dat niet echt een uitkering, dat is een verzekering. Het is een uitkering vanuit een verzekering. Maar goed, dat wordt ook wel door de staat georganiseerd, dus in die zin heb ik daar wel degelijk mee te maken.”

Resp. 6: “Nou op tig manieren he. Belastingen. Paspoorten. Rijbewijzen. Belasting betalen he van je huis van de grond en van het pand. Rioolrecht. Waterzuivering geloof ik zelfs voor een deel via de provincie dan. De uitvoerende macht he, de politie. Dat is al een zijtak van de overheid natuurlijk.”

Resp. 11: “[...] wat de overheid betreft den ik dat je daar voornamelijk zeg maar je toeslagen vandaan krijgt, van de overheid. Dus dat is wat mij in mijn dagelijks leven toch eens in de maand op de bankrekening erg prettig is dat de overheid dat soort dingen regelt. Nou ik ben natuurlijk een ambtenaar, dus dan hoor je bij de overheid, dus op die manier heb ik in mijn dagelijks leven toch aardig met de overheid te maken, dus dat.”

Het is natuurlijk zo dat het per burger en per levensfase kan verschillen hoe vaak of intens een burger met de overheid te maken heeft. Maar daar bovenop komt ook een variatie in de beleving van hoe vaak en intens een burger te maken heeft met de overheid. Daarbij kan worden afgevraagd hoe de ideeën die mensen hebben over ‘de overheid’ samenvallen met het contact dat zij ervaren. Geïnterviewde 2 geeft bijvoorbeeld aan dat de overheid zorg moet dragen voor burgers omdat we een rijk land zijn. Er zit echter een vrij negatieve teneur in haar beschrijving van hoe zij de overheid ervaart in haar leven. Zij richt zich daarbij op administratieve praktijken zoals de eisen die aan een pasfoto voor een rijbewijs worden gesteld. De overheid een grote, belangrijke functie toekennen betekent niet automatisch een positieve waardering voor het contact dat een burger met een overheid heeft. Dus op welke manier waarderen burgers de overheid?

Tijdens de gesprekken is aan burgers de vraag gesteld of zij een positieve en een negatieve ervaring met de overheid konden vertellen. Het viel daarbij op dat er soms best lang over de antwoorden werd nagedacht waarbij burgers zichzelf afvroegen of zij überhaupt wel iets uitgesproken positief of negatief konden ervaren met een overheid. Daarop werd er doorgevraagd of zij misschien een voorbeeld konden geven.

Positieve voorbeelden werden voornamelijk gekenmerkt door een financiële ondersteuning aan de burger vanuit de overheid. Deze voorbeelden komen overeen met de taakopvatting van de overheid als een verzorger van basisvoorzieningen:

Resp. 1: “Ja, kijk ik heb zelf nooit gevraagd om afgekeurd te worden, ik ben veel te lang door blijven rollen. En het was die keuringsarts, en die is dan toch op dat moment een vertegenwoordiger van de verzekeraar, maar dat hangt dan ook wel weer onder de overheid vind ik dan, die op een gegeven

ogenblik zei ‘nou is het klaar, kappen ermee, je gaat nooit meer aan het werk, want dan zie ik je hangen’. Dus dat is wel een hele, vond ik, positieve ervaring. Dat er op zo’n manier om je gegeven werd en voor je gezorgd werd.”

Resp. 10: “[...] toen mijn zoon naar school moest en ik werkte, toen kon hij niet hier in de wijk want er was geen overblijfmogelijkheid, dat was alleen maar op de school daar. En de naschoolse opvang was helemaal in Kattenbroek. Weet je, dat is naderhand wel geregeld. [...] Nou ja, ze hebben het natuurlijk wel gefaciliteerd, enorm, vooral in het begin. Nu moeten mensen veel meer zelf betalen, maar mijn kind heeft nog volledig gesubsidieerd opgevangen geweest.”

Resp. 16: “Nou het positieve vond ik dus wel dat de PGB’s ingevoerd werden. Toen dacht ik wel van ‘dat is goed’. Want je kunt zelf ook goed bedenken van ‘wat heeft mijn kind nodig’, dus als ouders kun je dat prima verwoorden. En als je daar de middelen voor krijgt kun je dat ook prima organiseren. Maar eigenlijk heeft dat goed uitpakkt.”

Daarnaast richten positieve voorbeelden zich ook op het functioneren van overheidsorganisaties waarmee burgers positief contact hebben ervaren:

Resp. 5: “Problemen met de fiscus. Dat wordt keurig netjes opgelost, altijd, altijd. Die mensen zijn tot alle compromissen bereid. Op het moment dat je een probleem hebt met de fiscus dan ga je er naar toe, er wordt naar je geluisterd en zo’n inspecteur van de belastingdienst die probeert echt alles te doen om in jouw richting de zaak op te lossen. Dat is wel positief, maar dat is de fiscus.”

Resp. 6: “Ja, nou dat zit meer in het administratieve.. of dat ik vind dat bij Gemeentehuizen als je daar komt, want dan praat je over de overheid als je in het Gemeentehuis komt, dan vind ik dat heel prettig. Ik vind dat de mensen daar goed werken, snap je als je daar komt. [...] Om het Gemeentehuis binnen te komen, ja. Je wordt goed voorgelicht, je wordt goed te woord gestaan, je hebt echt het gevoel of het idee van je bent welkom.”

Toch was het voor burgers lastig om met positieve voorbeelden te komen voor het contact met de overheid. Ondanks dat sommige burgers wel positieve ervaringen hebben betekent dit niet dat zij een algehele positieve houding hebben ten opzichte van de overheid. Net als in het geval van de politiek lijkt de overheid ook last te hebben van de cynische realiteit dat de goede dingen soms simpelweg niet opvallen:

Resp. 7: “Jeetje, die zal er vast wel zijn maar die is zo gewoon dat het je niet opvalt.”

Resp. 8: “[...] er zijn ook geen dagen dat ik de dag doorkom of beëindig met ‘hoi leve de overheid vandaag’. Nee, niet echt nee.”

Zeer uitgesproken negatieve ervaringen hebben burgers daarentegen ook niet zo veelvuldig. Een negatieve ervaring kan wel sterk worden beleefd, maar dit betekent niet dat ‘de overheid’ in het algemeen daarmee sterk wordt beoordeeld. Burgers richten zich in hun negatieve ervaring op bureaucratie of op concreet beleid.

Ten aanzien van concreet beleid worden hierin politieke keuzes aan de overheid toegeschreven. Dat het onderscheid tussen politiek en overheid soms niet helemaal duidelijk is komt hierin naar voren:

Resp. 11: “Negatief is dat ze ons loon al weet ik veel hoeveel jaar bevrozen. Erg negatief. En positief was begin van het jaar dat er heel blij geroepen werd dat de bevrozing voorbij was totdat er twee weken later geroepen werd dat voor alle ambtenaren geldt, behalve voor het basisonderwijs en toen werd het weer een negatieve ervaring [lachen]. Dat was iets waar heel veel collega’s van mij zoiets van hadden ‘zijn we eindelijk blij met de overheid, krijgen eindelijk alle ambtenaren een loonsverhoging, en dan geldt dat voor iedereen behalve voor basisonderwijs’, dus dat was een hele negatieve ervaring.”

Resp. 16: “Nou ik denk dat je bijvoorbeeld de manier hoe de PGB zeg maar nu weer teruggeschroefd is, hoe dat allemaal... dat noem ik een negatieve ervaring want daar ben ik het gewoon niet mee eens. En dan hebben wij nog niet eens de hele zware zorg zeg maar. Maar ik denk dat als je kinderen hebt die nog veel zorg nodig hebben en je daar toch al de laatste jaren als ouders heb je daar je best voor gedaan omdat voor elkaar te krijgen, en dat wordt nu eigenlijk weer dat je dat zelf moet gaan bewijzen dat je dat nodig hebt, dat vind ik wel negatief ja.”

Sommige negatieve ervaringen zijn meer specifiek op de overheid gericht. Dit zijn ervaringen met bureaucratie waarin de burger vastloopt in de systemen die overheidsorganisaties hanteren:

Resp. 12: “Ja, weet je, ik was gewoon niet echt goed geïnformeerd dat je dat dus zelf moest aanpassen op een gegeven moment. Je vult je belastingen in dus je denkt dat dat allemaal wel geregistreerd staat, en dat was gewoon niet echt duidelijk, dus dat was wel een negatieve ervaring. Dan krijg je zo’n leuke brief van ‘U heeft teveel zorgtoeslag gekregen’, of je maar even 800 zoveel wilt terug betalen. Of weet ik veel wat het was. Dat was wat minder gezellig ja.”

Resp. 13: “Nou ik moet dan meteen denken aan onze cliënten die dan met de overheid te maken krijgen doordat ze een digi-d moeten aanvragen, zich moeten aanmelden bij het UWV, en dan binnen 5 minuten zo’n beetje vastlopen omdat ze niet weten hoe ze het voor elkaar moeten krijgen. [...] Dat het op de computer al misgaat, dat als ze iets moeten aanvragen dat dat dan niet lukt. [...] Het is wel erg.. ik denk meteen aan mislukkingen!”

Wat opvalt in de bespreking van ‘de overheid’ is dat mensen weinig verbanden zoeken tussen de abstracte idee van een overheid en de ervaringen die zij hebben met de overheid. Positieve of negatieve ervaringen worden voornamelijk gezocht in concrete voorbeelden waarin zij gebruik konden maken van beleid of contact hadden met overheidsorganisaties. Burgers wijden niet vaak uit in een meer geïntegreerde, algemene beschouwing over de overheid waarin zij ideeën over de positie, functie en taak van de overheid verbinden aan hun eigen ervaringen.

Om een beter beeld te krijgen van hoe burgers zich verhouden tot de overheid is het daarom goed om aan te sluiten op de concrete voorbeelden die burgers noemen. In de

volgende paragraaf wordt er verder ingegaan op bestuur in de praktijk. Daarin zullen de beleidsuitvoering, bureaucratie en ambtenarij worden besproken.

6.2 Bestuur in de praktijk

Een belangrijke basis voor overheidsbeleid is wetgeving. Het dominante beeld dat burgers hebben van ‘de overheid als uitvoerder van politiek’ komt daarmee overeen. Toch is het verschil tussen wetgeving en beleid voor burgers niet altijd duidelijk. Enerzijds lijken burgers conceptueel vaak na te denken in de volgende verhouding: Politiek maakt wet → Overheid maakt daarop beleid.

Politiek	Overheid
<i>Wet</i>	<i>Beleid</i>

Maar ondanks dit conceptuele onderscheid hanteren burgers dit schema bijna niet wanneer zij spreken over de bestuurlijke praktijk. Naast dat burgers in abstracte termen een dergelijk beeld hebben, redeneren zij anderzijds zelf vaak vanuit praktijkvoorbeelden. Daarin verwaterd dit conceptuele model, waarbij het ‘juist’ toeschrijven van de ervaren praktijk aan ofwel politiek of overheid, ofwel wet of beleid kan verwateren. Er bestaat kort gezegd een verschil tussen een ietwat simpel kernidee over de verhouding overheid-politiek in abstracte zin en het herkennen van deze verhouding in de praktijk.

Associaties bij wetgeving en beleid

In de gesprekken is mensen gevraagd om te associëren op woorden die betrekking hadden op beleid en wetgeving. Wat opvalt is dat de woorden met betrekking tot beleid minder positief worden geassocieerd dan de woorden met betrekking tot wet.

	Belasting	Subsidie*	Grondwet	Wet	Beleid
Positief	3/16	3/15	6/16	6/16	3/16
Negatief	5/16	3/15	1/16	1/16	6/16
<i>Anders</i>	<i>8/16</i>	<i>9/15</i>	<i>9/16</i>	<i>9/16</i>	<i>6/16</i>

Tabel 6.5: Waardeoordeel associaties bij beleid en wetten

In tabel 6.5 staan de waarderingen in de associaties die mensen hebben bij beleid of wetgeving. Mensen associëren bij de woorden ‘Grondwet’ en ‘Wet’ overwegend in positieve bewoording: ‘heilig’, ‘essentieel’, ‘noodzakelijk’, ‘belangrijk’ en ‘goed’. Dergelijke associaties voeren de boventoon. Daartegenover zijn mensen een stuk minder eenduidig in hun associaties bij de woorden ‘Belasting’, ‘Subsidie’ of ‘Beleid’. Voornamelijk associaties bij het woord ‘Beleid’ zijn mensen meer negatief met termen als: ‘moeilijk’, ‘wollig’ en ‘mag vaak helderder’. ‘Belasting’ wordt geassocieerd als ‘noodzakelijk kwaad’, waar ‘Subsidie’ wordt geassocieerd met ‘nodig’ of ‘onnodig’. Mensen laten zich weinig expliciet in positieve termen uit.

De associaties geven een duidelijk signaal dat woorden met betrekking tot uitvoering (beleid) minder positief wordt gewaardeerd dan de basis voor de uitvoering (wet). Een

belangrijke oorzaak lijkt hiervoor te zijn dat beleid vaak wordt opgevat als datgene waar de burger zelf uiteindelijk mee te maken krijgt. Wetgeving wordt daarentegen meer als een principe opgevat: Het is goed dat er zoiets bestaat als wetgeving.

Beleidsuitvoering

Burgers weten soms niet goed of ze specifieke wetten, beleid of overheidsorganisaties verantwoordelijk moeten houden voor de praktijk waarmee zij te maken krijgen. In het denken over 'uitvoering' is de praktijk waarmee de burger zelf te maken krijgt het belangrijkste punt waarop zij oordelen over uitvoering. En juist deze praktijk van uitvoering kan nogal eens op onbegrip rekenen.

Ten eerste is er soms sprake van een spanningsveld tussen de individuele burger die te maken krijgt met beleid en de intrinsieke standaardisering van beleid. Ondanks dat beleidsmakers soms de ambitie hebben om 'maatwerk' te willen leveren is elk systeem uiteindelijk toch genoodzaakt ergens een uniforme lijn te trekken. De consequentie hiervan is dat in individuele gevallen 'de regels' voor burgers als erg onlogisch kunnen worden ervaren. Dit wordt geïllustreerd door twee burgers die de sollicitatieplicht bekritisieren:

Resp. 4: "[...] die man heeft 42 jaar gewerkt, die had er geen zin meer in. Die had bij een pensioenfonds in Zeist gewerkt, PGCM of zo. Dat is een van de grootste pensioenfonds van de Nederland. Dan denk ik bij mezelf ook van als je daar dan weggaat, en je hebt je hele leven administratief werk gedaan en je bent weggegaan, omdat je de mogelijkheid hebt gekregen om weg te gaan. Dan denk ik van ja, in zo'n geval vind ik dat toch dat ik denk van laat die man lekker met rust en laat hem lekker z'n weg zoeken met dat kleine klote uitkerinkje van hem. Dat is mijn opinie erover. Hij is 63 en hij moet nog tot z'n 66ste door blijven solliciteren, nog drie jaar. En hij heeft er geen zin in. Dus met andere woorden, je bent niet meer gemotiveerd. Nou daar zit een werkgever op te wachten, op een vent van 63 die niet meer gemotiveerd is."

Resp. 15: "Nee want ze voeren regels uit en die regels die slaan gewoon helemaal nergens op want ze laten je dingen doen waarvoor je niet gekwalificeerd bent. Ze laten je solliciteren ergens waar je niet voor gekwalificeerd bent. Als het tegenzit zadelen je ze met kosten op om eventueel een cursus te gaan doen van ik weet niet hoeveel geld. Nou ga jij maar in een uitkering lopen, dat geld heb je gewoon hard nodig, je houdt geen geld over voor nog een cursus te doen. Om extra. Je probeert al je hoofd boven water te houden."

Daarnaast is het soms niet helemaal duidelijk waar beleidsveranderingen vandaan komen en wat daarvoor de redenen zijn. In het volgende voorbeeld is de moeder met het PGB voor haar kind voornamelijk gericht op het vertellen van haar eigen verhaal, waarbij zij een poging doet om motieven en consequenties te begrijpen van de recente decentralisaties binnen het sociaal domein. Toch is het voor haar niet goed te begrijpen wat er precies achter dit soort veranderingen zit:

Resp. 16: "Wij hebben een zoon die komt in aanmerking voor een PGB. En dat wordt dus nu teruggegeven aan de gemeente. En dat moet zo snel mogelijk gebeuren maar dat krijg je niet zomaar in

een keer voor elkaar. Het voelt voor mij een beetje als van 'je hebt dus verantwoordelijkheid gegeven aan de burger om zelf te zorgen voor zijn zorg', om zelf zorg in te kopen he. En dat gaat eigenlijk hartstikke goed, maar op een of andere manier wordt dat nu weer teruggehaald en moet het door de gemeente overgenomen worden. Maar dat betekent eigenlijk dat je je hele verhaal dus weer opnieuw kunt gaan doen. En ben je weer afhankelijk, terwijl je eigenlijk hebt bewezen, je hebt gewoon vijf jaar lang dus zorg kunnen inkopen voor je zoon, dat wordt nu heel anders. Dan ben je weer afhankelijk van de goede wil of de deskundigheid van de persoon die tegenover jou zit aan tafel om te bepalen 'heb jij recht op PGB', en dat kan de gemeente eigenlijk nog niet waar maken omdat ze daar niet op voorbereid zijn."

In ditzelfde dossier verwoordt een andere burger vanuit haar eigen beroepspraktijk kernachtig haar onbegrip voor deze veranderingen:

Resp. 14: "Nou soms, als het dan gaat over die PGB's die niet betaald worden, daar heb ik ook iets mee te maken, ja het is ook allemaal niet te snappen."

Het is voor burgers soms niet geheel duidelijk wat de precieze motieven voor beleid zijn. In het perspectief van de burger kan beleid soms als onlogisch of ondoorzichtig worden ervaren. Het is niet gemakkelijk om in de eigen ervaringen de respectievelijke rollen van 'politiek-overheid' en 'wetgeving-beleid' te kunnen herkennen. Dit ongemak wordt geïllustreerd in de zoektocht van de volgende burger naar de verhouding die overheid en politiek tot elkaar zouden moeten hebben met betrekking tot de beleidspraktijk:

Resp. 1: "Want m'n oude moedertje van 89 die kreeg eerst drie uur hulp in de week en dat wordt opeens 2,5. En dan hebben ze ook weer met zo'n 'Quick Scan'. "We doen even een Quick Scan mevrouw [achternaam respondent]", en dan komt een of andere badmuts met een laptop die doet in Excel "Oh, 2,5 uur". Daar schieten ze al veel te ver in door. Maar daar kan je nog wat regelen. Daar kan je uren winnen. Maar bovenin niet. Die moeten gewoon vanuit een visie of een ideologie of een geloof kijken naar wat goed is voor de samenleving."

Bureaucratie en de ambtenarij

Een belangrijke term die door burgers wordt gebruikt om ongemak met overheidsbeleid te duiden is 'bureaucratie'. Dit begrip lijkt echter geen duidelijk afgebakende betekenis te hebben in het gebruik door mensen, maar het lijkt veelal een verzamelconcept te zijn voor het aanwijzen van allerlei dagelijks ongemak met overheden. Ook zijn lang niet alle burgers het eens over de diagnose dat er teveel bureaucratie zou bestaan zoals dat wel eens valt te beluisteren. Burgers geven daarnaast ook aan dat bureaucratie niet alleen is voorbehouden aan de overheid, maar dat (grote) bedrijven ook bureaucratisch kunnen zijn.

In de ogen van de burger zijn er grofweg twee elementen die zorgen dat iets kan worden bestempeld als bureaucratisch. Ten eerste wordt vaak benoemd dat er teveel regeltjes, teveel loketten en teveel formulieren zijn. Dit is iets waar de burger zelf ook mee te maken kan krijgen en waarvoor uit de eigen (werk-)ervaring wordt geput om deze diagnose te stellen:

Resp. 11: “Nou alle administratieve rompslomp die tegenwoordig moet en die vroeger niet moest, zorgt dat je dus heel veel extra werk hebt wat eigenlijk niet heel nodig is.”

Resp. 15: “Ja, teveel regels, teveel deurtjes waar je langs moet om iets voor elkaar te kunnen krijgen. Terwijl het in mijn ogen gewoon makkelijker kan. Hoe vaak bel je niet naar een gemeente en dan ‘Ja dan moet je Pietje hebben, of wacht even, Pietje is er niet, je wordt doorgeschakeld naar Jantje’, en Jantje zegt ‘Ik weet er niks van, je moet door naar Keesie’. Als ik zo’n afdeling bel van iets, dan wil daar gewoon antwoord, klaar.”

Ten tweede wordt benoemd dat er teveel mensen – in dit geval ambtenaren - betrokken zijn bij bepaalde processen. Daarvan wordt dan vaak afgevraagd waarom er eigenlijk zoveel verschillende mensen nodig zijn voor een bepaald proces:

Resp. 4: “Nou ja, er zijn natuurlijk al zolang je nog ambtenaren in het gemeentehuis ziet lopen die geen klote doen, die maar een beetje uit hun neus zitten te vreten en door dat gebouw heen wandelen, denk ik bij mezelf, ga eerst eens een keer voordat je, in dat bestel, trap er een zootje van die ambtenaren uit.”

Resp. 7: “Teveel bureaucratie in die zin dat er teveel ambtenaren zijn voor het werk dat ze moeten uitvoeren. En als dat niet past, dan moet het werk aangepast worden.”

Daarnaast ziet niet iedereen bureaucratie als een probleem dat is voorbehouden aan de overheid, maar dat ook bij grote bedrijven voorkomt waar sommige burgers zelf werkzaam zijn of zijn geweest:

Resp. 1: “Op de eerste plaats, die bureaucratie die is weer afhankelijk van hoe groot een organisatie is. Want je vindt bij grote bedrijven en zeker in de dienstverlening. Vroeger had je hier [naam bedrijf], daar werkten 1200 monteurs en ketelbouwers. En die hadden een boekhouder en zes tekenaars. En verder was het allemaal werkvolk. Dus dan had je helemaal geen bureaucratie. Iedereen stond lekker te punten, en te lassen en te klink nagelen en te doen. Maar naarmate de industrie meer dienstverlening is geworden en meer op papier en minder tastbaar van “zet er eens even druk op en als het lekt komt er water uit”. Het wordt allemaal veel ‘sponzier’ [Anglicisme], dus ontstaat er bureaucratie.”

Resp. 8: “Dat had als voordeel, je was klein, je was flexibel, je kon a la minute beslissingen nemen en dat werd ook gewoon gedaan. Wat er gebeurd is in de loop der jaren met dat bedrijf is dat het steeds groter is geworden, er is steeds globaler gaan opereren, steeds bureaucratischer geworden, steeds hiërarchischer geworden. En nu is het zo dat ik merk in mijn eigen tak waar ik dagelijks in functioneer dat er dingen zijn dat duurt nu al vier jaar en er is geen beslissing genomen.”

De gemene deler in deze twee elementen van de bureaucratieopvatting is het ‘teveel’. Wanneer er ‘teveel’ mensen, regels en loketten zijn om iets gedaan te krijgen dan ontstaat snel de indruk dat het oorspronkelijke doel wordt ondermijnd. Het gevoel bestaat dat deze ‘regeltjes’ dan ook zinloos zouden zijn en dat ze voornamelijk andere doelen zouden dienen. Burgers kunnen daarbij dan ook echt last hebben van bureaucratie, zoals deze leraar in het speciaal onderwijs vertolkt:

Resp. 11: “Ja, ja, het scheelt echt. Weet je toen ik net begon, je had je groep en je had wel de verplichting dat je elk vak zoveel uur in de week deed. En als je dat deed was het gewoon prima en als je aan het eind van het jaar de methode uit had was het in orde. En nu moet je voor lezen, voor rekenen, voor spelling, je moet allemaal groepsplannen, kinderen verdelen, elke groep heeft dit en dat moet je allemaal op papier hebben want de inspectie komt kijken of de papiertjes wel kloppen. En er moet een werkdocument zijn want dat moet je elke week aanpassen, dan denk ik van als ik zie dat Pietje het niet red dan pas ik dat aan. En als ik het dan niet op een papiertje zet dan wordt ik daar achteraf op aangewezen van ‘he hallo, dat moet ook wel op je papiertje staan, want als de inspectie komt dan moet je er wel wat opgeschreven hebben!’, en dan denk ja, als de inspectie ziet dat Pietje goed functioneert. [...] Ja weet je, het is wat je altijd hebt met regels he, de goeie lijden onder de slechten.”

Toch deelt niet iedereen de ervaring dat er teveel bureaucratie is of is ontstaan in de loop der tijd. Er zijn burgers die van mening zijn dat er over het algemeen minder bureaucratie is gekomen, hoewel dit meer berust op een indruk:

Resp. 2: “Ja die opmerkingen worden heel vaak gemaakt en er is inderdaad veel bureaucratie, maar er is al veel minder bureaucratie. De laatste jaren is er al veel minder bureaucratie gekomen.”

Resp. 8: “En ik heb ook wel de indruk dat recentere kabinetten daar eindelijk eens een keer mee aan de slag zijn gegaan in de zin van toch in de loop der decennia, niet te zeggen eeuwen, gegroeide onzinnige regeltjes eindelijk eens een keer met de grond gelijk te maken en af te schaffen.”

Eén burger vertolkt een minderheidsstandpunt waarbij zij aangeeft dat zij bureaucratie en het ‘teveel’ aan regels ook niet altijd een slechte zaak vindt:

Resp. 9: “Ja en bureaucratie is al heel gauw geroepen en ik denk toch .. Ja bureaucratie klinkt altijd alsof je tegenover iets staat dat niet in beweging te krijgen is, dat is natuurlijk niet waar. Het is de regulering van allerlei dingen, bijvoorbeeld hoeveel gif er in je eten mag zitten en weet ik veel wat. Ja om dat nou meteen allemaal af te schaffen en dan te roepen ‘dat regelt de markt heus wel’ want niemand koopt die producten toch als je er dood aangaat, dan ben je volgens mij toch een stap te ver.”

In de bureaucratieopvatting van deze burgers komt met name de sterke indruk van het ‘teveel’ aan regels en ambtenaren naar voren. Dit ‘teveel’ wordt met als zinloos ervaren waarbij een oorspronkelijk doel wordt gesaboteerd door deze hoeveelheid. Daarbij lijkt het voor de meeste mensen niet goed inzichtelijk wat precies de reden is waarom sommige regels bestaan of wat precies de werkzaamheden van sommige ambtenaren zijn. Er is daarbij een vrij kleine bereidheid om verder te denken dan de eigen ervaring met bureaucratie. Wanneer het aankomt op bureaucratie lijken sommige burgers sterk geneigd om vanuit de eigen ervaring te redeneren. Daarbij vragen zij zich af waarom sommige regels of ambtenaren bestaan, zonder eigenlijk zelf opzoek te gaan naar een bevredigend antwoord.

Sommige uitspraken richten zich voornamelijk tot de meer abstracte categorie ‘ambtenaar’, waarmee het niet altijd duidelijk wordt wie of wat daar precies mee wordt bedoeld. Ondanks dat sommige burgers vinden dat er een teveel aan ambtenaren is betekent dat niet dat er een breed gedragen afkeuring is voor ambtenaren.

Tijdens de woordassociaties is er gevraagd welke associaties mensen hebben bij verschillende typen functionarissen. Bij het woord ‘Ambtenaar’ associëren burgers in erg uiteenlopende bewoording. Sommige burgers associëren dit woord in negatieve termen als ‘pennenkluiver’, ‘teveel’, ‘werk eens wat harder’. Positieve associaties richten zich vooral op het voorzichtig opnemen voor de ambtenaar in termen als ‘miskend’, ‘ondergewaardeerd’ en ‘doet z’n best’. Associaties bij het woord ‘Ambtenaar’ zijn niet doorslaggevend positief of negatief.

Daarnaast is gevraagd om te associëren met twee specifieke functionarissen³ uit het justitiële veld namelijk ‘Rechter’ en ‘Politie’. Deze woorden worden vaak positief geassocieerd. Rechters worden geassocieerd met termen als ‘onafhankelijk’, ‘essentieel’ en ‘wijs’. Politie wordt geassocieerd in termen als ‘nodig’, ‘prima’ en ‘goed’.

	Rechter	Politie	Ambtenaar
Positief	9/16	7/16	4/16
Negatief	0/16	2/16	4/16
<i>Anders</i>	<i>7/16</i>	<i>7/16</i>	<i>8/16</i>

Tabel 6.6: Waardeoordeel associaties bij functionarissen

Vergeleken met de overwegend positieve associaties voor deze functionarissen wordt de ambtenaar beduidend minder goed geassocieerd. Een mogelijke verklaring daarvoor zou kunnen zijn dat rechters en politieagenten een positie hebben die bij veel mensen tot de verbeelding spreekt. Deze beroepsgroepen dienen een duidelijk doel. Daarentegen is het soms niet helemaal duidelijk wat een ambtenaar nou precies doet en wat zijn functie is. Er is een kenmerkend verschil in het denken tussen burgers over wie ambtenaren zijn waarbij sommigen zich sterk richten op de ambtenaren die zij bij gemeenteloketten tegenkomen en anderen die zich richten op Rijksambtenaren die landelijk beleid maken, zoals wordt geïllustreerd door de volgende twee burgers:

Resp. 2: “Ondertussen zijn ambtenaren bezig om achter de schermen om dingen te veranderen. Want de hele verandering in de zorg bijvoorbeeld, dat is in de SER gedaan, dat is achter de schermen bij ambtenaren gedaan, is er al ontzettend veel veranderd in de manier waarop uitkeringen worden gegeven.”

Resp. 10: “Want het is helemaal niet leuk om van de bijstand gebruik te moeten maken. Überhaupt niet van een uitkering. Het is echt vreselijk want je komt in een soort van orgaan terecht waar allerlei ambtenaartjes zich met je gaan bemoeien.”

³ Voor de verschillende functies die onder de brede noemer ‘overheid’ vallen zijn er verschillende rechtsposities. Politieagenten en rechters hebben hun eigen wettelijke rechtsposities als ambtenaar (Zie: ‘Besluit algemene rechtspositie politie; Politiewet 2012, art. 2’ en ‘Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren; Wet op rechterlijke organisatie, art. 2, onderdeel b’). Rechters en politieagenten zullen in het dagelijks leven echter niet snel worden aangeduid als ambtenaar. In deze tabel wordt ‘Ambtenaar’ echter vergeleken met typen functionarissen die meer tot de verbeelding spreken.

De ambtenarij wordt op eenzelfde manier benaderd als bureaucratie wordt benaderd. Er wordt in het denken over ambtenaren sterk nagedacht vanuit de eigen ervaring, waarbij maar weinig burgers concreet nadenken over de verscheidenheid aan taken, functies, doelen en organisaties van ambtenaren. Dit wordt beeldend verwoord door de volgende uitspraak:

Resp. 1: "En dat is ook wat veel mensen door elkaar halen. Dat ze de persoon die ze tegenkomen, die de overheid vertegenwoordigt, en als je een beetje pech hebt en die gozer heb z'n bui niet, ja dan heb jij ook pech. Maar dat is niet de overheid, maar dat is gewoon omdat die zeikerd ruzie met z'n wijf heeft gehad 's morgens."

6.3 Afsluiting

Een belangrijke verantwoordelijkheid van de overheid is het zorg dragen voor haar burgers. Dit is een leidend principe waarlangs veel burgers denken over het takenpakket van de overheid. Maar zoals eerder is besproken is het voor burgers niet altijd makkelijk om te specificeren wat dat concreet en specifiek zou moeten inhouden.

Het is duidelijk dat de bestuurlijke praktijk voor burgers niet altijd even overzichtelijk is. Overheid, bestuur, beleid, bureaucratie, ambtenaren, het zijn de grote termen waarlangs mensen denken. Met het gebruik van deze termen proberen mensen wel enigszins begrip te vormen van de bestuurlijke wereld om hen heen. Toch bieden deze termen maar weinig houvast om specifiek en accuraat bepaalde processen te duiden. Het gebruik van deze termen samen met de persoonlijke ervaringen met het openbaar bestuur zijn het voornaamste gereedschap om te kunnen relateren aan de bestuurlijke praktijk. De vragen die zij zich stellen over deze praktijk kunnen daarmee alleen niet altijd eenduidig en volledig worden beantwoord. Daarin ligt soms frustratie op de loer.

In dat kader past ook het signaal dat burgers 'vaste' instituties positiever lijken te waarderen dan 'losse' instituties. In een epistemische interpretatie van dit signaal kan worden gezegd dat de vastere positie van de burgemeesters, rechters en politie in de bestuurlijke praktijk gemakkelijker zijn te kennen. Niet omdat het altijd duidelijk is wat zij precies doen, maar voornamelijk omdat zij sterker gebonden zijn aan een herkenbare en rolvaste positie.

Een relevante politiek-theoretische vraag die volgt op deze analyse is in hoeverre er van burgers kan worden verwacht dat zij persoonlijk in staat zijn om de politiek, de overheid, de wet of het beleid juist en specifiek verantwoordelijk te houden. Met andere woorden: Hoe kun je iets of iemand verantwoordelijk houden als je niet goed weet wie of wat je verantwoordelijk moet houden? Ondanks dat er natuurlijk meerdere (institutionele) verantwoordingsmechanisme bestaan is de verantwoordingswens van een individuele burger in een zekere mate begrensd door de capaciteit waarmee hij of zij in staat is om overzicht te verkrijgen over de complexiteit van het politiek-bestuurlijke landschap.

7. Conclusie: De kloof tussen burger en politiek

*Politici beloven nu eenmaal meer dan
Ze ooit waar kunnen maken. Dat is hun
Vak en de kiezer weet het. Ze roepen:
'Jullie krijgen allemaal een Mercedes'
en dan draait het uit op een dinky-toy.*

- Simon Carmiggelt, Het klinkt soms wel aardig

In deze scriptie is geprobeerd om een antwoord te krijgen op de vraag: Hoe hebben burgers in het dagelijks leven begrip van politiek? Om die vraag te kunnen beantwoorden zijn er 16 interviews gehouden met burgers in de stad Amersfoort. Het doel van die gesprekken was om burgers uitgebreid aan het woord te laten over een breed scala aan politieke onderwerpen.

De veelbesproken kloof tussen burger en politiek was de reden voor het doen van dit onderzoek. In zowel academische en maatschappelijke discussies wordt de vraag gesteld of er sprake is van zo'n kloof en hoe die er dan uit zou zien. Om bij te dragen aan deze discussie is er geprobeerd om het perspectief van burgers uitvoerig te analyseren. Het is daarmee niet mogelijk om een sluitend antwoord te geven op de vraag of er wel of niet sprake is van een kloof, maar het biedt handvaten voor verdere discussie.

De politicologen Andeweg en Thomassen (2011) concluderen dat er geen sprake is van een kloof tussen burger en politiek omdat het vertrouwen in politieke instituties redelijk constant en hoog is. Zij constateren dat er eerder sprake is van 'kloofdenken' waarbij zowel burgers als politici hun onderlinge verhouding duiden in termen van een kloof. Bestuurskundigen Paul Frissen (2013) en Frank Hendriks (2013) stellen daartegenover dat vertrouwensmetingen geen goed instrument zijn om uitspraken te kunnen doen over de complexiteit van deze sociale realiteit.

Het uitgangspunt in deze scriptie is dat wanneer burgers en politici hun verhouding voornamelijk duiden als een kloof juist dit is wat wetenschappelijk relevant is. Daarin zijn de verhalen die burgers vertellen over hun denkbeelden en ervaringen met politiek het voornaamste aanknopingspunt om na te denken over de kloof tussen burger en politiek.

Het is waar dat burgers een relatief hoog vertrouwen of hoge waardering hebben in en voor bepaalde democratische instituties. Maar er gaat een ingewikkelde sociale realiteit schuil achter dat soort constatering. Mensen hebben verschillende manieren van denken over de politiek, waarbij zij zich afwisselend oriënteren op objectieve ideeën over politieke instituties en subjectieve ervaringen in de praktijk. Door het analyseren van deze verschillende manieren van denken over een breed scala aan politieke onderwerpen hoop ik meer inzicht te geven in de politieke realiteit volgens burgers.

Bevindingen over politiek en democratie

De taal die burgers zelf actief gebruiken wanneer zij spreken over politiek wordt gekenmerkt door een zekere algemeenheid. Woorden als ‘neoliberaal’ of ‘legitimiteit’ zijn nagenoeg afwezig wanneer burgers politieke processen duiden. Het zijn meer de woorden zoals ‘eerlijk’ of ‘regels’ waarmee mensen spreken. Er wordt dus weinig gebruik gemaakt van abstractere concepten om grotere verbanden te kunnen aanduiden. Toch is er een kernachtig begrip van waar politiek volgens burgers om gaat. Dit komt tot uitdrukking in het veelvuldig gebruik van woorden als ‘macht’ en ‘belangen’, ‘vrijheid’ en ‘sociaal’, ‘geld’ en ‘betalen’, en ‘zorg’ en ‘elkaar’. Dit soort algemene woorden zijn de leidraad waarlangs burgers nadenken over politiek.

In definities die burgers geven van politiek richten zij zich vooral op twee functies van politiek: besturen en vertegenwoordigen. Daarin geldt dat deze functies voornamelijk zijn gericht regelen dat iedereen goed kan samenleven in een land. Daarbij worden termen als ‘strijd’ en ‘conflict’ niet genoemd. Er is een voorzichtig positieve definitie van politiek als idee, waarin politiek probeert het maatschappelijk verkeer goed te organiseren. Volgens burgers is politiek overal aanwezig, maar dit wordt lang niet altijd als problematisch ervaren. Toch krijgt politiek snel een negatieve betekenis wanneer burgers wordt gevraagd naar hun percepties van politieke processen.

In de praktijk zien burgers politiek voornamelijk als een spel van uitruil. Politieke processen kunnen erg lang duren omdat de politiek vooral bezig is met het behendig spelen van het spel. Hoewel sommige burgers begrip tonen voor deze praktijk, denken anderen dat dit spel zo dominant aanwezig is dat het de onderwerpen waarover het eigenlijk gaat ondermijnt. Dat kan burgers behoorlijk irriteren.

De taal waarin politici zich uitdrukken is een ander onderwerp dat irritatie oproept. Sommige burgers menen dat politici te weinig echte problemen benoemen. Anderen vinden dat juist de complexiteit van maatschappelijke problemen te weinig naar voren komt. Ieder geval vinden burgers al snel dat problemen geen recht worden gedaan door de manier waarop politici over deze problemen spreken.

Er is dan ook sprake van een moeizame vertaling tussen hoe burgers problemen kunnen definiëren en hoe zij dit terugzien in de politiek. Ten eerste hebben veel burgers de neiging om met name materiële problemen te benoemen, zoals pensioen, zorg of arm en rijk. Daarnaast is hun probleemstelling vaak een constatering zoals ‘het verschil tussen arm en rijk is oneerlijk’. Echter vraagt een politieke vertaling van deze uitspraak om meer dan slechts zo’n constatering.

Deze percepties dragen bij aan het beeld dat de politiek weinig in staat is om met effectieve oplossingen te komen voor maatschappelijke problemen. Met name compromissen worden gezien als oplossingen voor de politiek zelf, niet als geschikte oplossing voor een maatschappelijk probleem.

Politici zijn daarin de kop van jut. Er is een sterke oriëntatie op politicus-als-mens wanneer wordt nagedacht over de politiek in het algemeen. Zij worden vaak gezien als mensen met een goede baan en die vooral opportunistisch handelen om dit te kunnen behouden. De politicus heeft geen weet van het leven van ‘gewone’ mensen en met welk soort

problemen zij leven. Politici luisteren alleen naar het volk als ze stemmen willen trekken, maar niet uit een oprechte betrokkenheid met Jan met de pet. De verhouding die burgers aannemen ten opzichte van politici is of sterk negatief of voorzichtig positief. Negativiteit lijkt de basishouding.

Daarnaast richten burgers hun pijlen op politieke partijen. Hoewel deze een veel minder belangrijk referentiepunt zijn wanneer burgers praten over politiek, wordt de politieke partij wel genoemd als obstakel voor de individuele politicus. Het kan burgers storen wanneer zij vermoeden dat een politieke partij voornamelijk handelt uit partijbelang. De disciplinering die volgt uit dit partijbelang betekent volgens hen dat individuele politici zich moeten schikken en zich niet vrijelijk kunnen uitspreken. Partijen op zich worden nauwelijks gezien als een belangrijk instrument binnen het democratisch proces. Toch geven burgers aan dat zij het meerpartijstelsel op zichzelf wel positief waarderen. Juist omdat alle politieke partijen hun bepaalde beperkingen hebben is het goed dat er meerdere zijn waarin de beperking van de één wordt aangevuld met de capaciteit van de ander. In internationaal perspectief hebben burgers in landen met een meerpartijstelsel hebben ook een hogere waardering voor hun democratie dan landen met meerderheidsstelsels (Aarts & Thomassen, 2008).

Er rijst een beeld dat burgers de politieke praktijk percipiëren als een obstakel voor het voornaamste doel: goed besturen en vertegenwoordigen. Veel burgers hanteren dan ook een democratie-opvatting waarin zij het uitgangspunt zijn van politieke processen. In een democratisch bestel ligt de soevereiniteit bij het volk en bestaat politiek uit het organiseren van dit principe. Een minderheid geeft aan dat zij allang blij zijn dat ze bepaalde politieke en burgerlijke vrijheden hebben en dat het volk misschien niet zoveel moet eisen. Zij waarderen de democratie in Nederland dan ook positiever. Anderen zien vooral dat de politiek niet luistert naar het volk. Deze opvatting over de beperkte politieke responsiviteit van de representatieve democratie is ook terug te zien in de twee dominante opvattingen over vertegenwoordiging. Vertegenwoordiging is of het uitvoeren van de volkswil of het afspiegelen van het volk. Maar omdat er zoveel beperkingen zijn in de politieke praktijk is deze functie ondergesneeuwd geraakt.

Bevindingen over ontmoetingen met de politiek

Er is een groot verschil onder burgers in de mate waarin zij politiek zien terugkomen in hun eigen leven. Sommigen geven aan dat politiek altijd ergens op de achtergrond speelt, maar voor hen persoonlijk niet of nauwelijks van betekenis is in hun eigen leven. Anderen verwijzen naar de afhankelijkheid van infrastructuur en sociale voorzieningen die maakt dat zij politiek in hun leven ervaren. De zichtbaarheid van politiek in het dagelijks leven van burgers is deels afhankelijk van de mate waarin men zelf wordt beïnvloed door politiek.

Positieve ervaringen met politiek hebben burgers vooral in grote abstracte zin zoals 'het is goed dat we in een democratisch land leven' en in kleine en concrete zin wanneer mensen deelnemen aan lokale inspraakgelegenheden. Negatieve ervaringen met politiek richten zich op het niveau daar tussenin: het niveau van de nationale politiek. Hiervan zijn burgers wél afhankelijk, maar staan niet dichtbij. Op dit niveau komt dan ook de meeste frustratie aan de oppervlakte.

De betrokkenheid bij politiek die burgers hebben uit zich op verschillende manieren. Veel burgers geven aan dat zijzelf een zeker maatschappelijk engagement voelen, maar dat de politiek hiervoor geen voldoening geeft. Er zijn twee strategieën waarlangs mensen dan zoeken naar het uiten van hun engagement. Ten eerste is er de cognitieve strategie van het politiek cynisme. Burgers geven aan dat zij wel politiek geïnteresseerd zijn maar dat zij de hoop op politiek bereikte oplossingen allang zijn verloren. Daarnaast zijn er burgers die eenzelfde desillusie verwoorden maar proberen om in hun eigen leefomgeving invloed uit te oefenen. Veel burgers geven daarbij aan dat zaken als werk, gezin, familie en overige relaties een behoorlijk tijdsbeslag nemen waardoor de tijd om je actief met politiek bezig te houden naar de achtergrond verdwijnt.

De hoop van burgers is dan dat zij door middel van de laagdrempelige participatiemogelijkheid van stemmen toch kunnen vertrouwen dat hun politieke invloed betekenisvol is. Maar ook dit stemmen gebeurt met voorzichtigheid. Het mandaat dat wordt afgegeven doormiddel van een stem is voor burgers minder eenduidig dan dat een stem misschien kan lijken. Ten eerste noemen burgers het proces van coalitievorming als een bedreiging van hun stem omdat hierdoor al een deel van hun steun voor bepaalde standpunten kan verwateren. Ten tweede geven burgers aan dat je niet vier jaar vooruit kunt kijken, waardoor je niet weet of de partij van jouw keuze wel een door jou gewenst standpunt inneemt voor nieuwe problemen. Zeker wanneer politici concrete beloftes doen die na de verkiezingen toch niet gerealiseerd kunnen worden is er een sterk gevoel van bedrog. Het mandaat dat voor vier jaar wordt afgegeven wordt dan ook met terughoudendheid gezien.

Bevindingen over burgers en de overheid

De overheid wordt gezien als verlengstuk van de politiek. Deze wordt veelal gedefinieerd als 'uitvoerder van de politiek'. Daarin zijn overheid en politiek twee zijden van dezelfde munt. Op basis van woordassociaties wordt dit beeld wel wat gekanteld. Als het gaat om de positieve of negatieve waardering voor politieke en bestuurlijke instituties dan ontstaat er een onderscheid tussen vaste en losse instituties. Er is een hogere waardering voor instituties die minder worden gepolitiseerd en een lagere waardering voor instituties die meer worden gepolitiseerd.

Van de overheid wordt verwacht dat zij zorg draagt voor bepaalde basisvoorzieningen. Mensen denken dat dit leidt tot meer maatschappelijke stabiliteit. Ondanks deze belangrijke taak die burgers de overheid geven is het niet zo dat zij de overheid zelf dagelijks te maken krijgen met de overheid. Vaak wordt deze pas zichtbaar als je ermee in aanraking komt. Burgers hebben dan ook niet een geïntegreerd beeld van de overheid, maar hebben zij veelal losse gedachten over de overheid.

Een beeld dat wel vaker terugkomt is de verhouding tussen politiek en overheid, waarbij de politiek wetten maakt en de overheid dit uitvoert in beleid. Toch is het moeilijk voor burgers om dit schema te herkennen wanneer zijzelf te maken krijgen met beleid. In de persoonlijke ervaringen die burgers vertellen valt op dat zij moeizaam kunnen aanwijzen wie of wat nou uiteindelijk verantwoordelijk is voor de praktijk die zij ervaren. Wetgeving en

beleid worden in persoonlijke evaluaties dan ook vaak niet begrepen en weggezet als onlogisch of ondoorzichtig.

Een belangrijke term om dit ongemak te duiden is bureaucratie. Deze term lijkt vooral te worden gebruikt als verzamelconcept om de complexiteit van de bestuurlijke praktijk te karakteriseren, waarbij er geen strakke definitie wordt gehanteerd. De gemene deler in het bureaucratiebegrip is vooral het ‘teveel’: teveel regels, teveel loketten en teveel ambtenaren. In het nadenken over de bestuurlijke praktijk redeneren burgers sterk vanuit hun eigen ervaring. Vragen die burgers zich stellen als ‘waarom zijn er zoveel ambtenaren op het gemeentehuis?’ kunnen dan moeilijk worden beantwoord, omdat er maar weinig andere antwoordmogelijkheden bestaan buiten hun eigen ervaringen.

Discussie

Het begrip dat burgers hebben van politiek wordt gekenmerkt door de dynamiek tussen enerzijds objectieve ideeën over de politiek en anderzijds subjectieve ervaringen van politiek in de praktijk. In definities van politiek en democratie is de burger het uitgangspunt, waarbij het gaat om het maatschappelijke verkeer voor iedereen goed te organiseren. Strijd, macht en conflict horen daar niet bij. Wanneer vervolgens wordt geconstateerd dat politiek in de praktijk vooral gaat om spelletjes en uitruil ontstaat er irritatie. Dat is namelijk niet waarvoor politiek en democratie voor bedoeld zijn.

De politicus-als-persoon is een sterk referentiepunt voor het nadenken over politiek. Politici worden gezien als andere mensen waarmee een dialoog gaande hoort te zijn. Toch is ook hier de constatering dat politici voornamelijk met zichzelf bezig zijn. Er wordt niet echt geluisterd naar de bevolking. Dit idee wordt vaak veralgemeniseerd naar het denken over ‘de’ politiek.

Inmiddels leeft er bij mensen het idee dat politiek voornamelijk een obstakel is geworden om maatschappelijke problemen echt aan te kunnen pakken en dat het niet gaat over waar het écht om zou moeten gaan. Toch hoeft volgens burgers niet het hele systeem op de schop. De meeste burgers zijn niet continu boos of gefrustreerd. Er lijkt eerder sprake te zijn dat burgers zich soms ongemakkelijk voelen bij de politieke praktijk waarin ook strijd en conflict een plek opeisen.

Voor het denken over de kloof tussen burger en politiek lijkt het alsof de complexiteit van de politiek-bestuurlijke realiteit maar moeilijk eenduidig te kennen is voor burgers. Vaak is het lastig om duiding te geven aan de hoeveelheid politieke processen waar je als burger getuige van bent. Het minste dat je als burger dan kunt hopen is dat er ergens naar je wordt geluisterd. De realiteit van burgers is nou eenmaal begrensd door praktische zaken als tijd en energie en door epistemische zaken als een algemeen taalgebruik en een sterke oriëntatie op eigen ervaringen. Het begrip dat burgers dan kunnen hebben van politiek-bestuurlijke processen is vaak algemeen en persoonlijk. Van politici wordt verwacht dat zij een handreiking doen door met de juiste intenties echt te luisteren naar burgers om hun verhaal te kunnen vertalen naar de beleidsrealiteit. De kloof tussen burger en politiek is anders vooral het obstakel van de politiek.

Dat in het bijzonder politici zo sterk negatief wordt gewaardeerd wordt door de jongste *Legitimiteitsmonitor 2015* geduid als: “[...] gebrekkig ervaren *responsiviteit van de representatieve politiek* [cursivering auteurs] als focuspunt van actorlegitimiteit (Hendriks et al., 2016: 5). In deze studie komt naar voren dat de waardering voor democratie op de niveaus van het systeem en het beleid nog steeds vrij hoog is. De auteurs nuanceren het apocalyptische beeld, ook in de introductie van deze scriptie besproken, dat er een ernstige crisis zou heersen in ons systeem. Volgens Hendriks moet de legitimiteitscrisis niet zozeer worden begrepen in ‘generieke’ termen maar in specifieke pijnpunten (Hendriks et al., 2016). ‘*Ze luisteren niet naar ons*’, zoals veelvuldig verwoord in deze scriptie, is een goed voorbeeld van een serieus pijnpunt. De kloof tussen burger en politiek lijkt dus met name de kloof tussen de burger-als-mens en de politicus-als-mens.

Voor toekomstig onderzoek naar dit onderwerp is het interessant om een vergelijkbaar onderzoek op te zetten dat zich volledig richt op politici en bestuurders. Het zou interessant zijn om te zien of er inderdaad grote verschillen zitten in hoe ‘gewone’ burgers politiek en bestuur begrijpen en hoe politici en bestuurders begrip hebben van hun eigen realiteit. Daarbij zou het met name interessant zijn om te onderzoeken wat het beeld is dat politici en bestuurders hebben van burgers. Is het echt zo dat de politicus hooghartig neerkijkt op de burger? Vinden zijzelf ook dat zij weinig luisteren of niet hoeven te luisteren? Of zijn politici en bestuurders ook gebonden aan beperkingen waardoor er een afstand wordt ervaren tot burgers? Een vervolgonderzoek zou dit soort vragen kunnen proberen te beantwoorden en deze naast perspectieven van burgers neerleggen. Daarbij moet de vraag centraal staan: Is er slechts ruis op de lijn tussen burger en politicus of is er sprake van een meer fundamentele tegenstelling?

Beperkingen van dit onderzoek

Er zijn een aantal beperkingen in dit onderzoek die ik graag zou willen noemen. Ten eerste is er de ambitie om een ‘breed’ beeld te geven van de manieren waarop burgers denken over politiek. Daarbij is geprobeerd om langs zeer uiteenlopende onderwerpen een totaalplaatje te kunnen schetsen. De impliciete kritiek die dit onderzoek geeft op bijvoorbeeld vertrouwensmetingen is dat deze een te nauw kader hanteren om de relatie tussen burger en politiek te bekijken. De keerzijde van mijn ambitie is dat het erg lastig kan zijn om een gestructureerd en sluitend verhaal te creëren van zoveel verschillende deelonderwerpen. Voor toekomstig onderzoek zou dit een punt zijn waarover goed moet worden nagedacht vóórdat de onderwerpen worden bepaald. Breed kan interessante perspectieven opleveren, maar het moet wel behapbaar blijven.

Een tweede zwakte in deze studie is de combinatie van theorie en empirie. Ook hiervoor geldt dat de ambitie om dit onderwerp op een ‘nieuwe’ manier te willen benaderen dit moet bekopen met gebrekkige theoretische begeleiding. Er is geprobeerd om passende theorie te vinden bij het duiden van de data, maar dit kwam de facto neer op het inzetten van theorie waar het toevallig zo uit kwam. Deels is dit een consequentie van de gekozen methodologie in dit onderzoek waarbij het primair draait om analyse. Toch was de analyse

gebaat geweest met meer eenduidige theorie om structuur te kunnen aanbrengen tijdens het schrijven van deze scriptie.

Een derde beperking is de worsteling om te bepalen wat nou precies relevant is in zo'n berg aan data. Er is een dilemma tussen de openheid waarmee je data de kans wilt geven om zich als relevant te openbaren en de harde selectie die soms nodig is om data niet te gebruiken. Daardoor is het soms lastig te bepalen of een citaat nou wel of niet van belang is.

Ondanks deze beperkingen ben ik van mening dat dit onderzoek kan bijdragen aan het debat over de kloof tussen burger en politiek. Een kwalitatieve benadering geeft veel ruimte om in de diepte te kijken naar sociale complexiteit. Daarbij heb ik de opvatting dat je in onderzoek soms ook gewoon eens iets moet proberen zonder dat je vooraf weet waar je kan eindigen. In een vervolgonderzoek zou ik echter een grondigere theoretische basis willen neerleggen.

Woord:	Woord genoemd totaal:
Mensen	713
Elkaar	170
Geld	158
Landen	68
Betalen	67
Burgers	60
Politici	58
Zorgen	56

Om te begrijpen hoe burgers nadenken over politiek kunnen we tot slot nog een laatste keer kijken naar de tabel met meest genoemde woorden. Een zin die we uit deze woorden kunnen formuleren is: *“Mensen, dus burgers en politici, moeten geld betalen om voor elkaar te zorgen”*. Dat is misschien wel de kern van het burgerperspectief.

Literatuur

Aarts, K. & Thomassen, J. (2008) *Satisfaction with Democracy: Do institutions matter?* Electoral Studies 27 (2008) 5 - 18

Andeweg, R. & Thomassen, J. (2011) *Van afspiegelen naar afrekenen? De toekomst van de Nederlandse democratie.* Leiden University Press. Leiden.

Ankersmit, F. R. (1987) *Politieke Representatie. Betoog over de esthetische staat.*

Bang, H.P. (2004) *Everyday Makers and Expert Citizens. Building Political not Social Capital.* ANU School of Social Science.

Barter, C, & Renold, E. (2000) 'I wanna tell you a story': *Exploring the application of vignettes in qualitative research with children and young people.* International Journal of Social Research Methodology, 3:4, 307-323

Boeije, H. (2012) *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen.* Boom Lemma uitgevers. Den Haag.

Brons, C. (2014) *Political discontent in the Netherlands in the first decade of the 21th century.*

Castells, M. (2009) *The Power of Identity: The Information Age: Economy, Society, and Culture Volume II.* 2nd Edition with a New Preface. Wiley Blackwell.

CBS (2015) *Sociale Samenhang. Wat ons verbindt en verdeelt.* Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag.

Daemen, H. & Thomassen, J. (1993) *Afstand tussen burgers en overheid.*

Dekker, P. (2006) *Politiek Cynisme.* Stichting Synthesis. Driebergen.

Engelen, E. (2014) *De Schaduwelite. Niets geleerd, niets vergeten.* Amsterdam University Press. Amsterdam.

Finlayson, A. (2004) *The Interpretive Approach in Political Science: a Symposium.* BJPIR: 2004 VOL 6, 129-164

Flyvbjerg, B. (2001) *Making Social Science Matter. Why social inquiry fails and how it can succeed again.* Cambridge University Press.

Foucault, M. (1982) *The Subject and Power.* Critical Inquiry, Vol. 8, No. 4, pp. 777-795

Frissen, P. (2013) *De Fatale Staat. Over de politiek noodzakelijke verzoening met tragiek.* Uitgeverij Van Gennep Amsterdam.

- Hendriks, F. (2012) *Democratie onder druk. Over de uitdaging van de stemmingendemocratie*. VanGennep. Amsterdam.
- Hendriks, F., Ostaaijen, van J., Krieken, van der K., en Keijzers, M. (2013) *Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur. Een metamonitor van de legitimiteit van het democratisch bestuur in Nederland*. In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Hendriks, F., Krieken, van der K., Zuydam, van S., MSc en Roelands, M. (2016) *Bewegende beelden van de democratie. Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur 2015*. In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Jenkins, N., Bloor, M., Fischer, J., Berney, L. & Neale, J. (2010) *Putting it in context: the use of vignettes in qualitative interviewing*. *Qualitative Research* 2010 10: 175
- Meer, van der T., Lubbe, R., Elsas, van E., Elff, M. & Brug, van der W. (2012) *Bounded volatility in the Dutch electoral battlefield: A panel study on the structure of changing vote intentions in the Netherlands during 2006 – 2010*. *Acta Politica* Vol. 47, 4, 333–355
- Patterson, M. & Renwick Monroe, K. (1998) *Narrative in Political Science*. *Annu. Rev. Polit. Sci.* 1998. 1:315.31
- Pitkin, H.F. (2004) *Representation and Democracy. Uneasy Alliance*. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 27 – No. 3, 2004
- Raad voor het Openbaar Bestuur (2014) *Politieke partijen: Overbodig of nodig?* Den Haag.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2013) *Het onbehagen voorbij. Een wenkend perspectief op onvrede en onmacht*. RMO. Den Haag.
- Rhodes, R.A.W. (2013) *Ethnography*.
- Saldana, J. (2009) *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Ch.1: An Introduction to Codes and Coding.
- Schmitt, C. (1927) *The Concept of the Political*.
- Sociaal Cultureel Planbureau (2014) *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Sociaal Cultureel Planbureau. Den Haag.
- Sociaal Cultureel Planbureau (2015) *Meer Democratie, Minder Politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland*. Sociaal Cultureel Planbureau. Den Haag.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1994) *Grounded Theory Methodology. An Overview*. *Handbook of Qualitative Research*.
- Stone, D. (2002) *Policy Paradox. The Art of Political Decision Making*. Revised Edition. Norton.

Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid & Sociaal Cultureel Planbureau (2014) *Gescheiden Werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag.

Weiss, R. S. (1994) *Learning from Strangers. The Art and Method of Qualitative Interview Studies*. The Free Press. New York.

Welzel, C. & Inglehart, R. (2008) *The Role of Ordinary People in Democratization*. Journal of Democracy, Volume 19, Number 1, January 2008, pp. 126-140

WRR (2012) *Vertrouwen in Burgers*. Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid. Amsterdam University Press. Amsterdam

Wilks, T. (2004) *The Use of Vignettes in Qualitative Research into Social Work Values*. Qualitative Social Work 2004 3: 78

Overige literatuur

Beunders, H. (2015) *Overleg? Saai! De macht aan de burger*. De Groene Amsterdammer. 02-11-2015.

Blokker, B. (2015) *Nederland, een gelukkig land zonder vertrouwen in de toekomst*. NRC Handelsblad. 04-12-2015.

Cuperus, R. (2015) *De democratie verwijlt in een onbekend niemandsland*. De Volkskrant. 02-11-2015.

Koelewijn, J. interviewt Prof. Dr. Gabriel van der Brink. (2015) *'Dit kan niet goed blijven gaan'*. NRC Handelsblad. 07-12-2015.

Appendix 1. Interviewtekst

Datum van afname:

Tijd van afname:

Inleiding

Ten eerste, bedankt dat u de tijd neemt om deel te nemen aan dit interview. Het interview zal bestaan uit meerdere elementen, die ik steeds kort zal introduceren. Als u tussendoor vragen heeft hoop ik dat u zich vrij voelt om deze te stellen. Het interview gaat over politiek en bestuur. Ik zou van u graag willen weten hoe u denkt over politiek en bestuur. Daarbij zal ik u op verschillende manieren vragen stellen over onderwerpen die met politiek en de overheid te maken hebben. Ik zou willen benadrukken dat er geen goede of foute antwoorden zijn, en dat ik hoop dat u zich vrij voelt te antwoorden zoals u graag wilt.

Achtergrond informatie respondent

1. Geslacht – (m/v)
2. Leeftijd

Vignetten

Om te beginnen met het onderwerp van het interview zou ik u een aantal korte verhaaltjes willen voorleggen. Deze verhaaltjes gaan over verzonden personen, maar zouden in het echt kunnen voorkomen. Naar aanleiding van dit verhaal ga ik u vragen ‘Wat u er van vindt’, ‘Herkent u dit’, of ‘Wat u zou doen’.

Vignet 1

1. De werkloosheid in Nederland is gestegen. Hierdoor zijn er meer mensen die zonder baan zitten en afhankelijk worden van sociale regelingen om van te kunnen leven. Jonathan wordt ontslagen bij zijn werkgever, zelf denkt hij omdat hij te oud is. Hij wil graag aan het werk, maar hij heeft veel moeite om werk te krijgen omdat het met de economie niet zo goed gaat. Uiteindelijk doet hij een beroep op de WW (werkloosheidswet) waarin hij anderhalf jaar recht heeft op 70% van zijn laatst verdiende loon.
 - a. *Wat vindt je er van dat Jonathan in zijn situatie gebruik maakt van de WW?*
2. Na anderhalf jaar raakt zijn recht op WW op en heeft Jonathan nog steeds geen werk gevonden. Daarom stroomt hij door in de bijstand.
 - a. *Wat vindt je er van dat Jonathan gebruik maakt van een bijstandsuitkering?*
3. In de tussentijd is hij begonnen met een omscholingstraject, heeft hij sollicitatie cursussen gevolgd en hij verleent mantelzorg aan een familielid. Dit wordt allemaal betaald door de overheid. Op een goed moment zegt een politicus uit de Tweede Kamer in een interview op televisie over mensen die werkloos zijn: “Het wordt eens tijd dat mensen zelf verantwoordelijkheid nemen voor hun leven”.
 - a. *Ben je het met die uitspraak eens?*

- b. *Waarom zou de politicus deze opmerking maken?*
- 4. De politicus is daarnaast ook nog van mening dat mensen zoals Jonathan eerst maar eens al hun eigen financiële middelen moeten gebruiken en werk onder hun niveau zouden moeten accepteren.
 - a. *Ben je dit met de politicus eens?*
 - b. *Wat zou je er van vinden als jij in de positie van Jonathan zat?*
 - c. *Waarom zou een politicus zoiets zeggen?*
- 5. De politicus vindt dat de overheid betaalbaar moet blijven en dat mensen zoals Jonathan een te groot beroep doen op de samenleving.
 - a. *Vindt jij dat de overheid moet voorzien in dit soort sociale regelingen of moeten mensen meer verantwoordelijkheid nemen voor hun leven?*

Vignet 2

- 1. Cees zit op een ochtend de krant te lezen en merkt op dat er al maanden onderhandeld wordt over een politiek akkoord. Hij begrijpt niet waarom het soms zo ellenlang kan duren voordat er eens een besluit wordt genomen. Hij zegt tegen zijn vrouw Laura: “Soms moet je toch gewoon een duidelijke, snelle beslissing kunnen nemen; in het bedrijfsleven heb je toch ook niet zoveel tijd”.
 - a. *Herken jij deze opmerking van Cees?*
 - b. *Wat zou jij tegen hem zeggen?*
- 2. Cees’ vrouw Laura is het eens met hem. Zij werkt in het bedrijfsleven en zij vindt dat de politiek veel meer als het bedrijfsleven moet werken. Volgens haar zou het wel een goed idee zijn om eens een tijdje een zakenkabinet te hebben, dat gewoon eens orde op zaken zou moeten stellen. Volgens haar is er teveel bureaucratie, teveel geruzie om niks en te weinig echte oplossingen.
 - a. *Herken je Laura’s opmerkingen?*
 - b. *Vindt je dat er teveel bureaucratie is?*
 - c. *Vindt je dat er teveel geruzie is en te weinig echte oplossingen zijn?*

Vignet 3

- 1. Chris zit te praten met zijn vrienden Marjan en Monique. Ze bespreken Europa en hoe er teveel macht naar Europa is gegaan in de afgelopen jaren. Chris zegt over Europa: “Ik begrijp niet dat de Tweede Kamer instemt met zoveel macht overdracht.” Hij vraagt zich af wat er dan zo goed zou zijn aan Europa.
 - a. *Herken je de vraag die Chris stelt?*
 - b. *Hoe zou jij aan hem antwoorden?*

2. Marjan zegt dat ze ‘pro-Europa’ is en dat het juist goed is om samen te werken zodat je als landen onderling sterker staat in de wereld. Volgens haar kun je juist veel meer bereiken door samen te werken. We moeten gewoon afwachten tot Europa beter gaat werken omdat je dat niet in een keer allemaal goed kan regelen.

a. *Herken je de opmerking van Marjan?*

3. Monique zegt dat ze eigenlijk helemaal niet snapt wat er wordt bedoeld met ‘Europa’. Ze weet eigenlijk helemaal niet echt wat er allemaal gebeurt in Europa. Zij is daarom van mening dat Nederland veel beter zelf zaken kan regelen, zodat de mensen ten minste weten wat er allemaal gebeurt.

a. *Herken je je in wat Monique zegt?*

b. *Wat denk jij dat Europa is?*

Woordassociaties (1/2)

Voor het volgende onderdeel zou ik u willen vragen of u in 1 of 2 woorden kunt zeggen waar u aan denkt als ik een bepaald woord noem. U mag hierbij losse steekwoorden geven die u te binnenschieten, mar het mag ook een zinnetje zijn. Het is vooral belangrijk dat u snel reageert en uw eerste gedachten uitspreekt. Ik zal u steeds de volgende vraag stellen: “Als ik zeg (x), dan zegt u...?” Dit zal ik doen met een aantal woorden. Wellicht zal ik u vragen of u er iets meer of uitgebreider over kunt vertellen.

Test: Als ik zeg fiets, dan zegt u..?

Als ik zeg Albert Heijn, dan zegt u..?

1. Als ik zeg ‘Belasting’, dan zegt u... ?
2. Als ik zeg ‘Overheid’, dan zegt u...?
3. Als ik zeg ‘Ambtenaar’, dan zegt u...?
4. Als ik zeg ‘Koning’, dan zegt u...?
5. Als ik zeg ‘Politicus’ dan zegt u....?
6. Als ik zeg ‘Tweede Kamer’, dan zegt u...?
7. Als ik zeg ‘Grondwet’, dan zegt u...?
8. Als ik zeg ‘Senaat’, dan zegt u...?
9. Als ik zeg ‘Gemeente’, dan zegt u...?
10. Als ik zeg ‘Politie’, dan zegt u...?

Open interview vragen:

Politiek

1. Hoe krijgt u in het dagelijkse leven te maken met politiek?
 - a. Hoe voelt u zich als u te maken krijgt met politiek?
2. Zijn er vergeleken met 10/20 jaar geleden dingen veranderd in uw denkbeelden, meningen, of belevingen van ‘politiek’?
3. Wat is politiek eigenlijk?

4. Kunt u misschien een positieve ervaring en een negatieve ervaring met de politiek vertellen?

Overheid

1. Op welke manieren heeft u met de overheid te maken?
 - a. Wat doet de overheid eigenlijk volgens u?
2. Kunt u misschien een positieve ervaring en een negatieve ervaring met de overheid vertellen?

Woordassociaties (2/2)

1. Als ik zeg 'Wet', dan zegt u...?
2. Als ik zeg 'Burgemeester', dan zegt u...?
3. Als ik zeg 'Politiek', dan zegt u...?
4. Als ik zeg 'Minister', dan zegt u...?
5. Als ik zeg 'Eerste Kamer', dan zegt u...?
6. Als ik zeg 'Beleid', dan zegt u...?
7. Als ik zeg 'Subsidie', dan zegt u...?
8. Als ik zeg 'Rechter', dan zegt u...?
9. Als ik zeg 'Allochtoon', dan zegt u...?
10. Als ik zeg 'Ministerie van Financiën', dan zegt u...?

Vignet 4

1. In Nederland kiezen wij eens per vier jaar een nieuw parlement. Ook kiezen wij eens per vier jaar een nieuwe gemeenteraad en nieuwe provinciale staten. Ilse vindt dat het niet genoeg is om enkel eens in de vier jaar te mogen stemmen om een 'echte' democratie te kunnen zijn.
 - a. *Ben je het eens met Ilse? Waarom wel/niet?*
2. Volgens Ilse speelt de politiek alleen maar spelletjes onderling en is het beleid helemaal geen afspiegeling van wat de burgers echt willen.
 - a. *Herken je de opmerking met Ilse?*
3. Volgens Ilse zou er veel vaker gestemd moeten kunnen worden om een echte democratie te kunnen zijn. Zij vindt dat er vaker referendums over plannen moeten worden georganiseerd. Ook vindt zij dat er naast de Tweede Kamer ook een aparte verkiezing voor minister-president moet zijn.
 - a. *Ben je het eens met Ilse? Waarom wel of niet?*
4. Arie, Iles echtgenoot, zegt dat zolang de politici het belang van burgers meenemen in hun oordelen en plannen, dit genoeg is om een echte democratie te kunnen zijn.
 - a. *Ben je het eens met Arie? Waarom wel of niet?*

5. Stemmen doe je op een vertegenwoordiger van een politieke partij. Deze partijen vertegenwoordigen verschillende visies op de maatschappij. Ilse zegt dat ze zich nooit echt goed door een partij vertegenwoordigd voelt.

a. Herken je deze opmerking van Ilse?

6. Arie vindt dat Ilse zich daarover niet druk moet maken aangezien het ook onmogelijk is om altijd volledig je te herkennen in een partij.

a. Ben je het eens met Arie? Waarom wel of niet?

b. Zie je een probleem in hun discussie?

Achtergrondvragen:

Tot slot zou ik u nog een aantal achtergrond vragen willen stellen.

1. Opleidingsniveau

i. Wat is uw opleidingsniveau?

ii. Welke studie(s) heeft u gevolgd?

2. Arbeidsachtergrond/verleden

i. Wat is uw beroep/functie?

ii. Hoelang al?

iii. Wat heeft u zoal nog meer gedaan in arbeidsverleden?

Appendix 2. Schematisering Woordassociaties

2.1 Politiek ambt:

Respondent	Politicus	Minister	Burgemeester	Koning
1	Eerlijker	Nodig	Goed	Jammer of wegwezen
2	Kwalitatief kan het vaak beter	Wijs bestuurder	Goede netwerker	Dat we geluk hebben
3	Ambtenaar	Weet ik niet	Stad	Koningin
4	Sommige goed, sommige zeer slecht	Ligt eraan wat voor zaken die behartigt	Dat gezeik over gekozen of aangesteld	Belachelijk dat iemand een titel overerft zonder dat die van te voren zijn capaciteiten kan bewijzen in deze
5	Alleen als ze een strafblad hebben zijn ze gekwalificeerd	Een poppetje	Aardig, een voorzitter	Leuke vent, maar we kunnen zonder
6	Opportunisme	Schijnbaar belangrijk iemand	Die woont in Amersfoort op de [straatnaam]	Weg ermee
7	Blaaskaak	Hoofd van een departement	Hoofd van de gemeente	Prima
8	Hopelijk eerzaam beroep	Vakvrouw of man die vaak op onzinnige dingen wordt afgerekend	Dat is de baas van de gemeente en tevens baas van de politie	Historisch gegeven waar een ieder moet kunnen het zijne van te denken, dat doe ik ook
9	Tweede Kamer	Niks	Gemeente	Pils
10	Rutte	Van Rijn	Bolsius	Willem-Alexander
11	Een heleboel verschillende meningen	Minister van Onderwijs	Burgemeesters ketting	Willem-Alexander
12	Bedrieger. Nee dat mag ik niet zeggen	Politicus	Burgervader	Hemelse koning
13	Leugenaar	Korthals	Nodig	Keizer
14	Mannen	Bussemaker	Lucas	Willem-Alexander
15	Niet altijd eerlijk	Uitvoerder	Nodig	Onnodig
16	Bestuurder	Die hoort bij de politiek	Gemeente	Koningshuis

	Politicus	Minister	Burgemeester	Koning
Positief	1/16	4/16	5/16	2/16
Negatief	8/16	1/16	0/16	5/16
<i>Anders</i>	<i>7/16</i>	<i>11/16</i>	<i>11/16</i>	<i>9/16</i>

2.2 Politiek orgaan:

Respondent	Tweede Kamer	Senaat	Eerste Kamer	Ministerie van Financiën	Gemeente
1	Goed, dankbaar dat het ooit ontstaan is.	Ja, ja, toch, toch behouden.	Die hebben we al gehad.	De baas. De baas van de club.	Hoog nodig
2	Schouwspel	Wezenlijk voor het wetgevende deel	Belangrijk	Die halen al het geld binnen wat ze dan weer kunnen verdelen over ons allemaal.	Te klein
3	Eerste Kamer	Niet van toepassing	Tweede Kamer	Gaat daar al m'n geld heen?	Lokaal
4	Te groot zolang Nederland in Europa zit.	Afschaffen	Afschaffen	Die krijgen mijn belasting binnen en daar hoor ik nooit meer wat van. Als ik niet betaal krijg ik problemen. Als ik wel betaal weet ik niet wat er mee gebeurt.	Zorg dat het goed functioneert. Belangrijk omdat het je eigen leefomgeving regelt.
5	Poppenkast.	Lachertje.	Lachertje.	Verkeerde minister op het moment, maar een goeie instantie.	Belangrijk.
6	Weg ermee.	Ver van m'n bed show	Pluche.	Dijsselbloem. Die miljarden gaan allemaal	Zegt me niet zoveel.

				de verkeerde kant op natuurlijk.	
7	Op zich goed democratisch instrument.	Controle orgaan, goed dat het er is.	Af en toe grenzeloos gezwets.	Kolos.	Lastig.
8	Zeer nuttige instelling.	Corrigerende kracht die iedere democratie nodig heeft.	Dat is de senaat en die belangrijker dan wij gemiddeld menen dat die is.	Heel nuttige instelling. Tientje van Lieftink.	Helaas vaak een verzameling lange tenen, egotripperij, maar dat is een democratie in het klein.
9	Politiek.	Eerste Kamer.	Fijn.	De boekhouding.	Amersfoort.
10	Een wespennest.	Grijze dames en heren.	Deftige dames en heren.	Ja wie zit daar, ik weet de naam niet.	De vuilnisbakken.
11	Eerste Kamer.	Amerika.	Tweede Kamer	Gouden koffertje.	Amersfoort.
12	Hoop herrie.	Geen idee.	Regering.	Betalen.	Kerk.
13	Beslissingen.	Kiezen.	Wetten. Wet.	Minister.	Afval.
14	Zinvol.	Geen idee.	Is dat nou de senaat?	Geld.	Amersfoort.
15	Niet altijd eerlijk.	Onnodig.	Niet nodig.	Nodig.	Strebers.
16	Nederland.	Bestuur.	Regering.	Geld.	Wonen.

	Tweede Kamer	Senaat	Eerste Kamer	Ministerie van Financiën	Gemeente
Positief	4/16	4/16	5/16	2/16	3/16
Negatief	6/16	4/16	3/16	4/16	4/16
<i>Anders</i>	<i>6/16</i>	<i>8/16</i>	<i>8/16</i>	<i>10/16</i>	<i>9/16</i>

2.3 Beleid en wet:

Respondent	Belasting	Subsidie	Grondwet	Wet	Beleid
1	Goed	Nodig. Heel vaak nodig	Heel goed.	Hard nodig.	Moeilijk
2	Noodzakelijk kwaad	Vaak onterecht gegeven	Essentieel	Meestal goed, soms kan die beter	Mag vaak helderder, beter

					uitgelegd worden
3	Betalen	Is dat nodig?	Belangrijk	Regelgeving	Regelgeving, wens
4	Moet je betalen	Ligt er ook maar aan waar voor.	Thorbecke	Moet uitgevoerd worden.	De ene voert een goed beleid, de ander niet. Op dit moment in Nederland is het een handjeklap gedoe. Alsof iedereen maar aanrommelt.
5	Terecht.	Waarvoor? Dus niet waarom subsidie, maar voor elke instelling en welk doel.	Heilig.	Noodzakelijk.	Noodzakelijk.
6	Bang. Angst.	<i>[Geen antwoord]</i>	Noodzakelijk.	Loochenen.	Dat is uitvoerende politiek.
7	Goed om te betalen.	Niet altijd nodig.	Noodzakelijk.	Nodig, soms lastig.	Nodig.
8	Noodzakelijk kwaad.	Verschijsel dat bij tijd en wijlen zinvol kan zijn, bij tijd en wijlen zinloos.	Dat is een grondwet en terecht.	Zodra iets wet is, zijn we dat democratisch overeengekomen en heb je je r vanaf dat moment aan te houden.	Dat is niet veel meer dan een verzameling regeltjes. Zou iets meer met visie te maken mogen hebben, minder met regeldrang.
9	Overheid.	Maatschappelijk initiatief.	Waken.	Recht.	Uitvoering.
10	Daar worden in ons land de	Dat is een financiële ondersteuning.	Een uitgangspunt.	Regel.	Het beheersen van, of het

	lantarenpalen en de wegen van betaald.				regelen van dingen. Afspraken.
11	Betalen.	Financiële hulpmiddelen.	Nederland.	Een hele hoop.	Regels.
12	Betalen.	Korting.	Goed.	Goed.	Weg.
13	Betalen.	Aanvraag.	Recht. Rechten.	Maker.	Maken.
14	Bah.	Zinnig.	Basis.	Regelgeving	Wollig. Moeilijke woorden.
15	Noodzakelijk kwaad.	Nodig.	Wordt niet altijd aan gehouden.	Nodig.	Nodig.
16	Betalen.	Tegemoetkoming.	Recht.	Opgelegd.	Schrijven.

	Belasting	Subsidie*	Grondwet	Wet	Beleid
Positief	3/16	3/15	6/16	6/16	3/16
Negatief	5/16	3/15	1/16	1/16	6/16
<i>Anders</i>	<i>8/16</i>	<i>9/15</i>	<i>9/16</i>	<i>9/16</i>	<i>6/16</i>

2.4 Bestuurlijk ambt:

Respondent	Rechter	Politie	Ambtenaar
1	Onafhankelijk, dat is het woord.	Prima dat het er is	Miskend
2	Essentieel voor goed lopende samenleving	Die is nodig, maar graag wijzer	Uitvoerder van de staat
3	Justitie	Veiligheid	Bureaucratie
4	Ik heb er nog nooit voor gestaan.	Ja, daar kan je niet zonder he.	Daar zijn er teveel van
5	Heilig.	Top lui.	Hardwerkende mensen die worden ondergewaardeerd.
6	Die doet wat nog haalbaar en mogelijk is.	Is een onderdrukkend systeem.	Goed.
7	Rechtsprekende macht.	Te weinig.	Werk eens wat harder.
8	Essentieel onderdeel van de democratie.	De politie is je vriend en zo zou het ook moeten zijn. Ten onrechte zwaar ondergewaardeerd.	Noodzakelijk kwaad.
9	Wetgeving.	Agent.	Beleidsuitvoering.
10	Die is wijs.	Een rotvak.	Een klein poppetje

			daarbinnen.
11	Advocaat.	Je vriend of vijand.	Klein salaris.
12	Goed.	Gezag.	Pennenkluis.
13	Respect.	Soms heb je er iets aan, vaak ook niet.	Bal. Als in corpsbal, kakker.
14	Hele moeilijke baan.	Heel weinig ideeën over.	Geen idee.
15	Nodig.	Heel erg nodig.	Doet z'n best. Uitvoerder.
16	Orgaan.	Het is goed dat ze er zijn.	Regels.

	Rechter	Politie	Ambtenaar
Positief	9/16	7/16	4/16
Negatief	0/16	2/16	4/16
<i>Anders</i>	<i>7/16</i>	<i>7/16</i>	<i>8/16</i>

2.5 Overheid en politiek algemeen:

Respondent	Overheid	Politiek
1	Goed	Goed.
2	Belangrijk	Noodzakelijk
3	Bestuur	Bestuur
4	Moet ook bestaan	Je hebt er allemaal mee te maken
5	Emmertje [kotsgeluid]	Emmertje. Kotsen.
6	Slecht.	Verdeler van wat er geproduceerd wordt.
7	Niet te groot.	Ondoorzichtig.
8	Ook een noodzakelijk kwaad.	Noodzakelijk kwaad.
9	Maatschappij.	Discussie.
10	Die regelen dat wij een beetje aardig met elkaar samen leven.	Rutte.
11	Regelt dingen.	Regelt zaken.
12	Bedriegers.	Regels.
13	Zorg.	Lelijk.
14	Abstract.	Wat is dat nou eigenlijk precies.
15	Niet eerlijk.	Niet eerlijk.
16	Wetgeving.	Bestuur.

	Overheid	Politiek
Positief	3/16	2/16
Negatief	6/16	5/16
<i>Anders</i>	<i>7/16</i>	<i>9/16</i>